Psichologija

Pokalbiai su mokytojais apie psichologiją ir su studentais apie kai kuriuos gyvenimo idealus

William James

William James ■ *Pokalbiai su mokytojais apie psichologiją ir su studentais apie kai kuriuos gyvenimo idealus*

Iš anglų kalbos vertė
Kęstutis Rastenis

VILNIUS

UDK 159.9
Ja 289

William James. Talks to Teachers on Psychology; and to Students on some of Life's Ideals.: New York, W. W. Norton and Company, inc., 1958.

ISBN 5-415-01325-3

PRATARMĖ

1892 metais Harvardo korporacija manęs paprašė paskaityti keletą viešų paskaitų apie psichologiją Keimbridžo mokytojams. Dabar skelbiami „pokalbiai" parengti remiantis tų perskaitytu kursu, kuris vėliau dar buvo skaitytas įvairiose vietose įvairiai mokytojų auditorijai. Iš patyrimo žinojau, kad mano klausytojai nelabai mėgo analitines technines detales, o labiausiai domėjosi konkrečiu praktiniu taikymu. Todėl pamažu atsikračiau pirmojo kurso ir nesumažinau antrojo, o dabar, kai galiausiai perrašiau šias paskaitas, jose liko kuo mažiau to, ką psichologai laiko „moksliškumu"; dabar jos yra nepaprastai praktiškos ir populiarios.

Kai kurie mano kolegos galbūt purtys galvas nesutikdami, tačiau atsižvelgdamas į tai, ką man diktavo auditorijos patirtis, esu įsitikinęs, jog parašiau šią knygą taip, kad ji patenkintų tikrąsias skaitytojų reikmes.

Mokytojai, žinoma, pasiges smulkių skirsnių, poskyrių, apibrėžimų, numeruotų ar raidėmis pažymėtų perskyrimų ir antraščių, tipų ir grupių atmainų bei variantų ir visokių kitokių mechaniškų išmonių, kuriomis jie įprato ramstyti savo protą. Tačiau mano svarbiausias

troškimas – išmokyti juos suvokti ir, jeigu įmanoma, vaizduotėje įsijautus atkurti savo mokinio intelektualinį gyvenimą kaip tam tikrą aktyvią vienovę, kokia jis pats jaučiasi esantis. *Jis* neskaido savęs į atskirus procesus ir skyrius, todėl niekais būtų paverstas šis svarbesnis mano knygos tikslas, jei išspausdinta ji atrodytų kaip Bedekerio kelionių vadovas arba aritmetikos vadovėlis. Kiek tokio pobūdžio knygos kaip ši priverčia jauną mokytoją atkreipti dėmesį į faktų nepastovumą, tiek, aš esu įsitikinęs, jos daro paslaugą jo intelektui, nors ir palieka nepatenkintą troškimą (nepasakysi, kad visai nepagrįstą) regėti daugiau terminų, populiarių autorių, antraščių ir smulkių padalų.

Tie skaitytojai, kurie yra susipažinę su didesnėmis mano knygomis apie psichologiją, čia ras daug žinomos frazeologijos. Skyriuose apie įprotį ir atmintį aš net nurašiau keletą puslapių pažodžiui, nors nežinau, ar čia derėtų atsiprašyti dėl tokio plagijavimo.

Pokalbiai su studentais, kurie baigia šią knygą, buvo parašyti atsiliepiant į kvietimus sakyti prakalbas studentėms moterų koledžuose. Pirmoji buvo pasakyta Bostono gimnastikos mokytojų koledžo baigiamajai klasei. Tiesą sakant, jos tęsia pokalbius su mokytojais. Antrasis ir trečiasis pokalbiai yra susiję ir tęsia kitą mintį.

Viliuosi, kad antrąjį, „Apie tam tikrą žmonių aklumą", man bus pavykę parašyti įspūdingiau. Tai nėra vien paprastas sentimentalizmas, kaip galėtų pasirodyti kai kuriems skaitytojams. Jis susijęs su tam tikra pasaulėžiūra ir mūsų moraliniu santykiu su pasauliu. Tie, kurie suteikė man garbės skaitydami mano filosofinių esė knygą, supras, kad aš turiu galvoje pliuralistinę arba individualistinę filosofiją. Pagal šią filosofiją tiesa yra pernelyg didelė, kad ją aprėptų ir pažintų kuris nors vienas protas,

net jei šis protas ir būtų pavadintas „Absoliučiu". Reikia daug suvokėjų, kad gyvenimo faktai ir vertybės būtų suprasti. Nėra absoliučiai visiems privalomo ir visuotinio požiūrio. Asmeniškos ir kitiems neperteikiamos įžvalgos visuomet ir lieka kažkur, o blogiausia, kad tie, kurie jų ieško iš išorės, niekad nežino, *kur*.

Praktinė tokios filosofijos pasekmė yra gerai žinoma demokratinė pagarba individualybės neliečiamumui, – šiaip ar taip, bent išorinė tolerancija to, kas savaime nėra netoleruotina. Šie žodžiai taip gerai žinomi, kad dabar jie mūsų ausiai nuvalkioti ir negyvi. Kadaise jie turėjo gaivalingą vidinę prasmę. Tokią gaivalingą vidinę prasmę jie gali įgyti vėl, jeigu mūsų tautos siekimas primesti mūsų vidinius idealus ir institucijas *viset armis* rytiečiams susidurs su tokiu pat užsispyrusiu pasipriešinimu, koks iki šiol jis buvo galantiškas ir dvasingas. Gali paaiškėti, jog religinė ir filosofinė senoji mūsų nacijos doktrina – gyvenk ir leisk gyventi kitiems – turi daug gilesnę reikšmę, nei mūsų žmonės dabar įsivaizduoja ją turint.

KEIMBRIDŽAS, MASS., 1899 m., kovas

1 SKYRIUS

Psichologija ir mokymo menas

Visuotinis aktyvumas ir idealių interesų kilimas, kuriuos kiekvienas, turintis pastabią akį, gali įžvelgti visur kur Amerikos gyvenime, turbūt neturi perspektyvesnio bruožo nei tas judėjimas, kuris dvylika ar daugiau metų vyksta tarp mokytojų. Kad ir kokioje švietimo srityje jie dirbtų, pastebime iš tikrųjų įkvepiantį, nuoširdų ir nepaprastai didelį jų susirūpinimą aukščiausiais savo profesijos interesais. Tautų atsinaujinimas visada prasideda nuo viršaus, tarp mąstančių valstybės narių, ir pamažu plinta į išorę ir žemyn. Galima sakyti, kad šios šalies ateitis yra mokytojų rankose. Uolumas, su kuriuo šiandien jie stengiasi apsišviesti ir sutvirtėti, yra ženklas, rodantis įvairiapuses tautos galimybes. Tokia išorinė švietimo organizacija, kokią mes turime Jungtinėse Valstijose, apskritai imant, turbūt yra geresnė už bet kurios kitos šalies organizaciją. Valstijų mokyklų sistema pasižymi įvairove ir lankstumu, suteikia tokias galimybes eksperimentams ir veržlioms varžyboms, kokių tokiu dideliu mastu niekur kitur nėra. Šitokios daugybės koledžų ir universitetų savarankiškumas, studentų ir dėstytojų keitimasis nuomonėmis, jų tarpusavio varžybos ir vykęs organiškas ryšys

su žemesnėmis mokyklomis, jų mokymo tradicijos, kilusios iš senesnio amerikietiško atsakinėjimo metodo (viena vertus, taip išvengiama grynos paskaitų sistemos, vyraujančios Vokietijoje ir Škotijoje, kur į atskirą studentą kreipiama per mažai dėmesio, o mokytojas ar dėstytojas vis dėlto nepaaukojamas atskiram studentui, ką, regis, pernelyg dažnai daro anglų mokymo sistema), – visi šie dalykai (jau nekalbant apie abiejų lyčių mokymąsi drauge, kurio nauda daugelis mūsų esame įsitikinę), visi šie dalykai, sakau, yra patys nuostabiausi mūsų mokyklinio gyvenimo bruožai ir leidžia pranašauti kuo optimistiškiausią ateitį.

Turėdami tokią palankią organizaciją, visi mes privalome užpildyti ją genijais, kad sulauktume pranašesnių vyrų ir moterų, kuo gausiau ir vaisingiau joje ir jai besidarbuojančių, ir pasikeitus vienai ar dviems kartoms, Amerika galėtų tapti pirmaujančia pasaulio valstybe švietimo srityje. Turiu pasakyti, kad į ateitį žvelgiu nė kiek neabejodamas ir laukiu ateinant tos dienos, kai visa tai taps tikrove.

Niekam kitam nedavė daugiau naudos šis pedagoginių sluoksnių judėjimas, kaip mums, psichologams. Mokytojų noras būti geriau pasirengusiems profesiniu požiūriu ir siekimas, kad jų darbe plistų „profesionalumo" dvasia, vertė vis dažniau kreiptis į mus, kad paaiškintume esminius principus. Ir per šias kelias valandas, kurias mes praleisime kartu, jūs, esu įsitikinęs, laukiate iš manęs žinių apie proto operacijas, kurios padėtų lengviau ir efektyviau dirbti klasėse.

Tikrai nenorėjau atimti iš jūsų tokių vilčių, kurias dedate į psichologiją. Psichologija iš tiesų turėtų teikti mokytojui radikalią pagalbą. Ir vis dėlto prisipažįstu, kad,

nuspėdamas jūsų vilčių mastą, esu kiek susirūpinęs, nes šių paprastų mano pokalbių pabaigoje ne vienas iš jūsų gali pajusti savotišką nusivylimą galutiniais rezultatais. Kitaip sakant, nesu tikras, kad jūs neturite truputėlį perdėtų svajonių. Tai visai nestebintų, nes mūsų šalyje patyrėme savotišką psichologijos „bumą". Buvo steigiamos laboratorijos ir profesūros, leidžiami nauji žurnalai. Ore sklandė gandai. Švietimo žurnalų redaktoriai ir suvažiavimų organizatoriai turėjo pasirodyti esą veiklūs ir neatsiliekantys nuo šiandienos naujovių. Kai kurie profesoriai parodė norą bendradarbiauti ir manau, kad net ir leidėjai nebuvo visai pasyvūs. Taip „naujoji psichologija" tapo tokiu terminu, kuris sukeldavo vaizduotėje pranašingas idėjas. Ir jūs, mokytojai, paklusnūs ir imlūs, turintys aukštų siekių, buvote panardinti į miglotas kalbas apie mūsų mokslą, kurios didele dalimi labiau klaidino ir mistifikavo nei ką nors paaiškino. Apskritai atrodo, kad šiandienos mokytojai yra nelyginant pasmerkti tam tikrai mistifikacijos lemčiai. Jų profesijos turinys, savaime pakankamai glaustas, taip perkraunamas įvairiais tuščiais plepalais žurnaluose ir institutuose, kad jo kontūrai dažnai gali pradingti beribėje nežinomybėje. Kur mokiniai nėra pakankamai nepriklausomi ir kritiškai mąstantys (aš manau, jei jūs, mokytojai, ankstyvuoju laikotarpiu ir turėjote kokį trūkumą – mažiausią pasaulyje trūkumo kruopelytę – jis yra tas, kad jūs esate truputėlį per daug paklusnūs), galime būti tikri, kad tie, kuriems iš viršaus buvo suteikta teisė autoriteringai jiems dėstyti, praras tikslumą, saiką ir matą.

Kalbant apie psichologiją, aš norėčiau iš pat pradžių padaryti viską, ką galiu, kad išsklaidyčiau šią mistifikaciją. Taigi, be jokių įžangų sakau, kad, mano kuklia nuomone, nėra jokios „naujos psichologijos", kuri būtų verta šio

vardo. Yra senoji psichologija, prasidėjusi dar Locke'o laikais, ir truputėlis smegenų bei pojūčių fiziologijos, evoliucijos teorija ir keletas patobulintų introspektyvių detalių, daugiausia nepritaikytų mokytojų praktikai. Tik fundamentalios psichologijos koncepcijos gali būti iš tikrųjų vertingos mokytojui, o jos, išskyrus anksčiau minėtą evoliucijos teoriją, toli gražu nėra naujos, – aš esu įsitikinęs, kad šių pokalbių pabaigoje jūs geriau suprasite, ką turiu galvoje.

Negana to, aš sakau, kad jūs darote didelę, labai didelę klaidą, jeigu manote, jog psichologija, būdama proto dėsnių mokslu, yra tai, kuo remdamiesi jūs galite sukurti, iš ko galite išplėtoti apibrėžtas mokymo programas, schemas ir metodus, kuriuos tuoj pat galėtumėte panaudoti klasėse. Psichologija yra mokslas, o mokinių mokymas yra menas, – o mokslai niekada patys iš savęs negeneruoja meno. Pritaikyti mokslą turi tarpinis išradingas protas, pasitelkęs savo originalumą.

Logikos mokslas niekada neišmokė žmogaus teisingai mąstyti, o etikos mokslas (jei toks yra!) niekada neišmokė žmogaus teisingai elgtis. Daugiausia, ką gali padaryti tokie mokslai, tai sučiupti ir pasitikrinti, jei pradedame klaidingai mąstyti ar elgtis, ir aiškiau, artikuliuočiau sukritikuoti save po to, kai padarėme klaidą. Mokslas tik nubrėžia ribas, kuriose turi išsitekti meno taisyklės, dėsniai, kurių to meto atstovas neturi pažeisti ar peržengti, o tai, ką jis tose ribose darys – yra vien jo talento ir gabumų dalykas. Vienas talentas gerai padarys savo darbą ir pasieks savo tikslą vienaip, kitas – pasieks jį visiškai skirtingai, – tačiau nė vienas iš jų neperžengs tų ribų.

Mokymo menas išaugo iš mokyklos klasės, iš išradingumo ir įsijaučiančio, supratingo ir jautraus, konkretaus

stebėjimo. Net ten, kur (kaip Herbarto atveju) šio meno plėtotojas buvo taip pat ir psichologas, pedagogika ir psichologija ėjo greta, viena greta kitos, ir pirmoji jokiu būdu nekilo iš antrosios. Jos buvo suderintos, bet nė viena iš jų nepavaldi kitai. Ir visur mokinių mokymas turi būti suderintas su psichologija, tačiau nebūtinai tik viena jos rūšis – nes daugelis skirtingų mokymo metodų vienodai gerai gali būti suderinti su psichologijos dėsniais.

Todėl psichologijos žinojimas nesuteikia jokių garantijų, kad būsime gerais mokytojais. Kad pasiektume šį rezultatą, mes turime turėti ir papildomų sugebėjimų, takto ir sumanumo, kurie mums pasakytų, ką turime pasakyti ir padaryti mokinio akivaizdoje. Šis sumanumas ir nuovoka, bendraujant ir dirbant su mokiniu, konkrečios situacijos pojūtis, – nors jie yra mokytojo meno alfa ir omega, – tai jau tokie dalykai, kur psichologija negali mums nė truputėlio pagelbėti.

Psichologijos mokslas ir bet koks ja besiremiantis bendrosios pedagogikos mokslas iš tikrųjų labai primena karo mokslą. Nėra nieko paprastesnio ir konkretesnio už jų abiejų principus. Visa, ką jūs turite padaryti kare – tai pastatyti priešą į tokią poziciją, iš kurios bandydamas pabėgti jis negali to padaryti dėl natūralių kliūčių; tada užpulti jį didesnėmis jėgomis nei jo tą akimirką, kai vertėte jį galvoti, jog esate toli nuo jo; taip, tik minimaliai panaudojant savo kariuomenę, jo armiją suskaldyti į gabalus, o likusius paimti į nelaisvę. Lygiai taip pat, mokydami mokinį, jūs turite paprasčiausiai sukelti jam tokią susidomėjimo tuo, ko jūs ketinate jį mokyti, būseną, kad kiekvienas kitas dėmesio objektas išnyktų iš jo proto; tada tą dalyką parodyti taip įspūdingai, kad jis atsimintų tą akimirką iki pat savo mirties valandos; ir galiausiai taip jį

sudominti, kad jis mirtų iš nekantrumo, geisdamas sužinoti, kaip šie dalykai plėtojosi toliau. Kadangi principai tokie aiškūs, tai mokslo specialistai laimėtų vien pergales tiek kautynių lauke, tiek mokyklų klasėse, jeigu jiems nereikėtų tuos principus pritaikyti nesuskaičiuojamiems priešininkų proto pavidalams. Jūsų priešo, mokinio, protas lygiai taip pat energingai ir smarkiai dirba, norėdamas išsisukti nuo jūsų, kaip ir esančio kitoje pusėje karo vado protas, nuo mokslinio generolo. Kaip tik tai, ką atitinkami priešai nori ir ką jie galvoja, ką jie žino ir ko jie nežino, mokytojui yra taip pat sunku sužinoti kaip ir generolui. Čia vieninteliai pagalbininkai gali būti tik geras ir tikslus numatymas ir pajutimas, o ne psichologinė pedagogika ir teorinė strategija.

Tačiau jeigu psichologinių principų panaudojimas čia veikiau negatyvus nei pozityvus, tai dar nereiškia, kad jis negali būti labai naudingas. Jis neabejotinai susiaurina eksperimentų ir bandymų galimybes. Jei esame psichologai, mes iš anksto žinome, kad tam tikri metodai bus klaidingi, vadinasi, psichologija išgelbėja mus nuo klaidų. Negana to, ji mums labiau paaiškina tai, ką mes ruošiamės daryti. Mes įgyjame pasitikėjimą bet kuriuo metodu, kuriuo naudojamės, vos tik įsitikiname, kad jis paremtas teorija ir praktika. O labiausiai tai daro vaisingą mūsų savarankiškumą ir atgaivina norą pamatyti mūsų subjektą iš dviejų skirtingų kampų – taip sakant, turėti stereoskopinį jauno organizmo, – mūsų priešo, – vaizdą, visu mūsų konkrečiu faktu ir nuojauta, kad, elgdamiesi su juo, tuo pat metu galėtume įsivaizduoti neįprastus vidinius jo proto mechanizmų elementus. Toks visapusiškas, drauge intuityvus ir analitiškas, mokinio pažinimas, kaip šis, neabejotinai yra tai, ko turėtų siekti kiekvienas mokytojas.

Laimė, jūs, mokytojai, galite aiškiai suvokti proto mechanizmo elementus ir lengvai perprasti jų darbą. Ir kadangi patys visuotiniausi elementai ir mechanizmų veikla yra kaip tik tos psichologijos dalys, kurios mokytojui labiausiai naudingos, iš to peršasi išvada, kad šio mokslo kiekis, visiems mokytojams būtinas, neturėtų būti labai didelis. Tie, kurie pamatys, kad jiems patinka ši sritis, galės ja domėtis tiek, kiek jiems patinka, ir dėl to, matyt, netaps blogesniais mokytojais, nors kai kuriuose iš jų bus regima nedidelė pusiausvyros stoka, kylanti iš visuose mumyse matomos tendencijos pernelyg pabrėžti tam tikras specialias srities dalis, kai ją mes tyrinėjame intensyviai ir abstrakčiai. Tačiau didžiajai jūsų daliai pakaks bendro vaizdo – su sąlyga, kad jis teisingas – ir toks bendras vaizdas, galima sakyti, yra jau kone užrašytas ant kiekvieno žmogaus delno.

Jūs, kaip mokytojai, mažiausiai turite manyti, kad jūsų pareiga yra tapti psichologijos mokslo pagalbininkais bei metodiškai ir atsakingai daryti psichologinius stebėjimus. Manau, kad kai kurie vaikų tyrinėjimų entuziastai jau užkrovė jums tokią naštą. Tegu vaiko tyrinėjimai vyksta ir toliau – tai juk atgaivina visą mūsų vaiko gyvenimo supratimą. Yra mokytojų, kurie spontaniškai mėgsta pildyti įvairiausius grafikus, užrašinėti stebėjimus, vesti statistiką ir skaičiuoti procentus. Vaiko tyrinėjimas neabejotinai praturtins jų gyvenimą. Ir jeigu paaiškėtų, kad šių tyrinėjimų rezultatai, statistiškai imant, apskritai turi tik menką vertę, istorijos ir stebėjimai, iš kurių dalinai susideda tyrimai, tikrai leistų mums artimiau pažinti savo mokinius. Mūsų akys ir ausys vaike įgustų greičiau pastebėti procesus, panašius į tuos, kurie, kaip skaitėme, pastebimi vaikuose, – procesus, kurių galbūt ir nepastebėtume. Bet

dėl Dievo meilės, leiskime eiliniams mokytojams būti pasyviais skaitytojais, jei tai jiems labiau patinka, ir tegu jie jaučiasi laisvi ir neįpareigoti kaupti šių duomenų. Vaiko tyrinėjimas neturi būti skelbiamas būtina pareiga arba įsakymais ar programomis, padaromas privalomu tiems, kuriems tai mirtinai nuobodu arba kurie nejaučia tam jokio pašaukimo. Aš ryžtingai pritariu savo kolegai profesoriui Münsterbergui, kai jis sako, kad mokytojo požiūris į vaiką, būdamas konkretus ir etiškas, absoliučiai priešingas psichologo stebėtojo požiūriui, kuris yra abstraktus ir analitinis. Net jei kai kurie iš mūsų ir gali sėkmingai šiuos požiūrius sujungti ir suderinti, dažniausiai šie požiūriai vienas kitam prieštarauja.

Blogiausia, kas gali atsitikti gerai mokytojai, – tai jausti sąžinės graužimą dėl profesinių sugebėjimų vien todėl, kad ji manosi esanti beviltiška psichologė. Mūsų mokytojai ir taip jau yra persidirbę. Kiekvienas, kuris prideda prie jų naštos kad ir trupinėlį nebūtino svorio, yra švietimo priešas. Sąžinės graužatis padidina kiekvienos kitos naštos svorį, – o aš žinau, kad vaikų tyrinėjimas, kaip ir kiti psichologijos dalykai, sukėlė sąžinės graužatį ne vienoj iš tikrųjų nekaltoj pedagogo sieloj. Iš tiesų būčiau laimingas, jei šie trumpaamžiai mano žodžiai galėtų išsklaidyti nešvarios sąžinės jausmą, jeigu kuris nors iš jūsų jį turite, nes tai neabejotinai yra vienas iš tų daugiau ar mažiau sistemingo mistifikavimo – dėl jo aš jau reiškiau nepasitenkinimą – vaisių. Geriausias mokytojas gali būti blogiausiu vaiko tyrinėjimų pagalbininku, o geriausias pagalbininkas gali būti blogiausiu mokytoju. Nieko nėra už tai akivaizdžiau.

Tai tiek apie, atrodytų, protingiausią bendrą mokytojo požiūrį į sritį, ties kuria mes sutelksime savo dėmesį.

Sąmonės srautas

Prieš keletą minučių sakiau, kad bendriausi proto elementai ir veiksmai yra viskas, su kuo būtinai turi susipažinti mokytojai.

O tiesioginiai, netarpiški faktai, kuriuos privalo tyrinėti psichologija, sąmonės mokslas, yra ir patys bendriausi faktai. Tai faktas, kad kiekvienas iš mūsų, kai nemiegame (o dažnai ir miegant) visada turi tam tikrą sąmonę. Tai nuolat praeinančių, sugrįžtančių ir sudarančių mūsų vidinį gyvenimą jausmų pažinimo, norų, svarstymų, etc., srautas, būsenų ar laukų (ar kaip kitaip tai pavadintumėte) seka. Šio srauto buvimas yra pirminis mūsų mokslo faktas, jo prigimtis ir kilmė yra esminė šio mokslo problema. Kol mes klasifikuojame sąmonės būsenas ar laukus, aprašinėjame skirtingą jų prigimtį, skaidome jų turinį į elementus ar fiksuojame jų sekos ypatybes, tol esame aprašomajame ar analitiniame lygmenyje. Kai klausiame, iš kur jos atsirado ir kodėl jos yra būtent tokios, kokios yra, esame aiškinamajame lygmenyje.

Šiuose pokalbiuose su jumis aš visai ignoruosiu klausimus, kurie iškyla aiškinamajame lygmenyje. Reikia atvirai prisipažinti, kad jokia fundamentalia prasme mes nežinome, iš kur atsiranda vienas kitą keičiantys sąmonės laukai ar kodėl jie turi tą tikslią vidinę sandarą, kurią jie turi. Jie neabejotinai eina po ar lydi mūsų smegenų būsenas ir, savaime aišku, kad jų savitos formos nulemtos mūsų praeities patyrimų ir išsilavinimo. Tačiau jei mes paklausime, kaip būtent juos lemia ar sąlygoja smegenys, negalėsime duoti jokių atsakymų, jokių spėjimų šiuo

klausimu, o jei paklausime, kaip būtent lavinimas formuoja smegenis, galėsime apie tai kalbėti tik abstrakčiausiu, bendriausiu būdu ir tik spėliodami. Kita vertus, jei pasakytume, kad jos atsiranda dvasinės būtybės, vadinamos Siela, dėka, kad ji reaguoja į mūsų smegenų būkles savitomis dvasinės energijos formomis, mūsų žodžiai išties bus gana įprasti, – bet aš manau, kad jūs sutiksite, jog jie mums iš tikrųjų maža ką tepaaiškins. Tiesa yra ta, kad mes iš tikrųjų nežinome atsakymų į problemas, iškylančias aiškinamajame lygmenyje, nors kai kuriose tyrinėjimų kryptyse galima rasti vilčių teikiančių samprotavimų šiais klausimais. Todėl dabar nesileisiu į svarstymus ir imsiuosi vien aprašymo. Šią padėtį aš ir turėjau omeny, kai ką tik sakiau, kad nėra jokios „naujos psichologijos", vertos šio vardo.

Taigi mes turime sąmonės laukus, – tai yra pirmasis bendras faktas; o antras bendras faktas yra tas, kad konkretūs laukai visada yra sudėtingi. Jie apima mūsų kūnų ir mus supančių objektų jutimo, pasitenkinimo ir nepasitenkinimo, norų ir pasišlykštėjimų jausmus ir kitas emocines būkles, drauge su valios sprendimais ir visokia jų pasikeitimų ir derinių įvairove.

Daugumoje mūsų konkrečių sąmonės būsenų iki tam tikro laipsnio randamos visos skirtingos šių sudėtinių dalių klasės, nors jų tarpusavio santykis labai kinta. Atrodytų, kad viena kuri būsena yra sudaryta vien iš pojūčių, kita – vien iš prisiminimų, etc., ir nieko daugiau. Tačiau jei pažvelgsime atidžiau, šalia pojūčio visada bus koks nors minties ar valios spurgelis, o aplink prisiminimą – koks nors emocijos ar pojūčio kraštelis ar atspalvis.

Dauguma mūsų sąmonės laukų turi labai aiškiai išreikštą pojūčio branduolį. Pavyzdžiui, jūs dabar sykiu ir mąstote bei jaučiate, – per savo akis pajuntate mano veidą

ir figūrą, o per ausis – mano balsą. Pojūčiai yra dabartinio jūsų sąmonės lauko centras arba židinys. O mintys ir jausmai – jo pakraštys.

Kita vertus, koks nors minties objektas, koks nors tolimas vaizdinys gali tapti jūsų proto dėmesio židiniu net ir man kalbant, – jūsų protas gali nuklysti nuo paskaitos ir tuo atveju mano veido ir balso jutimas, nors visiškai ir neišnykdami iš jūsų sąmonės lauko, gali užimti labai nežymią periferinę vietą.

Imkime dar vieną kitą pokyčio rūšį; koks nors jausmas, susijęs su jūsų kūnu, iš pakraščio gali atsidurti centre net ir man kalbant.

Posakius: „Centrinis objektas" ir „marginalinis objektas", už kuriuos turime būti dėkingi p. Lloydui Morganui, manau, nereikia nuodugniau aiškinti. Jų įkūnijama skirtybė yra labai svarbi; tai yra pirmieji techniniai terminai, kuriuos paprašysiu įsidėmėti.

Vienam po kito transformuojantis sąmonės laukams, jų virsme vienas kitu procesas dažnai būna labai laipsniškas ir jo metu įvairiai persitvarko/persiorganizuoja vidiniai turiniai. Kartais centras išlieka mažai tepasikeitęs, o pakraštys greitai keičiasi. Kartais keičiasi centras, o pakraštys išlieka toks pat. Kartais centras ir pakraštys susikeičia vietomis. Maža to, kartais įvyksta staigūs viso lauko pokyčiai. Tai retai galima tiksliai aprašyti. Visa, ką žinome, yra tai, kad dažniausiai kiekvienas laukas jo turėtojui yra tam tikra vienybė ir kad praktiniu požiūriu lauką su kitais į jį panašiais laukais mes galime jungti į vieną klasę, pavadindami tai emocijos, suglumimo, pojūčio, abstrakčios minties, noro ir pan. būsena.

Kad ir koks miglotas ir neaiškus būtų toks mūsų sąmonės srauto apibūdinimas, jis šiaip ar taip yra apsaugotas nuo dogmatiškų klaidų ir spėjimų ar hipotezių

priemaišų. Įtakinga psichologijos mokykla, siekdama išvengti kontūrų neaiškumo, labiau tikslindama ir detalizuodama analizę, stengėsi padaryti dalykus tikslesnius ir moksliškus. Įvairūs sąmonės laukai, anot šios mokyklos, atsiranda iš tam tikrų visiškai apibrėžtų elementarių proto būsenų, mechaniškai susietų į vieną mozaiką ar suderintų chemiškai. Anot kai kurių mąstytojų – pavyzdžiui, Spencerio ar Taine'o, – jie galiausiai susiskaido į mažas elementarias psichines dalelytes arba „proto" atomus, iš kurių sudarytos visos tiesiogiai žinomos proto būsenos. Pirmasis dar ne visiškai aiškiu pavidalu šią teoriją sukūrė Locke'as. Paprastos pojūčių ir mąstymo „idėjos", kaip jis jas vadino, buvo jam nelyg plytos, iš kurių pastatytas mūsų proto statinys. Jeigu man reikės dar kalbėti apie šią teoriją, aš ją minėsiu kaip „idėjų" teoriją. Tačiau mėginsiu visiškai jos išvengti. Teisinga ji ar ne, ji yra tik spėjimas. Ir jūsų, mokytojų, praktiniams tikslams, visiškai pakaks mažiau pretenzingos sąmonės srauto ir jo nuolat kintančių bangų arba laukų koncepcijos.*

---

* Turint omeny kai kurias viltis, užsienyje siejamas su „naująja psichologija", pamokoma paskaityti nepaprastai atvirą jos sukūrėjo Wundto prisipažinimą po trisdešimties laboratorinių tyrinėjimų metų:

„Nauda, kurią gali atnešti eksperimentinis metodas iš esmės yra mūsų vidinės savistabos tobulinimas ar veikiau jos padarymas (pavertimas) iš tikrųjų įmanoma. Taigi taip suprantama, ar mūsų eksperimentinė savistaba jau pasiekė kai ką svarbaus? Į šį klausimą negalima duoti jokio bendro atsakymo, kadangi nebaigtoje mokslo būklėje, net pačiame eksperimentinio tyrinėjimo branduolyje, nėra jokios visuotinai priimtos psichologinės doktrinos..."

„Esant tokiam nuomonių nesutarimui (visiškai suprantamam netikros, einančios apgraibom raidos metu), individualus tyrinėtojas gali vien pasakyti, už kokius požiūrius ir įžvalgas jis dėkingas naujiems metodams. Ir jeigu manęs būtų paklausta, kas man sudarė ir vis dar sudaro eksperimentinio stebėjimo vertę psichologijoje, atsakyčiau, kad

Vaikas kaip besielgiantis organizmas

Dabar norėčiau tęsti sąmonės srauto ypatumų aprašymą, klausdamas, ar mes galime kaip nors suprantamai nustatyti jo funkcijas.

Sąmonės srautas turi dvi akivaizdžias funkcijas: jis skatina pažinti ir skatina veikti.

Ar galime pasakyti, kuri iš šių funkcijų yra svarbesnė?

Čia sutinkame seną, istorinį nuomonių skirtumą.

---

jis man suteikė visai naują mūsų vidinių procesų prigimties ir sąryšio idėją. Iš pasiekimų tyrinėjant regos pojūtį aš išmokau suvokti kūrybinę intelekto sintezę. ... Iš mano laiko santykių tyrinėjimų, ir kt. ... aš įgijau glaudžios visų tų psichinių funkcijų vienovės įžvalgą, funkcijų, kurios paprastai atskiriamos dirbtiniu abstrahavimu ir pavadinimais, pavyzdžiui, – idėjų kūrimas, pojūtis, valia; ir aš išvydau sielos gyvenimo visose jo fazėse nedalomumą ir vidinį homogeniškumą. Chronometrinis asociacijos procesų tyrinėjimas galiausiai man parodė, kad skirtingų proto „vaizdinių" /reproducirten Verstellungen/ sąvoka buvo viena iš daugelio tų saviapgaulių, kurios vos tik padarytos terminu, tuojau pat išstumia realybėje neegzistuojančias fikcijas. Aš išmokau suprasti, jog „idėja" – tai procesas, kuris yra toks pat nykstantis ir išsisklaidantis, kaip jausmo ar valios aktas, ir suvokiau, kad senoji „idėjų" asociacijos teorija nebegali būti apginta... Be to, eksperimentinis stebėjimas suteikė daug kitos informacijos apie sąmonės apimtį, tam tikrų procesų greitį, tikslią skaitmeninę kai kurių psichofiziologinių duomenų vertę ir pan. Tačiau aš manau, kad visi šie, specialesni rezultatai jokiu būdu nėra svarbūs dalykai, o santykinai nereikšmingos smulkmenos." – *Philosophische Studien,* X. 121-124. Reikia perskaityti visą fragmentą. Aš jį aiškinu kaip visišką kad ir neaiškesnės mąstymo srauto koncepcijos palaikymą ir kaip visišką išsižadėjimą viso vadovėliuose vis dar stropiai atliekamo „proto" skaidymo į skirtingus sandaros ar funkcijų vienetus, jų išskaičiavimo ir vadinimo techniniais terminais.

Populiarus įsitikinimas visuomet buvo linkęs nustatyti žmogaus proto procesų vertę pagal jų poveikį praktiniam gyvenimui. Tačiau filosofai paprastai puoselėja skirtingą požiūrį. Jie sakė: „Aukščiausia žmogaus šlovė yra būti protinga būtybe, pažinti absoliučią, amžiną ir visuotinę tiesą, todėl intelekto naudojimas praktiniams reikalams yra antraeilis dalykas. Tikrasis jo sielos rūpestis yra „teorinis gyvenimas". Palaikant vieną kurį iš šių požiūrių ir pabrėžiant praktinį ar teorinį idealą, padariniai asmeniniam mūsų požiūriui bus patys skirtingiausi. Antruoju atveju abstrahavimasis nuo emocijų ir aistrų bei pasitraukimas nuo žmogiškų reikalų sumaišties ir rietenų būtų ne tik atleistinas, bet ir vertas pagyrimo, ir viskas, kas tarnauja ramybei ir kontempliacijai, būtų laikoma vedančiu prie aukščiausio žmogiško tobulumo. Pirmuoju atveju, kontempliatyvus žmogus būtų laikomas tik pusiau žmogumi, aistra ir praktinis sumanumas taptų dar viena mūsų rasės šlove, konkreti pergalė prieš išorines šios žemės tamsos galybes pasirodytų esanti pasyvios dvasinės kultūros ekvivalentas, o elgesys būtų kiekvieno išsilavinimo, verto šio žodžio, išbandymu.

Neįmanoma nuslėpti fakto, kad mūsų dienų psichologijoje akcentas yra perkeltas nuo grynai racionalios proto funkcijos, kurią pabrėždavo ir išryškindavo Platonas ir Aristotelis, ir to, ką galima pavadinti visa klasikine filosofijos tradicija, į taip ilgai neigtą praktinę pusę. Daugiausia už tai atsakinga evoliucijos teorija. Žmogus, kaip dabar mes turime pagrindo tikėti, išsivystė iš žemesnių už žmogų protėvių, kurie vargu ar turėjo grynąjį protą ir kurių protas tiek, kiek jis galėjo turėti kokią nors funkciją, buvo organas, skirtas jų judesiams prisitaikyti prie aplinkos įspūdžių taip, kad būtų galima geriau išvengti sunaikinimo. Tada sąmonė pasirodytų pirmiausia esanti vien tam

tikra papildoma biologinė tobulybė, – nenaudinga, kai neskatina naudingo elgesio, ir nepaaiškinama be šitos aplinkybės.

Mūsų prigimtyje giliai išlieka nepaslėpti ir nesumažėję biologiniai sąmonės pagrindai. Mes turime pojūčius tam, kad mus trauktų ar atgrasintų, prisiminimus, – kad įspėtų ar padrąsintų, jausmus tam, kad skatintų, ir mintis, – kad suvaldytų mūsų elgesį, ir kad apskritai, mes galėtume klestėti ir ilgai gyvuoti žemėje. Bet kokia anapasaulinė metafizinė įžvalga, praktiškai nepritaikomas estetinis suvokimas ar etinis jausmas, kuriuos mes galime patirti savo viduje, tokiu atveju gali būti laikomi vien dalimi atsitiktinio funkcijos pertekliaus, kuris būtinai lydi kiekvieno sudėtingo mechanizmo veiklą.

Dabar paprašysiu jūsų – visai nenorėdamas tuo užbaigti šį teorinį klausimą, o vien todėl, kad man tai atrodo esant požiūrio tašku, labiausiai praktiškai naudingu jums kaip mokytojams, – kartu su manimi šiame paskaitų kurse laikytis išdėstytos biologinės koncepcijos, ir akcentuoti tą faktą, kad žmogus, kad ir kas jis dar būtų, pirmiausia yra praktinė būtybė, kuriam protas duotas, kad padėtų jam prisitaikyti prie šio pasaulio gyvenimo.

Mokydamiesi visų šių dalykų, mes turime pradėti nuo vieno giluminio klausimo aspekto, abstrahuodami jį taip, tarsi jis būtų vienintelis aspektas, o po to pamažu patikslinti save, pridėdami tuos mūsų pamirštus kitus bruožus, papildančius ir užbaigiančius šį dalyką. Niekas kitas turbūt nėra labiau nei aš įsitikinęs, kad tai, ką mūsų juslės pažįsta kaip „šį pasaulį", tėra viena visos mūsų proto aplinkos ir objekto dalis. O kadangi tai yra pirmapradė dalis, ji yra viso kito *sine qua non*. Jeigu jūs tvirtai sučiuopsite apie ją faktus, galėsite nevaržomas kilti į

aukštesnes sritis. Kadangi mums skirtas laikas privalo būti trumpas, tai aš verčiau būsiu elementarus ir fundamentalus, nei aprėpsiu visą sritį, todėl aš siūlau jums tvirtai laikytis superpaprasto požiūrio.

Priežastis, dėl kurių vadinu šį požiūrį fundamentaliu, lengva nurodyti. Pirma, žmogaus ir gyvūnų psichologija tampa ne tokiomis ir nutolusiomis ir atskiromis sritimis. Žinau, kad kai kuriems iš jūsų ši priežastis vargu ar bus patraukli, tačiau yra ir tokių, kuriems tai patiks.

Antra, proto veiklą sąlygoja smegenų veikla ir ji su ja vyksta lygiagrečiai. Tačiau smegenys – tiek, kiek mes juos suprantame, – mums duotos praktiniam elgesiui. Kiekviena srovė, kuri ateina į juos iš mūsų odos, akies ar ausies, vėl nueina į raumenis, liaukas ir vidaus organus ir padeda gyvūnui prisitaikyti prie aplinkos, iš kurios atėjo ta srovė. Todėl smegenų veiklos ir protinio gyvenimo traktavimas kaip turinčių esminį tos pačios prigimties tikslą išplečia mūsų požiūrį ir daro jį visuotiną bei supaprastintą.

Trečia, kaip tik tiesiogiai nesusijusios su šio pasaulio aplinka proto funkcijos: etinės utopijos, estetinės vizijos, amžinųjų tiesų įžvalgos ir stulbinančios, fantastiškos loginės kombinacijos niekada nebūtų sukurtos žmogaus, jeigu jas sukūręs jo protas nebūtų taip pat sugebėjęs sukurti praktiškai naudingų produktų. Taigi pastarieji yra esmingesni ir bent jau pirmapradiškesni rezultatai.

Ketvirta, neesminė „nepraktiška" veikla pati savaime yra daug labiau susijusi su mūsų elgesiu ir mūsų prisitaikymu prie aplinkos, nei gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Niekad nebūna suvokta jokia – kad ir kokia abstrakti – tiesa, kuri kada nors negalėtų paveikti mūsų žemiškų veiksmų. Jūs turite prisiminti, kad kai čia kalbu apie

veiksmą, tai veiksmą suprantu pačia plačiausia reikšme. Aš turiu omeny ir kalbą, ir rašymą, turiu omeny sutikimus ir atsisakymus, tendenciją „link" ko nors ir tendenciją „nuo" ko nors, emocinius sprendimus, be to, aš turiu omeny juos ir ateity, ir dabar: taip aš suprantu veiksmą. Kai čia dabar kalbu, o jūs klausotės, gali atrodyti, kad iš to neišplaukia joks veiksmas. Jūs galite tai pavadinti grynai teoriniu procesu, nesukeliančiu jokio praktinio rezultato. Tačiau jis turi turėti praktinių padarinių. Jų negali iš viso nebūti ir jūsų elgesys taip ir likti niekaip nepaveiktas. Jeigu ne šiandien, tai kada nors tolimoje ateityje, jūs į kokį nors klausimą atsakysite skirtingai dėl to, apie ką jūs galvojate dabar. Kai kuriuos iš jūsų mano žodžiai nukreips į naujus tyrinėjimus, kai kurie ims skaityti specialią literatūrą. Susidarys teigiamą ar neigiamą savo nuomonę. Ši nuomonė bus išsakyta, kitų jūsų aplinkos žmonių bus pakritikuota ir jie ims jus kitaip vertinti. Mes negalime išvengti savo likimo, kuris yra praktinis ir net patys teoriškiausi mūsų gabumai prisideda prie jo sukūrimo.

Šios kelios priežastys turbūt pašalins prieštaravimus, trukdančius sutikti su mano pasiūlymu. Aš esu nuoširdžiai įsitikinęs, kad jums, kaip mokytojams, tai bus pakankama teorija, kurią jūs galėsite pritaikyti jaunuolių psichologiniams fenomenams, įteikti jūsų priežiūrai, jei nagrinėsite juos santykio su jų „turėtojų" ateities elgesiu požiūriu. Šiaip ar taip, tai pakankama pirmoji ir pagrindinė teorija. Savo profesinį uždavinį jūs turite suprasti taip, tarsi svarbiausia ir esminga būtų tik *išmokyti mokinį elgtis,* – suprantant elgesį ne siaura jo poelgių prasme, bet pačia plačiausia prasme, apimančia kiekvieną įmanomą adekvačią reakciją į aplinkybes, kuriose jis gali atsidurti įvairių gyvenimo staigmenų dėka.

Reakcija išties dažnai gali būti negatyvi. *Nekalbėti, nejudėti* yra viena svarbiausių mūsų pareigų tam tikru kraštutiniu praktikoje pasitaikančiu atveju. „Jūs turite susivaldyti, atsisakyti, susilaikyti!" Tai dažnai reikalauja didžiulių valios pastangų ir, fiziologiškai žiūrint, yra tokia pat pozityvi nervų funkcija, kaip ir motoro išjungimas.

4 SKYRIUS

Auklėjimas ir elgesys

Ankstesniame mūsų pokalbyje turėjome sudaryti labai paprastą teoriją, paaiškinančią, ką reiškia auklėjimas. Nes galiausiai auklėjimas – tai žmogaus *galių, elgesio normų,* kurių jam prireiks socialiniame ir fiziniame pasaulyje, organizavimas. „Neišsilavinęs" asmuo – vienas iš tų, kurie sutrinka net ir įprasčiausiose situacijose. Priešingai, tas, kuris yra išsilavinęs, sugeba praktiškai išsipainioti iš tokių aplinkybių, kuriose prieš tai niekad nebuvo atsidūręs, remdamasis pavyzdžiais, kuriuos jis žino, ir abstrakčiomis sąvokomis, kurias jis įgijo. Žodžiu, auklėjimas geriausiai gali būti įvardytas kaip *įgytas elgesio įpročių ir elgsenos polinkių organizavimas.*

Pavyzdys. Jūs ir aš, visi ir kiekvienas esame skirtingai išsilavinę ir demonstruojame savo išsiauklėjimą skirtingu elgesiu šią akimirką. Aš, turėdamas techniškai ir profesiškai organizuotą protą ir jūsų buvimo taip optiškai stimuliuojamas, negalėčiau – tai būtų visiškai neįmanoma! – sėdėti čia tylėdamas ir nieko neveikdamas. Kažkas man sufleruoja, jog iš manęs tikimasi, kad aš kalbėsiu ir kad

privalau kalbėti; kažkas verčia mane kalbėti toliau. Mano kalbėjimo organai nuolatos dirginami išorėn sklindančių srovių, besiskverbiančių į mano akis ir einančių per išlavintas mano smegenis; ir atskiri jų judesiai, jų forma ir tvarka yra visiškai nulemti mano nugyventų metų, paskaitų ir knygų skaitymo praktikos. Kita vertus, jūsų elgesys iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti esąs tik receptyvus ir pasyvus, – išskyrus tuos, kurie konspektuojate tai, ką aš sakau. Tačiau jau pats klausymas – tai, ką jūs darote – savaime yra apibrėžtas elgesys. Jums klausantis jūsų kūno raumenų įtampos yra pasiskirsčiusios savitu būdu. Tam tikru būdu yra pasukta jūsų galva, nukreiptos jūsų akys. Ir paskaitai pasibaigus tai neišvengiamai pasireikš tam tikru elgesio būdu, kaip jau sakiau anksčiau, iškilus kokiai nors nenumatytai padėčiai jūsų mokyklos klasėje dabar mano sakomi žodžiai jus gali pastūmėti taip veikti. Tas pats atsitiks ir įspūdžių, kuriuos jūs padarysite savo mokiniams, atveju. Jūs turite įprasti žiūrėti į juos, kaip siekiančius įgyti emocinio, socialinio, kūno, balso, techninio ir visokio kitokio elgesio įgūdžių. Tokiu atveju jūs turėtumėte noriai, bendriausiu požiūriu, be kokio nors perdėto pedantiškumo ar kitų sunkumų šių paskaitų labui priimti biologinę proto koncepciją, kaip tai, kas duota mums praktiniam naudojimui. Ši koncepcija tikrai apims didesnę jūsų dirbamo auklėjamojo darbo dalį.

Jei pažvelgsime į įvairius švietimo ir lavinimo idealus, vyraujančius skirtingose šalyse, pamatysime, kad visi jie siekia organizuoti ir parengti elgesio įgūdžius. Tai labiausiai matoma Vokietijoje, kur atvirai pripažįstamas aukštojo mokslo idealas yra padaryti studentą mokslinių atradimų pažangos įrankiu. Vokiečių universitetai didžiuojasi kas metai išleidžiamų jaunų specialistų

skaičiumi, – nebūtinai žmonių, pasižyminčių kokia nors originalia intelekto galia, bet žmonių, taip parengtų tyrinėjimui, kad kai jų profesorius nurodo jiems parašyti istorinę ar filologinę disertaciją ar atlikti tam tikrą laboratorinį darbą, bendriausiu požiūriu nurodydamas geriausią tyrinėjimo metodą, jie gali patys toliau imtis darbo, panaudoti metodus ir taip remtis šaltiniais, kad per reikiamą mėnesių skaičių jie vargais negalais nugludintų kokį nors mažą naujos tiesos grūdelį, kurį būtų galima pridėti prie didžiulio žmonių sukauptų žinių šiuo klausimu aruodo. Mažai kas yra taip pripažįstama Vokietijoje žmogaus įrodymų, kad jis nusipelnė akademinės karjeros, labiausiai pripažįstama tai, kad jis gali įrodyti esąs efektyvus tyrinėjimo įrankis.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad Anglijoje aukštasis universitetinis mokslas siekia sukurti tam tikrus pastovius charakterio tipus, o ne plėtoti tai, ką galima būtų pavadinti dinamišku moksliniu efektyvumu. Sakoma, kai profesoriaus Jowetto buvo paklausta, ką Oksfordas gali duoti savo studentams, jis atsakė: „Oksfordas gali išmokyti anglų džentelmeną, kaip būti anglų džentelmenu".

Tad jeigu paklausite, ką reiškia „būti" anglų džentelmenu, atsakymas gali sietis tik su elgesiu ir elgsena. Anglų džentelmenas yra specifiškai suformuotų reakcijų „ryšulys", būtybė, kuri visose nepaprastose situacijose turi aiškiai ir iš anksto nubrėžtą elgesio liniją. Čia, kaip ir kitur, Anglija tikisi, kad kiekvienas žmogus atliks savo pareigą.

5 SKYRIUS

Reakcijų būtinybė

Jei visa tai tiesa, tada iš karto randasi vienas bendras aforizmas, kuris privalėtų logiškai valdyti visą mokytojo elgesį klasėje.

Tenebūna suvokimo be reagavimo, o įspūdžio be atitinkamos išraiškos, – tai yra didžioji taisyklė, kurios mokytojas neturėtų niekada pamiršti.

Įspūdis, kuris tik srūva į mokinio akis ar ausis ir nepakeičia jo aktyvaus gyvenimo, yra niekais nuėjęs įspūdis. Jis yra fiziologiškai neužbaigtas. Jis nesubrandina jokių vaisių – įgyto įspūdžio. Net ir vien kaip įspūdis jis neįstengia tinkamai paveikti atminties, nes tam, kad jis būtų tinkamai įsimintas, jis turi dalyvauti visame operacijų cikle. Jį įdiegia ir įtvirtina motorinės jo pasekmės. Dėl įspūdžio atsiradęs tam tikras poveikis turi grįžti į protą per veiklą – kaip pojūtis, kad buvo veikta, ir susieti save su įspūdžiu. Ilgiausiai išliekantys yra tie įspūdžiai, apie kuriuos mes kalbame, dėl kurių veikiame ar kaip nors kitaip būname jų iš vidaus sujudinami.

Senesnis pedagoginis metodas, pagal kurį būdavo mokoma atmintinai, kaip papūgoms mechaniškai kartojant klasėje, rėmėsi ta tiesa, kad tai, kas vien tik perskaitoma ar išklausoma, nepakartojama balsu, prote įsitvirtina silpniausiai. Taigi atsakinėjimas ar kartojimas balsu yra nepaprastai svarbus, reaguojantis į mūsų įspūdžius elgesys, ir todėl reikia nuogąstauti, kad, priešinantis senam papūginio kartojimo metodui, kaip mokymosi pradžiai ir pabaigai, šiuo metu nebūtų pernelyg pamiršta didžiulė atsakinėjimo (kartojimo) balsu, kaip mokymo visumos elemento, vertė.

Kai žvelgiame į moderniąją pedagogiką, matome, kaip, įvedus visus tuos konkretaus dalykų mokymo metodus, kuriais didžiuojasi dabartinės mūsų mokyklos, buvo nepaprastai išplėstas reaktyvaus reagavimo laukas. *Žodinės* reakcijos, nors ir naudingos, yra nepakankamos. Mokinio žodžiai gali būti teisingi, bet juos atitinkančios sąvokos dažnai yra tiesiog nežmoniškai klaidingos. Todėl šiuolaikinėje mokykloje jos sudaro tik mažą dalį to, ką atlikti reikalaujama iš mokinio. Jis turi vesti užrašus, daryti brėžinius, sudarinėti planus ir žemėlapius, atlikti įvairius matavimus, eiti į laboratoriją ir ten atlikti įvairius bandymus, remtis autoritetingais šaltiniais, skaityti, ką rašo to dalyko žinovai ir pats rašyti rašinius. Savaip, jam prieinamomis priemonėmis, jis turi daryti tai, kas planuose vadinama „kūrybiniu darbu", ir dažnai išjuokiama pašaliečių, bet kas iš tikrųjų yra vienintelis galimas pasiruošimas vėliau dirbti kūrybinį darbą. Pats didžiausias pastaraisiais metais įvykęs vidurinio mokslo patobulinimas yra profesinio mokymo mokyklų sukūrimas, – ir ne todėl, kad jos padarys žmones nagingesnius ir praktiškesnius, tinkamesnius namų gyvenimui, juos paruoš profesiniu požiūriu, o todėl, kad jos parengs mums visiškai kitokio intelektualinio charakterio piliečius. Darbas laboratorijoje, dirbtuvėje ir ceche įpratina stebėti, išmoko pažinti skirtumą tarp tikslumo ir netikslumo, įžvelgti prigimties sudėtingumą ir tai, kad abstraktūs žodiniai apibūdinimai neatitinka realybės, o tai, sykį įdiegus į protą, išlieka visam gyvenimui. Toks darbas moko preciziškumo, nes jeigu jūs ką nors darote, tai padarysite tai arba teisingai, arba klaidingai. Jis moko sąžiningumo: nes kai jūs išreiškiate save dirbdamas, o ne kalbėdamas, nebeįmanoma pridengti jūsų netikrumo ar nežinojimo

kokiomis nors dviprasmybėm. Jis išugdo įprotį pasikliauti savimi, jis išlaiko gyvą susidomėjimą ir džiugų dėmesingumą ir iki minimumo sumažina disciplinarines mokytojo funkcijas.

Iš įvairių darbinio mokymo sistemų, susijusių su medžio darbais (jei galiu turėti nuomonę apie tokius dalykus), man psichologiniu požiūriu geriausia atrodo švedų Sloydo sistema. Laimė, darbinio mokymo metodai lėtai, bet nuosekliai imami taikyti visuose dideliuose mūsų miestuose. Tačiau turi praeiti daug laiko, kol jie pasieks tokį mastą, kokį jiems galiausiai lemta įgyti.

Taigi tenebūna įspūdžio be išraiškos, – tai yra pirmas mūsų evoliucinės proto koncepcijos, kaip prisitaikančio elgesio instrumento, pedagoginis vaisius. Tačiau apie tai dar reikia šį tą pasakyti. Pati išraiška grįžta į mus – kaip ką tik užsiminiau – tam tikro – dar tolesnio įspūdžio forma kaip įspūdis to, ką mes padarėme. Taip mes gauname juslines žinias apie mūsų elgesį ir jo rezultatus. Mes girdime pasakytus žodžius, jaučiame suduotą smūgį, šalia stovinčiojo akyse įskaitome, ar mūsų elgesys teisingas, ar ne. Tad ši grįžtamoji įspūdžio banga priklauso viso patyrimo visumai ir ne pro šalį būtų pakalbėti apie jos svarbą klasėje.

Atrodytų, kad natūralu po mūsų veiksmo gauti kokį nors grįžtamąjį įspūdį apie to veiksmo rezultatą; todėl būtų gerai, kad mokinys gautų tokį grįžtamąjį įspūdį kiekvienu galimu atveju. Vis dėlto mokyklose, kuriose yra panaikinti egzaminų pažymiai, „reitingas" ir kiti grįžtamieji rezultatų įspūdžiai, mokinys netenka šio jo veiklos ciklo natūralios pabaigos ir dažnai patiria neužbaigtumo ir netikrumo jausmą; ir yra asmenų, kurie gina šią mokinio skatinimo dirbti dėl paties darbo, o ne dėl

atlyginimo iš šalies, sistemą. Žinoma, kad čia, kaip ir visur kitur, konkretus patyrimas svarbesnis už psichologinius samprotavimus. Tačiau šie psichologiniai samprotavimai pirštų mintį, kad mokinio troškimas žinoti, kaip jam einasi, ar gerai jis dirba, atitinka normalią jo veiklos pilnatvę ir niekad neturėtų būti ignoruojami – nebent dėl labai konkrečių priežasčių.

Todėl supažindinkime juos su jų pažymiais, reitingu ir perspektyvomis, nebent individualiu atveju jūs turite kokių nors specialių praktinių priežasčių to nedaryti.

6 SKYRIUS

Įgimtos ir įgytos reakcijos

Dabar mes visiškai remiamės biologine koncepcija. Žmogus yra organizmas, skirtas reaguoti: jis turi protą, kad padėtų pasirinkti reakcijas, o jo išsilavinimo tikslas yra padaryti jas gausias ir tikslias. *Trumpai tariant, mūsų lavinimas bei auklėjimas reiškia ne ką kita, kaip reagavimo galimybių gausą,* įgytą namuose, mokykloje ar mokantis kokių nors dalykų. Mokytojo užduotis yra prižiūrėti šį įgijimo procesą.

Esant tokiai dalykų padėčiai, aš tuoj pat suformuluosiu principą, kuris sudaro viso šio įgijimo (acquisition) pagrindą ir lemia visą mokytojo veiklą. Šis principas yra toks:

Dažniausiai kiekviena įgyta reakcija yra arba įgimtai reakcijai įskiepyta komplikacija, arba įgimtos reakcijos, kurią iš pradžių sukeldavo tas pats objektas, pakaitalas.

Mokytojo menas – tai išugdyti pakaitalą ar padaryti reakciją sudėtingesne, o būtina jo meno sėkmės prielaida – geranoriškas įgimto reagavimo polinkių išmanymas.

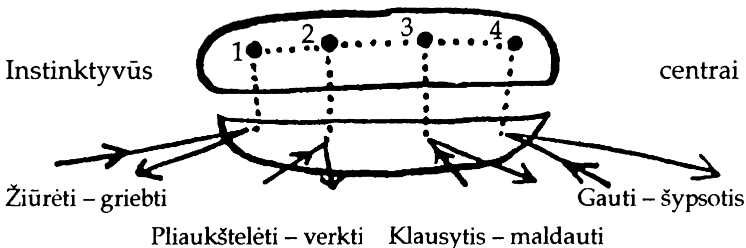
Nepažindamas įgimtų vaiko reakcijų, mokytojas niekaip negalėtų daryti jokios įtakos vaiko dėmesiui ar elgesiui. Jūs galite privesti arklį prie vandens, bet jūs negalite priversti jo gerti, – taip jūs galite ir vaiką atvesti į klasę, bet negalite priversti jo išmokti naujų dalykų, kuriuos jūs norėtumėte jam perteikti, jei iškart „nepatrauksite" jo kuo nors, į ką jis reaguoja iš prigimties. Pirmą žingsnį žengti privalo jis pats. Jis turi padaryti ką nors, kad jūs galėtumėte įgyti jo pasitikėjimą. Tas kas nors gali būti kas nors gera ar kas nors bloga. Bloga reakcija geriau, nei iš viso jokios: nes, jei bloga, jūs galite ją sujungti su pasekmėmis, kurios leistų jam aiškiai suprasti jos blogumą. Bet įsivaizduokite tokį negyvą vaiką, kuris niekaip nereaguotų į pirmuosius mokytojo mėginimus kreiptis į jį, jį patraukti, – kaip jūs galėtumėte pradėti jį auklėti?

Kad sukonkretintume šią abstrakčią koncepciją, imkime pavyzdį: mažas vaikas mokomas gerai elgtis. Jis turi įgimtą polinkį griebti rankomis viską, kas sukelia jo smalsumą, taip pat atitraukti rankutes, kai per jas pliaukštelima, ir verkti ar šypsotis, kai su juo švelniai kalbama ir mėgdžioti pašnekovo išraiškas ir gestus.

Dabar įsivaizduokite, kad jūs ateinate prie vaiko su nauju žaislu, kurį ketinate jam padovanoti. Vos išvydęs žaislą, jis taikosi jį pagriebti. Jūs pliaukštelite jam per rankytę, jis ją atitraukia ir verkia. Tada jūs rodote jam žaislą, šypsotės ir sakot: „Paprašyk jo gražiai – tada gausi". Vaikas liaujasi verkęs, mėgdžioja jus, gauna žaislą ir patenkintas krykštauja: šis mažas mokymo ciklas – baigtas. Pasirodžius tokio pobūdžio įspūdžiui, įgimtą „griebimo" reakciją jūs pakeičiate nauja „prašymo" reakcija.

Jei vaikas neturėtų atminties, šis procesas nebūtų auklėjamasis. Nesvarbu, kaip dažnai jūs ateitumėte su žaislu, fatališkai nekintamai įvyktų ta pati reakcijų eilė: pamatymas, griebimas; pliaukštelėjimas, veiksmas; girdėjimas, prašymas; gavimas, šypsojimasis. Tačiau, turėdamas atmintį, vaikas – pačią griebimo akimirką – prisimena visą kitą ankstesnį patyrimą, pagalvoja apie pliaukštelėjimą ir nusivylimą, prisimena prašymą ir atlyginimą, nuslopina griebimo impulsą, pakeičia jį „gražia" reakcija, ir žaislą gauna iš karto, be visų tarpinių žingsnių. Jeigu vaiko griebimo impulsas būtų perdėtas, arba jo atmintis būtų prasta, reikėtų daug kartų kartoti šią pamoką, kol įgyta reakcija taptų įsišaknijusiu įpročiu; geriau nei kiti pasiduodančiam auklėjimui vaikui pakaks vieno tokio patyrimo.

Galima lengvai pavaizduoti visą šį procesą smegenų diagrama. Tokia diagrama yra vien simbolinis tiesioginio patyrimo perteikimas erdviniu aspektu, tačiau ji gali būti naudinga, tad aš ją pridedu.

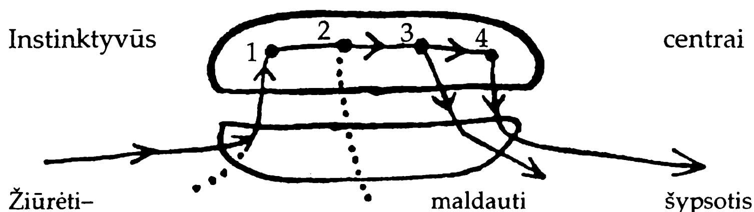

1 piešinys. Smegenų procesai prieš mokymą.

1 piešinyje matome keturių, vienas po kito einančių, refleksų trajektorijas, šiuos refleksus atlieka žemieji arba

instinktyvūs centrai. Punktyrinės linijos, kurios veda nuo jų į aukštuosius centrus ir juos susieja, vaizduoja atminties ir asociacijų procesus, kuriuos reakcijos įrašo į aukštuosius centrus tada, kai jie vyksta.

ATMINTIES IR VALIOS CENTRAI

2 piešinys. Smegenų procesai po mokymo.

2 piešinyje mes turime galutinį rezultatą. Įspūdis pamatymas sukelia prisiminimų grandinę ir vienintelės reakcijos, kurios įvyksta, yra prašymas ir šypsojimasis. Mintis apie pliaukštelėjimą, susijusi su 2-ojo centro veikla, nuslopina griebimą ir neleidžia jam įvykti, taigi jis yra čia pavaizduotas tik punktyrine atmetimo, nepasiekus galutinio tikslo, linija. Tas pats su verkimo reakcija. Ir viena, ir kita yra tarsi sutrumpinama srovės, greitai lekiančios per aukštuosius centrus nuo pamatymo iki šypsojimosi. Prašymas ir šypsojimasis, pakeitę pradinę griebimo reakciją, galų gale tampa tiesioginiu, iš karto įvykstančiu reagavimu, kai vaikas kieno nors rankose pamato griebtiną objektą.

Taigi pirmiausia mokytojas turi suprasti įgimtas reagavimo tendencijas, – vaikystės impulsus ir instinktus, kad galėtų vienus jų pakeisti kitais ir padaryti juos priklausomus nuo dirbtinių objektų.

Dažnai sakoma, kad žmogus skiriasi nuo gyvūnų tuo, kad turi daug mažesnį įgimtų instinktų ir impulsų pasirinkimą, tačiau tai didelė klaida. Žinoma, žmogus neturi stebuklingo kiaušinių dėjimo instinkto, kurį turi kai kurie nariuotakojai, tačiau jei lyginsime žmogų su žinduoliais, būsime priversti pripažinti, kad jį traukia ir domina daug didesnė objektų gausybė nei kokį kitą žinduolį, kad jo reakcijos į tuos objektus yra ypač būdingos ir apibrėžtos. Beždžionės, ir ypač žmogbeždžionės, yra vienintelės būtybės, priartėjančios prie jo analitiniu smalsumu ir imitacijos platumu. Tiesa, instinktyvūs žmogaus impulsai dėl aukštesnės jo protavimo galios yra nustelbti antrinių reakcijų, tačiau taip žmogus praranda paprastus instinktus. Tačiau instinktų gyvenimas jame yra vien paslėptas, bet ne prarastas, – ir kai prarandamos aukštosios smegenų funkcijos, kaip debilumo ar silpnaprotystės atveju, žmogaus instinktai kartais parodo, kad jie egzistuoja iš tikrųjų brutaliais būdais.

Todėl aš tarsiu keletą žodžių apie tuos instinktyvius polinkius, kurie yra svarbiausi mokytojui.

7 SKYRIUS

Kas yra įgimtos reakcijos?

Pirmiausia, baimė. Bausmės baimė visada buvo didelis mokytojo ginklas, ir, žinoma, ji visada egzistuos vietos mokyklos klasėje. Šis dalykas taip gerai pažįstamas, kad daugiau apie tai kalbėti nereikia.

Tas pats tinka ir meilei, ir instinktyviam norui patikti tiems, kuriuos mylime. Mokytoja, kuriai pavyksta tapti

mylima mokinių, pasieks tokių rezultatų, kurie labiau atstumiančio temperamento mokytojai neįmanomi.

Paskui vieną kitą žodį reikia pasakyti apie *smalsumą*. Tai gana prastas žodis visam geresnio pažinimo siekio mastui nusakyti, tačiau jūs lengvai suprasite, ką turiu omenyje. Juntamų objektų pasireiškimo naujovės, ypač jeigu jų juntama savybė yra ryški, gyva, stulbinanti, tvirtai prikausto mažylio dėmesį ir išlaiko jį tol, kol noras sužinoti apie objektą yra numalšinamas. Aukštuoju, intelektualesniu pavidalu impulsas, skatinantis siekti geresnio, išsamesnio pažinimo, įgyja mokslinio ar filosofinio noro pažinti pobūdį. Tiek savo jusliniu, tiek intelektualiniu pavidalu šis instinktas yra gyvesnis vaikystėje ir jaunystėje nei vėlesniame gyvenime. Mažus vaikus užvaldo smalsumas pažinti kiekvieną naują juos užgriūnantį įspūdį. Mokinukui būtų visai neįmanoma klausyti paskaitos ilgiau nei keletą minučių – taip, kaip jūs dabar manęs klausotės. Pašaliniai vaizdai ir garsai neišvengiamai atitrauktų jo dėmesį. O daugumai vidutinio amžiaus žmonių tokios intelektualinės pastangos, kurias parodo vidutinis mokinys, ruošdamasis graikų, lotynų, algebros ar fizikos pamokoms, būtų neįmanomos. Vidutinio amžiaus pilietis išimtinai rūpinasi kasdieninėmis savo veiklos smulkmenomis ir naujos tiesos, ypač kai joms suvokti reikia sudėtingo, tikslaus samprotavimo, jam jau nebeprieinamos.

Vaikystės smalsumą daug labiau vilioja ir patraukia tam tikri apibrėžti objektai. Materialūs daiktai, judantys daiktai, gyvi daiktai, žmonių veiksmai ir jų vertinimai užkariaus daugiau vaiko dėmesio nei kokie nors abstraktesni dalykai. Čia vėl iškyla objektinio mokymo ir darbinio mokymo metodų pranašumas. Mokinio dėmesį savaime

išlaiko kokia nors problema, kai ją aiškinant demonstruojamas naujas materialus objektas ar kai aiškinimas susijęs su kieno nors veikla. Todėl pačioje pradžioje mokytojas turi prabilti į mokinį, rodydamas jam objektus ar atlikdamas kokius nors veiksmus ar juos nusakydamas. Teorinis smalsumas, noras pažinti racionalius daiktų santykius iš viso vargiai gali būti sužadintas, kol mokinys dar neįžengė į paauglystę. Sporadiški metafiziniai vaikų klausimai, jų domėjimasis, pavyzdžiui, kas sukūrė Dievą, kodėl jie turi penkis pirštus, vargu ar yra tokie svarbūs, kad į juos reikėtų čia atsižvelgti. Tačiau kai kartą nubunda teorinis mokinio instinktas, prasideda visai naujas pedagoginių santykių etapas. Pagrindai, priežastys, abstrakčios sąvokos staiga darosi jam nepaprastai įdomios – faktas, kurį gerai žino visi mokytojai. Ir emocinė, ir racionali nesuinteresuoto vaiko noro pažinti raida bei jos apraiškos gali būti sėkmingai ir daug tikriau panaudotos sudominant vaiką, o ne suaugusį žmogų, kurio intelektualinis instinktas toks apsnūdęs, kad paprastai jį pažadinsi tik susiejęs su kokiu nors asmeniniu egoistiniu interesu. Apie tai aš tuojau pasakysiu daugiau.

Mėgdžiojimas. Žmogus visada buvo laikomas mėgdžiojančiu gyvūnu par excellence. Ir tai visada buvo pripažįstama: vargu ar yra kad ir kokia sena psichologijos knyga, kurioje šiam faktui nebūtų paskirta bent vienos pastraipos. Tačiau keista, kad visa žmogui būdingo mėgdžiojimo instinkto apimtis ir pilnatvė tinkamo pripažinimo susilaukė vos prieš dvylika metų. Tam kelią praskynė M.Tarde. Savo nuostabiai originaliu veikalu „Les Lois de l'Imitation", o mūsų šalyje toliau šia kryptimi su pavydėtina energija dirbo profesoriai Royce ir Baldwinas. Kiekvienas iš mūsų iš tikrųjų yra tuo, kuo yra kone vien savo

sugebėjimo mėgdžioti dėka. Mes imame suvokti, kas mes esame, mėgdžiodami kitus – suvokimas, kas yra kiti, ankstesnis, – savimonė, Aš pojūtis išauga iš pavyzdžio pojūčio. Visas žmonijos sukauptas turtas – kalbos, menai, institucijos ir mokslai – vienos kartos perduodama kitai būdu, kurį Baldwinas pavadino socialiniu paveldėjimu, kiekvienai kartai paprasčiausiai mėgdžiojant ankstesnę. Neturiu laiko gilintis į šio nuostabiausio psichologijos skirsnio detales. Tačiau vos išgirdęs Tarde'o teiginį, kiekvienas supranta, koks nepaprastai teisingas jis yra. Išradingumas, vartojant šį žodį kuo plačiausia prasme, ir mėgdžiojimas yra tarsi dvi kojos, kuriomis žmonija žengia per istoriją.

Mėgdžiojimas nepastebimai pereina į varžybas. Noras varžytis yra akstinas mėgdžioti tai, ką matai darant kitą, kad nepasirodytum blogesniu už jį; sunku nubrėžti griežtą liniją tarp šių dviejų impulsų apraiškų, – taip neatnarpliojamai susipynę jų padariniai. Varžybos yra žmonių visuomenės nervas. Kodėl jūs, mano klausytojai, sėdite čia prieš mane? Jeigu jūs niekada nebūtumėte girdėję, kad kas nors lankė „vasaros mokyklą" ar mokytojų institutą, ar kuris nors iš jūsų būtų savarankiškai staiga ėmęs ir padaręs tokį dalyką, nenurodytą jokios mados? Tikriausiai ne. Jūsų mokiniai taip pat neateitų pas jus, jei jų tėvų kaimynų vaikai irgi nebūtų vedami į mokyklą. Mes nenorime būti vieniši ar ekscentriški ir nenorime netekti tų dalykų, kurie mūsų kaimynams atrodo esą trokštamomis privilegijomis.

Mokyklos klasėje mėgdžiojimas ir lenktyniavimas turi tiesiog gyvybinę reikšmę. Kiekvienas mokytojas žino, kad kai kuriuos dalykus naudingiau daryti visam vaikų būriui tuo pat metu. Daugiausia sėkmės susilaukia

ta mokytoja, kurios elgesys yra labiausiai pamėgdžiojamas. Mokytoja niekad neturėtų bandyti priversti mokinių padaryti tai, ko ji pati nesugeba. „Eikš, parodysiu, kaip tai padaryti" yra nepalyginti geresnis stimulas nei: „Daryk, kaip parašyta vadovėly". Vaikai žavisi įgudusiu mokytoju. Tai, ką jis daro, atrodo lengva, ir jie nori su juo varžytis. Beprasmiška, jei neįdomus ir išsekęs mokytojas skatina mokinius kuo nors susidomėti. Jis turi pirmiausia susidomėti tuo pats, tada jo pavyzdys bus veiksmingesnis už bet kokį raginimą.

Kiekviena mokykla turi savitą moralinį ir intelektualinį stilių. Šis stilius yra vien tradicija, palaikoma pamėgdžiojimo, priklausančio pirmiausia nuo nusistovėjusio mokytojų ir ankstesnių agresyvaus ir dominuojančio tipo mokinių pavyzdžio, kurį kopijuoja kiti ir *metams bėgant* perduoda, o nauji mokiniai kone iš karto jį perima. Toks stilius keičiasi labai lėtai, jei išvis keičiasi tada, kai jį paveikia naujos, pakankamai agresyvaus būdo asmenybės, galinčios nustatyti naujus pavyzdžius, o ne vien kopijuoti senus. Klasikinis tokio stiliaus pavyzdys yra dažnai cituojamas Regbio mokyklos vadovavimo laikais. Savo charakterį kaip elgesio modelį jis įdiegė vaizduotėn vyresnių berniukų, iš kurių savo ruožtu buvo tikimasi ir reikalaujama, kad savuosius charakterius jie įdiegs jaunesniesiems. Arnoldo genijaus užkratas buvo toks, kad net sakydavo, jog Regbio vyras yra atpažįstamas visą gyvenimą iš ypatingos mokykloje įgytos charakterio sanklodos. Akivaizdu, kad psichologija šioje srityje negali nustatyti detalių taisyklių. Kaip ir daugelyje kitų mokymo sričių, sėkmė priklauso daugiausia nuo įgimto mokytojų talento, sugebėjimo įsijausti, takto ir nuovokos, kuri įgalina jį pasirinkti reikiamą momentą ir pateikti teisingą pavyzdį.

Šiuolaikinėse mokymo metodų reformose dažnai buvo juntamas tam tikras lenktyniavimo, kaip pagirtino veiklos klasėje energijos šaltinio, nepakankamas vertinimas. Daugiau nei prieš šimtmetį savo „Emilyje" Rousseau smerkė lenktyniavimą tarp vieno ir kito mokinio kaip pernelyg žemą aistrą, kad ji galėtų prisidėti prie idealaus auklėjimo. „Tegu Emilis, – sako jis, – niekad nebūna mokomas lyginti save su kitais vaikais. Vos tik jis įgyja mąstymo galią, nereikia jokių varžybų, net ir bėgime. Būtų šimtą kartų geriau, kad jis apskritai neišmoktų to, ko jis gali išmokti vien per pavydą ar tuštybę. Tačiau kiekvienais metais aš pažymėčiau pažangą, kurią jis padarė, ir lyginčiau ją su kitų metų pažanga. Aš jam sakyčiau: „Tu dabar išaugai tiek colių aukštesnis; štai griovys, kurį tu peršokai, našta, kurią pakėlei. Štai tiek tu gali numesti akmenėlį, štai atstumas, kurį gali nubėgti neuždusdamas. Žiūrėk, kiek daug daugiau dabar gali padaryti!" Taip aš jį sujaudinčiau, nesukeldamas jam jokio pavydo. Jis norėtų pralenkti pats save. Aš nematau jokių nepatogumų šiose jo varžybose su jo ankstesniu Aš."

Neabejotina, lenktyniavimas su savo paties ankstesniuoju Aš yra kilnesnė varžybų aistros forma ir auklėjant jaunuolį gali būti plačiai taikoma. Tačiau drausti ir daryti tabu bet kokį vieno jaunuolio varžymąsi su kitu dėl to, kad toks varžymasis gali išsigimti į godų ir egoistišką kraštutinumą – tai yra tam tikras sentimentalumas ar net fanatizmas. Varžymosi jausmas glūdi pačiuose mūsų būties pagrinduose, didele dalimi jo nulemtas yra visas socialinis tobulėjimas. Esama kilnaus ir didžiadvasiško lenktyniavimo, kaip ir pikto ir godaus, – o kilnus ir didžiadvasiškas ypač įprastas vaikystėje. Visų žaidimų gyvumas ir įkarštis atsiranda dėl to, kad jie yra įsišakniję

lenktyniavimo aistroje, ir vis dėlto jie yra svarbiausios priemonės, ugdančios dorumą ir didžiadvasiškumą. Ar gali mokytojas pajėgti atsisakyti tokio sąjungininko? Ar mes turėtume rimtai tikėtis, kad pažymiai, pažymėjimai, apdovanojimai ir kiti pastangų tikslai, pagrįsti pripažinto pranašumo siekimu, bus visiems laikams pašalinti iš mūsų mokyklų? Kaip psichologas, privalantis pažymėti gilų ir visuotinai paplitusį lenktyniavimo aistros pobūdį, turiu išsakyti savo abejones.

Protingas mokytojas panaudos šį instinktą taip, kaip jis panaudoja kitus – naudodamasis jo pranašumais ir apeliuodamas į jį taip, kad gautų maksimalią naudą ir minimalią žalą, nes galų gale turime drauge su prancūzų Rousseau'o teorijos kritiku pripažinti, kad giliausias veiklos šaltinis mumyse yra kito veiklos regėjimas. Pastangų matymas yra tai, kas sukelia ir palaiko mūsų pastangas. Joks bėgikas, visai vienas bėgantis bėgimo taku, neras savo paties valioje tokių stimuliuojančių galių, kokias sukelia varžybos su kitais bėgikais: kai jis jaučia, kaip jie lipa jam ant kulnų, norėdami pralenkti. Kai yra „greitinamas" risčia bėgantis arklys, šalia jo palaikydamas tempą turi bėgti lenktynių žirgas.

Kaip mėgdžiojimas nepastebimai pereina į lenktyniavimą, taip lenktyniavimas nepastebimai pereina į ambicingumą, o garbės troškimas glaudžiai siejasi su kovos troškimu ir išdidumu. Vadinasi, šie penki instinktyvūs polinkiai sudaro grupę tarpusavyje susijusių ir sunkiai atskiriamų vienas nuo kito veiksnių, kurie nulemia didžiąją mūsų elgesio dalį. Ambicingi impulsai bus turbūt geriausias visos šios grupės pavadinimas.

Išdidumas ir kovos troškimas dažnai buvo laikomi jausmais, nevertais, kad į juos būtų apeliuojama auklėjant

jaunimą. Tačiau tobulesniu ir kilnesniu pavidalu jie atlieka didelį vaidmenį klasėje ir apskritai auklėjime, būdami didžiausiomis kai kurių charakterių paskatomis stengtis. Nereikia manyti, kad polinkis kautis pasireiškia vien fizinio kovingumo pavidalu. Jis gali būti suvoktas kaip bendras nenoras būti „sumuštam" ir įveiktam bet kokio pobūdžio sunkumų. Polinkis kautis yra tai, kas mus verčia jaustis „suglumintiems", iškviestiems į dvikovą daug energijos pareikalavusių kitų žmonių pasiekimų, ir yra būtinos dvasingam ir veikliam charakteriui. Pastaruoju metu daug girdime apie švelnumo filosofiją auklėjime: visur, kur turi būti uoliai sukeltas „susidomėjimas, suinteresuotumas", turi būti pašalinti sunkumai. Švelnioji pedagogika pakeitė senąjį statų ir akmenuotą mokymosi taką. Tačiau iš šio drungno oro pašalintas stiprinantis pastangų deguonis. Būtų nesąmonė manyti, kad kiekvienas mokymosi žingsnis gali būti įdomus. Dažnai turi būti apeliuojama į kovos instinktą. Priverskite mokinį jaustis sugėdintu dėl to, kad jis išsigando trupmenų, kad jį „pažemino" krintančių kūnų dėsnis, sužadinkite jo kovos troškimą ir išdidumą, ir jis mesis į sunkias vietas su tuo vidiniu įniršiu, kuris yra viena geriausių jo moralinių savybių. Pergalė, iškovota tokiomis sąlygomis, tampa jo charakterio persilaužimu ir lemiamu formavimosi momentu. Ji reprezentuoja jo galių pakilimo aukščiausią tašką ir vėliau tampa idealiu pavyzdžiu jo paties savęs pamėgdžiojimui. Mokytojas, kuris niekad nesužadina tokio savo mokinių kovos jaudulio, praranda vieną naudingiausių jo pavidalų.

Kitas instinktas, kurį paminėsiu, yra nuosavybės instinktas, taipogi vienas pagrindinių žmonijos talentų. Jis dažnai yra mėgdžiojimo priešybė. Kai kuriais atvejais

sunku nuspręsti, ar socialinė pažanga vyksta labiau dėl jausmo, siekiančio išsaugoti senuosius dalykus ir papročius, ar dėl mėgdžiojimo ir naujų vertybių įgijimo poreikio. Nuosavybės jausmas atsiranda antraisiais gyvenimo metais. Tarp pirmųjų žodžių, kuriuos išmoksta tarti kūdikis, yra žodis „mano" ir „manas", ir vargas dvynių tėvams, jei jie nedovanoja tų pačių dovanų abiems vaikams. Atrodytų, kad šio instinkto gilumas ir primityvumas išsyk šiek tiek psichologiškai diskredituoja visas radikalias komunistinių utopijų formas. Privati nuosavybė praktiškai negali būti panaikinta, nepakeitus žmogaus prigimties. Žmogaus psichinei sveikatos dėlei būtina, kad jis turėtų ką nors daugiau nei varganus drabužius, pridengiančius jo nugarą, ką nors, ką jis galėtų laikyti išimtine nuosavybe ir ką jis galėtų ginti nuo priešiško pasaulio. Net ir tie religiniai ordinai, kurie reikalauja pačių griežčiausių neturto įžadų, pamatė, kad būtina kiek susilpninti regulą žmogaus sielos labui, kuri tampa nelaiminga pavertus ją visai nesuinteresuota. Vienuoliui reikia turėti savo knygas; vienuolei – savo darželį, o kambary – atvaizdus ir paveikslus.

Auklėjime nuosavybės instinktas yra esminis ir į jį gali būti apeliuojama daugeliu būdų. Namuose tvarkos mokymas prasideda tuo, kad vaikas susitvarko asmeninius savo daiktus. Mokykloje nuosavybė yra svarbi, ypač kai ji siejasi su viena specialia mokyklinės veiklos forma – kolekcionavimu. Koks nors daiktas pats savaime gal ir nelabai įdomus; kriauklė, pašto ženklas, žemėlapis ar piešinys taps įdomūs tuomet, jei užpildys spragą kolekcijoje ar padės užbaigti seriją. Atrodo, kad daug mokslinio darbo – bibliografija, prisiminimai ir erudicija (tai sudaro visą žmogaus mokslų pagrindą) – tampa įdomiu greičiau

dėl būdo, kuriuo jis patenkina kaupimo ir kolekcionavimo instinktą, nei kokiu nors ypatingu patrauklumu mūsų racionalumui. Žmogus nori kaupti informaciją, nori žinoti apie kokį nors dalyką daugiau negu kitas, taip kaip kitas žmogus gali norėti turėti daugiau dolerių ar daugiau pirmųjų kokio nors veikalo leidimų nei kitas.

Mokytojas, kuris gali panaudoti šį impulsą mokymo tikslams, yra laimingas. Beveik visi vaikai ką nors renka. Taktiškas mokytojas gali išmokyti juos patirti malonumą renkant knygas, rašant tvarkingą ir švarų užrašų ar natų sąsiuvinį, sudarinėjant (kai jie jau pakankamai tam subrendę) kortelių katalogą, saugant kiekvieną piešinį, brėžinį ar žemėlapį, kurį jie nupiešia ar nubraižo. Taip švara, tvarka ir metodas yra laimimi instinktyviai, drauge su kitais privalumais, kuriuos suteikia kolekcijos turėjimas. Net ir tokį kenksmingą sveikatai dalyką kaip pašto ženklų kolekcionavimą mokytojas gali panaudoti tam, kad sukeltų susidomėjimą geografinėmis ir istorinėmis žiniomis, kurias jis nori perteikti. Sloydas sėkmingai pasinaudoja šiuo instinktu, liepdamas mokiniui pasidaryti medinių įrankių, kuriuos būtų galima naudoti namuose, rinkinį. Savaime suprantama, kad rinkimas yra visų gamtos studijų pamatas ir turbūt dar niekas netapo geru gamtininku, vaikystėje nebuvęs neįprastai aktyviu kolekcionieriumi.

Konstruktyvumas yra kitas didis instinktyvus polinkis, kurį mokykla turėtų pasitelkti. Galima sakyti, iki aštuonerių ar devynerių metų vaikas vargu ar iš viso daro ką nors kita, išskyrus tai, kad ima ir tyrinėja įvairius daiktus, sudeda ir išardo, įkuria ir sugriauna, surenka ir išmėto, – psichologiniu požiūriu, konstravimas ir ardymas

yra du tos pačios rankų veiklos pavadinimai. Abu jie reiškia išorės daiktų keitimą. Viso to rezultatas yra tas, kad gerai pažįstama fizinė aplinka, susipažįstama su materialių daiktų savybėmis, o tai iš tikrųjų yra žmogaus sąmonės pagrindas. Ir galiausiai daiktų ir jų savybių sąvokos daugumai mūsų ribojasi supratimu, ką mes su jais galime padaryti. „Lazda" reiškia tai, kuo mes galime pasiremti ar mušti, „ugnis" – tai, kuo galima virti ir prie ko galima pasišildyti ar kuo galima deginti, „virvė" – kuo galima ką nors surišti. Daugumai žmonių šie objektai jokios kitos reikšmės ir neturi. Geometrijoje cilindras, apskritimas, sfera apibrėžiami kaip tai, ką gauname, atlikdami tam tikrus konstravimo procesus, sukdami lygiagretainį aplink vieną iš jo šonų. Kuo daugiau skirtingų daiktų rūšių vaikas pažįsta juos nagrinėdamas ir liesdamas, tuo tikresnis tampa artimumo pasauliui, kuriame jis gyvena, jausmas. Negalintis atjausti suaugęs žmogus stebėsis, kaip vaikas nelyg užburtas valandų valandas praleidžia dėliodamas ir perstatinėdamas savo kaladėles. Bet išmintingas auklėjimas nepraleidžia progos ir nuo pat vaikų darželio pirmuosius auklėjimo metus skiria konstravimo, statymo ir objektiniam mokymui. Čia nėra reikalo kartoti to, ką aš neseniai sakiau apie objektyvių ir eksperimentinių metodų panašumą. Jie užvaldo mokinį sutapdami su spontaniškais jo amžiaus interesais. Jie pasiglemžia jį ir palieka ilgai išliekančius ir gilius įspūdžius. Palyginti su jaunuoliu, išauklėtu remiantis šiais metodais, jaunuolis, išauklėtas vien knygų, visą gyvenimą jaučia tam tikrą nutolimą nuo tikrovės: jis yra nelyg „už ribos", atstumtas ir neakceptuojamas, ir tai pats jaučia; jis dažnai kenčia nuo melancholijos, nuo kurios galėjo būti išgelbėtas realesnio, tikroviškesnio auklėjimo.

Yra ir kitų impulsų, pavyzdžiui, pritarimo meilė ar tuštybė, drovumas ir uždarumas, apie kuriuos būtų galima pakalbėti, bet jie pernelyg gerai žinomi. Jūs patys lengvai galite apmąstyti šiuos dalykus. Tačiau yra vienas bendras dėsnis, kuris susijęs su daugeliu mūsų instinktyvių polinkių ir kuris turi nemažą reikšmę auklėjimui. Ir prieš baigdamas temą turiu trumpai apie jį pakalbėti. Jis pavadintas instinktų praeinamumo dėsniu. Daugelis mūsų impulsyvių polinkių subręsta tam tikru laikotarpiu, ir jeigu tuo laiku ir toje vietoje yra pateikiami tinkami objektai, jų atžvilgiu įgyjami ilgalaikiai elgesio įpročiai. Tačiau jei tada nėra tų objektų, impulsas gali išnykti anksčiau, nei susiformuoja įprotis, ir vėliau jau gali būti sunku išmokyti būtybę tinkamai reaguoti. Žinduolių žindimo instinktai, kai kurių paukščių ir keturkojų gyvūnų sekimo instinktas yra tokie pavyzdžiai; jie išnyksta netrukus po gimimo.

Mes matome vaikų impulsų ir interesų brendimą, vykstantį tam tikra apibrėžta tvarka. Šliaužiojimas, vaikščiojimas, lipimas, garsų mėgdžiojimas, statymas, konstravimas, piešimas, skaičiavimas užvaldo vaiką paeiliui; o kai kuriuos vaikus užvaldo išskirtinai ir kone pamišėliškai. Vėliau susidomėjimas bet kuriuo iš šių dalykų gali visai išnykti. Žinoma, kad tinkamiausias pedagoginis momentas įdiegti įgūdį ir įtvirtinti naudingą įprotį yra tada, kai įgimtas impulsas pasireiškia smarkiausiai. Skubinkite fizinių, sportinių galimybių atskleidimą, skaičiavimą, eilėraščių mokymąsi atmintinai, piešimą, botaniką ar ką nors kita tą akimirką, kai turite pagrindo manyti, jog jų valanda atėjo. Ji gali tęstis neilgai; todėl, kol ji dar tęsiasi, jūs galite nesibaimindamas leisti, kad visi kiti vaiko užsiėmimai atsitrauktų į antrą planą. Taip jūs sutaupysite

laiko ir sustiprinsite įgūdžius, nes daugelio meno ar matematikos vunderkindų žydėjimo laikotarpis trunka vos keletą mėnesių.

Mes negalime nurodyti jokių specialių taisyklių. Konkrečiu atveju tai priklauso nuo atidaus stebėjimo; tėvai čia turi didelį pranašumą prieš mokytojus. Iš tikrųjų, praeinamumo dėsnį pritaikyti mokyklose yra labai mažai galimybių.

Toks yra mažas suinteresuotas ir impulsyvus psichofiziologinis mechanizmas, kurio veikimo šaltinius ir postūmius mokytojas privalo gerai numatyti ir su kurio savybėmis jis turi būti susipažinęs. Jis turi pradėti nuo įgimtų polinkių ir didinti visą mokinio pasyvų ir aktyvų patyrimą. Jis turi apiberti jį naujais objektais ir stimulais, priversti jį pajusti savo elgesio vaisius taip, kad jam gavus kokį nors stimulą, jo elgesį nulemtų visas jo prisimenamo patyrimo kontekstas, o ne vien tiesioginis įspūdis. Mokinio gyvenimui taip didėjant ir plečiantis, jis vis labiau prisipildo visokių prisiminimų, asociacijų ir pakaitalų, tačiau psichologiškai analizuoti įgudusi akis po visu tuo įžvelgs paprastos mūsų psichofizinės schemos kontūrus.

Todėl meldžiu jus: visada gerbkite pradines reakcijas, net ir tada, kai stengiatės įveikti jų sąryšį su kokiais nors objektais ir pakeisti juos kitais, kuriuos jūs norėtumėte padaryti privalomais. Mokytojo meno požiūriu, blogas elgesys yra toks pat geras išeities taškas kaip ir geras elgesys. Iš tikrųjų, kad ir kaip paradoksaliai tai skamba, jis dažnai yra geresnis išeities taškas nei geras elgesys.

Įgytos reakcijos – jei jos yra tinkamos – turi virsti įpročiu. Todėl įprotis yra kita tema, kuri vilioja mūsų dėmesį.

8 SKYRIUS

Įpročio dėsniai

Labai svarbu, kad mokytojai suprastų įpročio svarbą: ir šiuo aspektu psichologija mums labai padeda. Tiesa, mes kalbame apie gerus įpročius, – tačiau kai žmonės vartoja žodį „įprotis", daugiausia jie turi omeny blogą įprotį. Jie kalba apie rūkymo įprotį ir prakaitavimo įprotį, apie įpratimą gerti, o ne apie susilaikymo įprotį arba santūrumo įprotį ar drąsos įprotį. Tačiau faktinė tiesa yra ta, kad mūsų dorybės yra tokie patys įpročiai kaip ir mūsų ydos. Visas mūsų gyvenimas – tiek, kiek jis turi apibrėžtą formą, jis yra vien daugybė įpročių: praktinių, emocinių ir intelektualinių, sistemingai organizuotų mūsų laimei ar nelaimei ir neįveikamai kreipiančių mus link mūsų likimo, kad ir koks jis būtų.

Kadangi mokiniai tai gali suprasti palyginti anksti ir kadangi tas supratimas nemaža dalimi padeda formuotis jų atsakomybės jausmui, būtų gerai, jei mokytojas pats galėtų kalbėti su jais apie įpročio filosofiją kai kuriais abstrakčiais terminais, kokius aš dabar vartoju, kalbėdamas jums.

Esu įsitikinęs, kad mes paklūstame įpročio dėsniui dėl to, jog esame kūnai. Trumpai tariant, mūsų nervų sistemos gyvosios medžiagos plastiškumas yra priežastis, dėl kurios mes ką nors darome sunkiai pirmą kartą, tačiau netrukus jau lengviau ir lengviau, o galiausiai, turėdami ganėtinai praktikos, pusiau mechaniškai ar iš viso to nesuvokdami, dr. Carpenterio žodžiais, mūsų nervų sistema <u>suaugo</u> su tuo būdu, kuriuo ji buvo treniruojama, visai kaip popieriaus lapas ar apsiaustas, kartą suglamžytas

ar sulenktas, po to visada linkęs lankstytis per tas pačias vietas.

Taigi įpratimas yra antras prigimimas ar greičiau, kaip sakė Welingtono princas, yra „dešimtį kartų prigimtis", – bet kuriuo atveju, kalbant apie jo reikšmę suaugusio žmogaus gyvenime, – nes mūsų mokymu įgyti įpročiai iki to laiko nuslopino ar numalšino, „pasmaugė" daugumą iš pradžių buvusių įgimtų impulsyvių polinkių. Devyniasdešimt devynios šimtosios ar galbūt devyni šimtai devyniasdešimt devynios tūkstantosios mūsų veiklos yra grynai automatiška ir įprasta. Nuo mūsų atsikėlimo ryte iki mūsų ėjimo gulti kiekvieną vakarą. Mūsų apsirengimas ir nusirengimas, mūsų valgymas ir gėrimas, mūsų pasisveikinimai ir atsisveikinimai, mūsų skrybėlių pakėlimai ir damų praleidimas į priekį, negana to, net dauguma mūsų įprasto kalbėjimo yra nusistovėję juos kartojant dalykai, kad beveik galima suklasifikuoti kaip reflektyvius veiksmus. Kiekvienai įspūdžio rūšiai mes turime automatišką, parengtą atsakymą. Ir šitie mano žodžiai jums yra pavyzdys to, ką aš turiu omeny, nes aš esu iš įpročio skaitęs paskaitas ir parašęs apie tai skyrių knygoje ir perskaitęs ją išspausdinus, – todėl jaučiu, kaip mano liežuvis ima neišvengiamai sakyti senas frazes ir kone paraidžiui kartoti tai, ką jau sakiau anksčiau.

Tiek, kiek mes esame vien įpročių rinkiniai, mes esame stereotipizuotos būtybės, mūsų pačių ankstesnių mėgdžiotojai ir kopijuotojai. O kadangi bet kokiomis aplinkybėmis mes tuo visuomet norime tapti, iš to pirmiausia plaukia išvada, kad pirmasis mokytojo rūpestis turėtų būti įdiegti mokiniui tą įpročių rinkinį, kuris visą gyvenimą jam būtų labiausiai naudingas. Auklėjama vardan elgesio, o įpročiai yra medžiaga, iš kurių sudarytas elgesys.

Pažodžiui cituojant mano ankstesnę knygą, didelis kiekvieno auklėjimo dalykas – padaryti nervų sistemą mūsų sąjungininke, užuot padarius ją mūsų prieše. Tai reiškia: sudėti į fondą ir paversti kapitalu mūsų pirkinius ir lengvai gyventi iš šio fondo procentų. Tuo tikslu mes turime padaryti automatiškais ir nuolatiniais įpročiais, (kiek įmanoma anksčiau) naudingų veiksmų, kiek tik galime ir taip pat rūpestingai saugotis nuo įpratimo prie tokių dalykų, kurie, tikėtina, bus mums nenaudingi. Kuo daugiau kasdieninio gyvenimo smulkmenų mes galime perduoti pastangų nereikalaujančio automatizmo priežiūrai, tuo labiau aukštesnės mūsų proto galios bus išlaisvintos tikrajam darbui. Nėra labiau apgailėtino žmogaus, nei tas, kuris neturi jokių įpročių, o išskyrus neryžtingumą, kuriam kiekvienas cigaretės prisidegimas, kiekvieno puodelio gėrimas, kasdieninio kėlimosi ir gulimosi laikas ir kiekvieno darbelio pradėjimas yra aiškaus valingo svarstymo ir apsisprendimo dalykas. Pusė tokio žmogaus laiko nueina apsisprendimui ar gailėjimuisi dėl dalykų, kurie turėtų būti taip jame įsišakniję, kad praktiškai apskritai neegzistuotų jo sąmonei. Jeigu yra tokių kasdieninių pareigų, kurios dar nėra įaugusios kuriam nors iš mano klausytojų, tegu jis jau dabar imasi tvarkyti šį reikalą.

Profesoriaus Baino skyriuje apie „Moralinius įpročius" yra keletas nuostabių praktinių pastabų. Iš jo analizės kyla dvi didžios taisyklės. Pirmoji yra ta, kad įgydami naują įprotį, ar norėdami atsikratyti kokio nors seno, turime to imtis su kuo stipresne ir aiškesne iniciatyva. Sukaupkite visas galimas aplinkybes, kurios sustiprins teisingus motyvus; stropiai sudarykite sąlygas, kurios padrąsins jus žengti nauju keliu; padarykite įsipareigojimus, nesuderinamus su senaisiais; jei tuo atveju galima,

viešai pasižadėkite, žodžiu, sustiprinkite ryžtą bet kuo, kas jūsų žiniomis gali jums padėti. Tai suteiks naujai pradžiai tokias varomąsias jėgas, kad pagunda palūžti neatsiras taip greit, kaip kitu atveju galėtų atsirasti; ir kiekviena diena, per kurią nepalūžtama, padidina mūsų šansus, kad to apskritai neatsitiks.

Pamenu, seniai skaičiau Austrijos laikraštyje skelbimą, kad tūlas Rudolfas Kažkas pažada sumokėti penkiasdešimt guldenų kiekvienam, kuris po šios dienos jį sutiks Ambraziejaus vyninėje. „Aš tai padarysiu", buvo toliau rašoma skelbime, „dėl to, kad pažadėjau savo žmonai". Turint tokią žmoną ir taip suprantant, kaip reikia pradėti ugdyti naujus įpročius, nesibaiminant galima statyti savo pinigus lažinantis, kad Rudolfui visiškai pavyks padaryti tai, ko jis siekia.

Antroji taisyklė: Niekad neleisk atsitikti išimčiai tol, kol naujas įprotis garantuotai neįsišaknijo mūsų gyvenime. Kiekvienas suklupimas yra nelyg leidimas nukristi stygos, kurią priveržiame, šarnyrui: vienas suklydimas atleidžia daugiau, nei vėl priverš daugelis prisukimų. Treniravimo pastovumas yra gera priemonė mokant nervų sistemą veikti neklystamai ir teisingai. Kaip sako profesorius Bainas: – „Dorovinių įpročių savitumas, skirtingai nuo intelektualinių įpratimų, yra tas, kad egzistuoja dvi priešiškos jėgos, ir vieną iš jų reikia pamažu padaryt pranašesne už kitą. Be visa ko, tokioje situacijoje būtina niekad nepralaimėti kovos. Kiekvienas kitos pusės laimėjimas sužlugdo daugelį gerosios pusės pergalių. Todėl svarbiausia atsargumo priemonė – tai reguliuoti dvi priešingas galias taip, kad viena galėtų nenutrūkstamai laimėti tol, kol kartojimas įtvirtintų ją taip, kad ji pajėgtų įveikti priešingos jėgos pasipriešinimą bet kokiomis

aplinkybėmis. Teoriškai – greičiausias dvasinio tobulėjimo būdas.

Prie šių dviejų galima pridėti trečiąją taisyklę: Pasinaudokite pirma pasitaikiusia galimybe taip paveikti kiekvieną jūsų daromą sprendimą ir kiekvieną emocinę paskatą, kuriuos jūs galite patirti, kad jie padėtų įtvirtinti jūsų trokštamus įgyti įpročius. Juk apsisprendimai ir norai smegenims suteikia naują „kryptį" ne jų atsiradimo akimirką, o tuomet, kai jie sukelia motorinius padarinius.

Kad ir kiek būtų taisyklių, kad ir kokie geri būtų jausmai, jei nepasinaudojame kiekviena konkrečia galimybe veikti, charakteris gali likti taip ir nepasikeitęs į gerąją pusę. Gerais norais ir pragaras grįstas. Tai akivaizdžiai išplaukia iš principų, kuriuos čia išdėsčiau. „Charakteris", kaip sako J. S. Millis, „yra visiškai suformuota valia"; o valia – tai, kaip jis ją supranta, – yra visuma polinkių veikti tvirtai, greitai ir tiksliai visais esminiais staiga iškilusiais nenumatytais gyvenimo atvejais. Polinkis veikti veiksmingai įsišaknija tik priklausomai nuo dažnumo, kuriuo iš tikrųjų įvyksta veiksmai, o smegenys įpranta prie jų. Kai sprendimui ar nuostabiam jausmo blyksniui leidžiama išnykti be jokių praktinių vaisių, tai yra blogiau nei prarasta galimybė: tai nepaprastai trukdo būsimiems sprendimams ir emocijoms normaliai vykti. Nėra labiau apgailėtino žmogaus charakterio tipo už neveiklų ir išglebusį sentimentalistą ir svajotoją, kuris praleidžia savo gyvenimą audringoje jausmingumo jūroje, tačiau niekad neatlieka konkretaus vyriško poelgio.

Iš to išplaukia ketvirta taisyklė. Per daug nepamokslauk savo mokiniams ir nesusižavėk, nepiktnaudžiauk teisingomis, bet abstrakčiomis kalbomis. Verčiau jau lauk praktinių galimybių, būk pasiruošęs skubiai jas išnaudoti,

ir taip vienu veiksmu priversk savo mokinius mąstyti, jausti ir veikti. Elgesio pastangos yra tai, kas charakteriui suteikia naują kryptį ir į jo organišką audinį įdiegia gerus įpročius. Pamokslavimas ir kalbėjimas pernelyg greitai tampa neefektyvia nuobodybe.

Trumpoje Darvino autobiografijoje yra fragmentas, kuris buvo dažnai cituojamas ir kurį dėl jo ryšio su mūsų nagrinėjama įpročio tema turiu vėl pacituoti. Darvinas sako: „Iki trisdešimties metų ar net ilgiau įvairi poezija suteikdavo man didelį malonumą; dar mokinys aš jausdavau didžiulį džiaugsmą skaitydamas Shakespeare'ą, ypač jo istorines pjeses. Aš taip pat sakiau, kad paveikslai man anksčiau suteikdavo nemažą, o muzika – labai didelį malonumą. Tačiau dabar jau daug metų aš niekaip negaliu pakęsti poezijos skaitymo. Neseniai mėginau skaityti Shakespeare'ą, ir man jis pasirodė toks nepakenčiamai bukas, jog tai sukėlė man pasišlykštėjimą. Aš taip pat beveik praradau savąjį paveikslų ir muzikos pomėgį... Mano protas regis pavirto mašina, išvedančia bendrus dėsnius iš didžiulių faktų rinkinių: tačiau kodėl tai sukėlė vien tos smegenų dalies, nuo kurios priklauso aukštesnieji pomėgiai, atrofiją, aš negaliu suprasti. ... Jeigu gyvenčiau savo gyvenimą iš naujo, aš nusistatyčiau taisyklę paskaityti poezijos ir paklausyti muzikos bent jau kartą per savaitę, nes naudojant dabar atrofavusias smegenų dalis, jos gal būtų išlikę gyvos. Šių pomėgių praradimas yra laimės praradimas ir gali būti žalingas intelektui, o dar labiau tikėtina, kad jis bus žalingas moraliniam charakteriui".

Jaunystėje mes visi ketiname būti viskuo, kuo tik gali tapti žmogus, iki tol, kol mus nukirs mirties dalgis. Mes norime ir tikimės visada žavėtis poezija, vis geriau išmanyti dailę ir muziką, domėtis dvasinėmis ir religinėmis

idėjomis ir net neišleisti iš akiračio didžiųjų filosofinių mūsų laikų minčių raidos. Visa tai mes ketiname, kaip sakyta, jaunystėje, o vis dėlto – ar tokios nuoširdžios ir optimistinės daugelio vidutinio amžiaus vyrų ir moterų mintys išsipildė? Be abejo, tik nedaugeliui. Kodėl taip atsitinka, paaiškina įpročio dėsniai. Tam tikras susidomėjimas kiekvienu iš šių dalykų kyla atitinkamame amžiuje, tačiau nuolatos nemaitinamas atitinkamos medžiagos, užuot išaugęs į stiprų ir būtiną įprotį, nunyksta ir miršta, nuslopintas ir nustelbtas konkuruojančių interesų, maitinamų kasdien. Šiuo neigiamu požiūriu mes tampame Darvinais. Atkakliai ignoruodami esmines praktines mūsų sąlygas, abstrakčiai sakome: „Žinoma, aš ketinu domėtis poezija ir daug jos perskaityti. Aš ketinu mylėti muziką, skaityti knygas, kurios suteikia naują kryptį mūsų laiko minčiai, palaikyti mano aukštąją dvasinę pusės gyvybę, etc." Tačiau mes nesiimame to daryti konkrečiai ir nepradedame to <u>šiandien</u>. Mes užmirštame, kad už kiekvieną vertą turėti gėrybę turi būti sumokama kasdieninėmis pastangomis. Mes vis atidedame ir atidedame, kol šios palankios mums aplinkybės miršta. Tuo tarpu dešimt minučių per dieną poezijos, dvasinio skaitymo ar meditacijos ir valanda ar dvi per savaitę, skirta muzikai, paveikslams ar filosofijai, su sąlyga, kad pradėtume <u>dabar</u> ir neapsileistume savo laiku tikrai suteiks mums trokštamą pilnatvę. Ignoruodami būtiną konkretų darbą, neskirdami tam mažų kasdieninių pastangų, mes neabejotinai kasame duobę aukštiesiems mūsų sugebėjimams. Tai klausimas, kuriuo jūs, mokytojai, galėtumėte laiku suteikti šiokią tokią informaciją vyresniems ir turintiems didesnių aspiracijų mokiniams.

Priklausomai nuo to, ar ši funkcija kasdien lavinama, ar ne, vėlesniame savo gyvenime žmogus tampa visai

kitokia būtybė. Neseniai Keimbridže svečiuose turėjome keletą išsilavinusių indų, kurie laisvai kalbėjo apie gyvenimą ir filosofiją. Ne vienas jų prisipažino, kad mūsų perdėm įtempti ir neramūs veidai, kaip tai įprasta Amerikoje, ir nerangios ir iškreiptos pozos sėdint padarė jam labai nemalonų įspūdį. „Aš neįsivaizduoju", sakė vienas jų, „kaip įmanoma gyventi taip, kaip jūs gyvenate – nė vienos minutės per dieną sąmoningai neskiriant ramybei ir meditacijai. Neatskiriama indų gyvenimo dalis yra mažiausiai pusvalandis kasdien, praleistas ilsintis tyloje, atpalaiduojant raumenis, valdant kvėpavimą ir medituojant apie amžinus dalykus. Kiekvienas indų vaikas to mokomas nuo labai ankstyvo amžiaus". Geri tokio mokymo vaisiai buvo matomi iš kūno ramybės ir įtampos nebuvimo, iš nuostabiai giedrios ir ramios veido išraiškos, raukšlių nebuvimo, ir iš nesutrikdomo šių rytiečių būdo. Aš pajutau, kad mano kraštiečiai atėmė iš savęs esminį būdo grakštumą. Ar daug amerikiečių vaikų kada nors girdėjo, kad tėvai ar mokytojai jiems sakytų, jog jie turi pritildyti ausį rėžiančius savo balsus, kad jie turėtų atpalaiduoti nenaudojamus savo raumenis, ir (kiek tai įmanoma) sėdėdami sėdėtų ramiai? Nė vienas iš tūkstančio, nė vienas iš penkių tūkstančių! Tačiau dėl refleksyvios įtakos vidinėms dvasinėms būklėms ši perdėta įtampa, pernelyg didelis judrumas ir perdėtas išraiškingumas daro mūsų tautai didelę žalą.

Aš prašau jus, mokytojai, ramiai pamąstykite apie šį dalyką. Tikriausiai jūs galite padėti augančiai amerikiečių kartai pradėti geriau formuoti asmeninius idealus*.

---

* Žr. Kalbą apie atsipalaidavimo evangeliją toliau šioje knygoje.

Grįžtant prie mūsų bendrų taisyklių, pagaliau kaip penktą ir paskutinę taisyklę apie įpročius galiu pasiūlyti šią: Palaikyk savo sugebėjimą, kasdien truputį ir neatlyginamai pasistengdamas. Tai yra, būk sistemingai didvyriškas mažuose nebūtinuose dalykuose, kasdien ar kas antrą dieną daryk ką nors be jokios kitos priežasties, išskyrus sunkumą; kad kai priartės baisaus reikalo valanda, ji ras jus ramius ir pasirengusius išlaikyti išbandymą. Šitoks asketizmas yra kaip draudimas, kurį žmogus įmoka už savo namus ir turtą. Tuo metu mokestis neduoda jam nieko gera, ir gali ir niekad jam negrįžti. Bet jeigu ištiks gaisras, jis išgelbės žmogų nuo žlugimo. Taip ir tasai, kuris kasdien pratinosi prie įpročio sutelkti dėmesį turėti energingą valią, pasiaukojimą nebūtinų dalykų atveju. Jis stovės kaip bokštas, kai viskas aplinkui siūbuos, ir silpnesni, mažiau užsigrūdinę mirtingieji jo broliai bus audros vėtomi ir mėtomi kaip pelai.

Buvau apkaltintas, kad kalbėdamas apie įprotį, sudariau įspūdį, jog seni įpročiai yra tokie stiprūs, kad pagal mano teoriją naujų įpročių įgijimas ir ypač koks nors staigus pasikeitimas ar „atsivertimas“, senųjų atsikratymas būtų neįmanomas. Žinoma, tokio argumento pakaktų paneigti mano teorijai, nes staigių pasikeitimų, kad ir kaip nedažnai, vis dėlto neabejotinai pasitaiko. Tačiau nėra nieko nesuderinamo tarp bendrųjų mano nustatytų dėsnių ir labiausiai stulbinančių netikėtų charakterio pasikeitimų. Aš aiškiai pasakiau, kad nauji įpročiai gali prasidėti su sąlyga, jog atsiranda naujų stimulų ir naujų jaudinančių dalykų. Gyvenimas jų siūlo tiek daug ir kartais jie sukelia tokius kritiškus ir revoliucinius išgyvenimus, kad pakeičia visą žmogaus vertybių skalę ir idėjų sistemą. Tokiais atvejais senoji įpročių tvarka nutraukiama ir, jei

naujieji motyvai esti ilgalaikiai, susiformuoja nauji įpročiai ir sukuriama nauja ar atgimusi „prigimtis".

Aš visiškai sutinku, kad tokio pobūdžio faktų pasitaiko. Tačiau bendrieji įpročių dėsniai dėl to niekaip nepakinta ir fiziologinis psichologinių sąlygų tyrinėjimas vis dėlto išlieka iš esmės galingiausiu skatinančios etikos sąjungininku. Pragaras, kuriame reikės kentėti po to, apie kurį šneka teologija, nėra blogesnis už pragarą, kurį mes susikuriame patys šiame pasaulyje, nuolatos klaidingai formuodami savo charakterius. Jeigu jaunuoliai galėtų įsivaizduoti, kaip greitai jie taps vien vaikščiojančiais įpročių ryšuliais, jie skirtų daugiau dėmesio savo elgesiui, kol šis dar yra lipdymo fazėje. Mes patys verpiame savo gerus ar blogus likimus, kurių jau nebeįmanoma sunaikinti. Kiekvienas mažiausias dorybės ar ydos krustelėjimas palieka savo randą. Jeffersono pjesėje girtas Ripas Van Vinklis po kiekvieno naujo nusižengimo pasiteisina sakydamas: „Šio karto aš neskaičiuoju!" Na, jis gali jo neskaičiuoti ir dangaus malonė gali taip pat neskaičiuoti, bet jis vis dėlto yra skaičiuojamas. Jį skaičiuoja, registruoja ir kaupia jo nervų ląstelių ir skaidulų molekulės, kad kilus naujai pagundai galėtų panaudoti prieš jį patį. Viskas, ką mes kada nors padarėme, griežtai moksliškai šnekant yra neištrinama.

Žinoma, tai turi ir savo gerąją, ir blogąją pusę. Kaip nuolatiniais girtuokliais mes tampame daugelio atskirų gėrimų dėka, taip tampame šventaisiais moralės sferoje ir autoritetais bei ekspertais praktinėje bei mokslo sferose daugelio atskirų darbų ir darbo valandų dėka. Tegu nė vienas jaunuolis – kad ir kokia būtų to mokymosi kryptis – nesirūpina savo mokymosi rezultatais. Jeigu jis sąžiningai triūs kiekvieną savo darbo dienos valandą, jis gali

nesibaiminti dėl galutinio rezultato. Su absoliučiu tikrumu jis gali tikėtis atsibusti vieną gražų rytą būdamas vienu kompetentingiausių savo kartos bet kuriame jo pasirinktame darbe atstovu. Tylomis, tarp visų jo veiklos smulkmenų, jame susiformavo visos tos srities reiškinių vertinimo galia, – turtas, kuris neišnyks niekada. Jauni žmonės turėtų iš anksto žinoti šią tiesą. Jos nežinojimas atėmė turbūt daugiau drąsos ir sukėlė daugiau baimės jaunuoliams, pradėjusiems daryti sunkiai pasiekiamas karjeras, nei visos kitos priežastys drauge paėmus.

9 SKYRIUS

Idėjų asociacija

Paskutiniame pokalbyje nagrinėdamas įprotį, aš daugiausia turėjau omeny mūsų motorinius įpročius, – išorinio elgesio įpročius. Tačiau mūsų mąstymo ir jausenos procesai taip pat yra smarkiai priklausomi nuo įpročio dėsnio, ir vienas to priklausymo padarinys yra reiškinys, kurį jūs visi žinote kaip „idėjų asociaciją“. Dabar prašau jus atkreipti dėmesį į šį fenomeną.

Jūs pamenate, kad sąmonė yra nuolat tekantis objektų, jausmų ir impulsyvių polinkių srautas. Mes jau matėme, kad jos fazės ar pulsai yra pernelyg daugybė laukų arba bangų, ir centrinis kiekvieno lauko arba bangos dėmesio taškas paprastai pasireiškia reikšmingiausio mūsų minties objekto pavidalu, o aplink jį driekiasi kitų, daug migločiau suvokiamų objektų pakraštys, taip pat pakraštys emocinių ir veiksmo polinkių, kurias apima lauko

visuma. Aprašydami protą tokiais neapibrėžtais terminais mes kiek įmanoma labiau priartėjame prie jo prigimties. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šių viena po kitos einančių bangų nepastovume viskas yra neapibrėžta. Tačiau ištyrus paaiškėja, kad kiekviena banga turi tokią sandarą, kuri tam tikru mastu gali būti paaiškinta ką tik buvusių bangų sandara. Šis bangos santykis su jos pirmtakėmis išreiškiamas dviem svarbiausiais vadinamaisiais „asociacijos dėsniais", pirmasis kurių vadinamas Gretimumo dėsniu, o antrasis – Panašumo dėsniu.

Gretimumo dėsnis mums sako, kad objektai, apie kuriuos mąstoma ateinančioje bangoje, yra tie, kurie kokiame nors ankstesniame patyrime buvo šalia objektų, reprezentuotų pranykstančioje bangoje. Išnykstantys objektai prote kadaise buvo jų kaimynai. Kai jūs sakote abėcėlę ar kalbate poterius, ar kai objekto vaizdas jums primena jo pavadinimą, ar pavadinimas – objektą, terminai pasiūlomi protui dėl gretimumo dėsnio.

Panašumo dėsnis sako, kad kai gretimumas neįstengia nusakyti to, kas vyksta, pasirodys, jog būsimi objektai panėši į nueinančius objektus, nors ir vieni, ir kiti niekad nebuvo anksčiau patirti drauge. Mūsų „vaizduotės skrydžiuose" taip dažnai atsitinka.

Jei, sustabdę savo svajų tėkmę, paklausime: „Kaip aš ėmiau mąstyti kaip tik apie šį objektą dabar?", mes beveik visada galėsime jo buvimą atsekti iš kokio nors ankstesnio objekto, kuris įvedė jį į protą pagal vieną ar kitą iš šių dėsnių. Pavyzdžiui, visa mūsų įsimintų dalykų tvarka yra vien Gretimumo dėsnio padarinys. Eilėraščio žodžiai, trigonometrijos formulės, istorijos faktai, materialių daiktų savybės mums žinomi kaip apibrėžtos sistemos arba objektų grupės, kurios yra susijusios tam tikra tvarka,

nustatyta nesuskaičiuojamų pasikartojimų ir kurių viena kuri dalis primena kitas. Sausuose ir proziškuose protuose beveik visi proto veiksmai ir vyksta šiais nuolatinio rutiniško kartojimo ir užuominų bėgiais.

Kita vertus, sąmojinguose, kūrybinguose protuose ši trauka kiekvieną akimirką lengvai sulaužoma ir vienas proto objektų laukas sugestijuoja kitą, su kuriuo galbūt per visą žmogaus mąstymo istoriją jis niekad anksčiau nebuvo susietas. Ryšys čia paprastai yra kokia nors analogija tarp objektų, mąstomų vienas po kito, – ir analogija dažnai tokia subtili, kad nors mes ją ir juntame, sunkiai galime ištirti jos pagrindą: pavyzdžiui, kai mes matome kažką vyriška raudonoje spalvoje ir kažką moteriška – blyškiai žydroje spalvoje, ar kai iš trijų žmonių charakterių vienas mums primena katę, kitas – šunį, trečias – gal karvę.

Žinoma, psichologai labai gilinosi į klausimą, kokios gali būti asociacijos priežastys, ir kai kurie iš jų bandė parodyti, kad gretimumas ir panašumas nėra du radikaliai skirtingi dėsniai, o kad vienas suponuoja kito buvimą. Aš esu linkęs manyti, kad asociacijos fenomenai priklauso nuo mūsų smegenų sandaros ir nėra tiesioginiai mūsų buvimo protingomis būtybėmis padariniai. Kitaip sakant, kai mes tapsime bekūnėmis dvasiomis, gali būti, kad mūsų sąmonės sekos remsis kitais dėsniais. Šie klausimai yra aptariami psichologijos knygose ir aš tikiuosi, kad kai kurie jūsų susidomėję juos aiškinsis ten. Tačiau šia proga aš juos visai ignoruosiu, nes jus, kaip mokytojus, praktiškai domina asociacijos egzistavimo faktas, nesvarbu, ar jo pamatas būtų dvasia, ar smegenų fiziologija, ar dar kas kitas, ir ar asociacijos dėsnius galima redukuoti į vieną, ar negalima.

Kad ir kas būtų jūsų mokiniai, jie šiaip ar taip yra maži asociatyvinės mašinerijos fragmentai. Jų auklėjimas – tai organizavimas juose tam tikrų tendencijų asocijuoti vieną dalyką su kitu: įspūdžius su pasekmėmis, pasekmes su reakcijomis, šias su rezultatais ir taip toliau. Kuo produktyvesnės yra asociatyvinės sistemos, tuo tobulesnis individo prisitaikymas prie pasaulio.

Todėl mokytojas gali apsibrėžti savo funkcijas tiek „asocijavimo" požiūriu, tiek „įgimtų ir įgytų reakcijų" požiūriu. Iš esmės tai – naudingų asocijavimo sistemų kūrimas mokinio prote. Šis aprašymas atrodo esąs platesnis nei tas, nuo kurio aš pradėjau. Tačiau kai manome, kad bet kokios mūsų asociacijų grandinės normaliai baigiasi įgytomis reakcijomis ar elgesiu, matome, kad tą pačią faktų daugybę iš esmės apima abi formulės.

Nuostabu, kiek daug proto operacijų galime paaiškinti, suvokę asociacijos principus. Didžiulė problema, kurią gali išspręsti asociacija, yra ta: Kodėl šis atskiras, konkretus sąmonės laukas, sudarytas šiuo konkrečiu būdu, dabar iškyla mano prote? Tai gali būti įsivaizduojamų objektų laukas; tai gali būti prisimenamų ar suvokiamų objektų laukas; jis gali apimti veiksmą, kuriam ryžtasi. Lauką skaidant į dalis, bet kuriuo atveju gali būti parodyta, kad šios dalys susidarė iš anksčiau buvusių sąmonėje laukų, dalių, dėl vieno ar kito ką tik išdėstyto asociacijos dėsnio. Šie dėsniai veikia prote: susidomėjimas, nukreipdamas jį šen bei ten, protą išblaško, o dėmesys, kaip pamatysime vėliau, kontroliuoja jį ir neleidžia jam per daug nukrypti nuo kurso.

Suvokę šiuos veiksnius mes aiškiai tvirtai ir paprastai suprantame, kaip veikia psichologinis mechanizmas. Individo „prigimtis", „charakteris" iš tikrųjų reiškia vien

nuolatinę jo asociacijų formą. Nutraukti blogas ar neteisingas asociacijas, įterpti kitas, nukreipti asociatyvinius polinkius į kuo vaisingiausius kanalus yra svarbiausias auklėtojo uždavinys. Tačiau kaip ir visų kitų paprastų principų atveju, sunkumas slypi jų taikyme. Psichologija gali suformuoti dėsnius, bet naudingų rezultatų jie galėtų duoti esant tik konkrečiam faktui ir talentui.

Tuo tarpu paprasčiausias patyrimas rodo, kad mūsų protai gali pereiti nuo vieno objekto prie kito įvairiais tarpiniais sąmonės laukais. Asociacijų kelių in concreto neapibrėžtumas yra toks pat stulbinantis, kaip ir abstrakčios jų formos vienodumas. Pradėkite nuo bet kokios idėjos ir visas jūsų dispozicijoje potencialiai yra jūsų idėjų ir visas jūsų idėjų diapozonas. Jei asociatyviniu išeities tašku ar „užuomina" padarysime kokį nors paprastą žodį, kurį aš jums dabar pasakysiu, nebus jokių ribų galimam jo peršamų asociacijų įvairumui jūsų protuose. Tarkime, kad aš sakau „žydras": kai kurie iš jūsų gali pagalvoti apie žydrą dangų ir karštą orą, nuo kurio visi dabar kenčiame, toliau pereiti prie minčių apie vasariškus drabužius ar galbūt apskritai apie meteorologiją; kiti gali pagalvoti apie spektrą ir spalvų matymo fiziologiją, ir nuslysti į rentgeno spindulius ir naujausias fizikos teorijas; kiti gali galvoti apie žydrus kaspinus ar žydras gėles ant draugės skrybėlaitės ir toliau tęsti asmeninius prisiminimus. Kitiems gali kilti etimologinės ar lingvistinės mintys, arba žydra gal buvo „suvokta" kaip melancholijos sinonimas, tad gali rutuliotis su liguistumo psichologija susijusios asociacijos.

Tam pačiam asmeniui išgirstas skirtingu metu tas pats žodis dėl besikeičiančių antraeilių užsiėmimų sukels

vieną iš daugybės skirtingų galimų asociatyvinių sekų. Profesorius Münsterbergas atlikdavo šį eksperimentą metodiškai, keturis kartus su trijų mėnesių pertraukomis, naudodamas tuos pačius žodžius kaip „užuominas" keturiems stebimiems asmenims. Jis nerado beveik jokio skirtingu laiku gautų asociacijų pastovumo. Trumpai tariant, visas potencialus kieno nors sąmonės turinys yra prieinamas iš bet kurio jos taško. Štai kodėl mes negalime suformuluoti asociacijos dėsnių ateičiai: pradėję nuo dabartinio lauko kaip užuominos, mes niekad negalime iš anksto išsiaiškinti, ką būtent po penkių minučių tasai asmuo galvos. Elementai, kurie gali tapti dominuojantys šiame procese, vienas po kito einančio lauko dalys, apie kurias iš esmės suksis asociacijos, gali išsišakoti taip gausiai ir daugiareikšmiškai, kad jų niekaip negalima nustatyti prieš jiems įvykstant. Tačiau nors mes ir negalime nustatyti asociacijos dėsnių ateičiai, mes visada galime juos surasti praeityje. Mes negalime dabar pasakyti, ką mes imsime galvoti praėjus penkioms minutėms, tačiau kad ir kas tai būtų, mes visada per tarpines gretimumo ir panašumo grandis galėsime prieiti prie to, ką galvojame dabar. Tai, kas taip žlugdo mūsų numatymą – tai besikeičiantis, periferijos ir centro – iš tikrųjų, kiekvieno periferijos ar fokuso elemento vaidmuo sukeliant būsimas idėjas. Pavyzdžiui, aš deklamuoju „Loksli salę", norėdamas nukreipti savo protą nuo nežinomybės, susijusios su mirusio giminaičio testamentu. Jo testamentas vis dar lieka prote kaip visiškai pakraštinis arba mano sąmonės lauko dalis, tačiau eilėraštis pakankamai apsaugo mano dėmesį nuo jos tol, kol aš prieinu eilutę: „Aš, visų amžių įpėdinis, pirmose laiko gretose." Žodžiai „Aš, įpėdinis" nedelsiant sukuria elektrinį ryšį su periferine mintimi

apie testamentą, ji savo ruožtu verčia smarkiau plakti mano širdį, nujaučiančią man atitenkantį palikimą, taigi aš numetu knygą ir susijaudinęs vaikštau po kambarį, matydamas būsimos savo laimės vaizdus, srūvančius per mano protą. Bet kuri mano sąmonės lauko dalis, turinti daugiau emocinio sujaudinimo galimybių nei kita, gali būti sužadinta vyraujančiai veiklai; ir besikaitaliojantis susidomėjimo žaismas tai vienoje, tai kitoje dalyje nukreipia sroves įvairiausiais zigzagais, proto veiklai kaip liepsnos kibirkštims tai šen, tai ten bėgant per užsidegusį popierių.

Dar viena pastaba, ir aš būsiu pasakęs jums tiek, kiek, regis, būtina pasakyti apie asociacijos procesą.

Jūs ką tik matėte, kaip vienas jausmingas žodis gali sukelti galingas asociacijas ir nukreipti mūsų mąstymo sąstatą nuo ankstesnio kelio. Faktas tas, kad kiekviena lauko dalis yra linkusi sukelti savo pačios asociacijas, tačiau jeigu su tomis dalimis asocijuoti dalykai, imant atskirai, bus skirtingi, tada įvyks jų tarpusavio konkurencija ir vos viena ar kelios asociacijos pasidarys efektyvios, o kitos bus išstumtos, nelyg išpurkštos iš sifono, ir paliktos nuošaly. Tačiau kartais – kaip mūsų pavyzdy – procesas, regis, sugrąžina (vieną kurį) dalyką ar net visą bepraeinantį lauką. Taip įvyksta dėl konsteliacijos, į kurią laukų dalys, kurios jau praėjo, įeina ir taria savo žodį. Taigi grįžtant prie „Loksli salės" – kiekvienas žodis, kurį aš deklamuoju pagal jam priklausančią eilę, yra sugestijuojamas ne vien ankstesnio žodžio, dabar jau mirštančio mūsų lūpose, o yra greičiau visų drauge paimtų ankstesnių eilėraščio žodžių padarinys. Pavyzdžiui, „amžiai" primena „pirmose laiko gretose" tuomet, kai prieš juos eina „Aš, įpėdinis visų" – ; tačiau, kai prieš juos yra „aš nedvejoju,

kad per", – tada jie primena „vienas didis tikslas pildos." Panašiai, kai ant lentos rašau raides A B C D E F, ... jos tikriausiai jums perša G H I. ... Tačiau kai aš rašau A B A D D E F, jei jos ką nors ir siūlo, tai siūlo kaip papildymą E C T arba E F E K T Y V U M Ą. Rezultatas priklauso nuo visos elementų konsteliacijos, nors dauguma atskirų sudedamųjų elementų ir yra tie patys.

Praktinė priežastis, dėl kurios aš čia miniu šį dėsnį, yra ta, kad iš jo plaukia išvada, jog įdiegdami asociacijas į savo mokinių protus, jūs neturite pasikliauti vienintelėmis užuominomis, o pateikti kiek tik įmanoma daugiau užuominų. Susiekite norimą reakciją su daugybe prieš ją einančių konsteliacijų, – pavyzdžiui, ne visada taip pat užduokite tą patį klausimą spręsdami skaitmenines problemas; nenaudokite to paties pobūdžio duomenų; tiek, kiek galite, įvairinkite pavyzdžius ir t.t. Kai imsime nagrinėti atmintį, apie tai sužinosime dar daugiau.

Tai tiek bendrai apie asociaciją. Palikdamas ją ir pereidamas prie kitų dalykų, vis dėlto aš raginu jus (ir mano raginimų niekad nebus per daug ir čia jų neretai sutiksime) įprasti mąstyti apie mokinius asociatyviniu požiūriu. Visi žmonijos vadovai, pradedant gydytojais ir kalėjimo prižiūrėtojais, ir baigiant demagogais ir valstybės veikėjais, instinktyviai taip ir suvokia savo auklėtinius. Jei jūs darysite tą patį, galvodami apie mokinius (kad ir kaip kitaip jūs apie juos galvotumėte) kaip apie didelę daugybę mažų asocijuojančio mechanizmo sistemų, jūs nustebsite, kaip gerai jums pavyko įžvelgti jo operacijas ir kokių praktiškų rezultatų jums pavyko pasiekti. Pavyzdžiui, mes manome, kad mūsų pažįstamus galima apibūdinti kaip turinčius vienokių ar kitokių „polinkių". Šie polinkiai kone kiekvienu atveju paaiškėja besą asocijavimo

polinkiai. Tam tikros jų idėjos visada yra lydimos kitų konkrečių idėjų, o šios – tam tikrų impulsų ir jausmų pritarimo ar nepritarimo sutikimo ar atmetimo. Jeigu koks nors dalykas sukėlė vieną iš pradinių idėjų, gan neblogai galima numanyti praktinį rezultatą. Žodžiu, „charakterio tipai" daugiausia yra asocijavimo tipai.

10 SKYRIUS

Susidomėjimas

Per paskutinį mūsų susitikimą kalbėjau apie įgimtus mokinio polinkius į skirtingus stimulus ar jaudinančias aplinkybes reaguoti tam tikru apibrėžtu būdu. Iš tikrųjų, aš kalbėjau apie mokinio instinktus. Taigi kai kurios situacijos apeliuoja į specialius instinktus jau nuo pat pradžių, o kitos neįstengia to padaryti tol, kol asmens mokyme nėra užmezgami tinkami ryšiai. Apie pirmojo pobūdžio dalykus arba situacijas mes sakome, kad jos yra įdomios pačios savaime. Apie antruosius sakome, kad jie iš prigimties yra neįdomūs ir kad susidomėjimą jais pirmiausia reikia įgyti.

Jokia kita tema nesusilaukė didesnio pedagogikos veikalų autorių dėmesio, kaip domėjimosi tema. Ji yra natūralus ką tik nagrinėtų instinktų tęsinys ir todėl bus tinkama tema šiam pokalbiui.

Kadangi kai kurie dalykai yra įdomūs iš prigimties, o susidomėjimas kitais įgyjamas dirbtinai, mokytojas privalo žinoti, kurie dalykai yra iš prigimties įdomūs; nes, kaip mes netrukus pamatysime, kiti dalykai dirbtinai gali

sukelti susidomėjimą tik asocijuoti su kokiais nors iš prigimties įdomiais daiktais.

Įgimti vaikų interesai visiškai priklauso pojūčių sričiai. Nauji daiktai žvilgsniui ar nauji garsai klausai, ypač regint kokį nors smarkų veiksmą, visada atitrauks vaiko dėmesį nuo žodžiais perteikiamų abstrakčių daikto sąvokų. Džono grimasa, Tomo taikymasis spjauti, šunų pjautynės gatvėje ar tolimas gaisrą skelbiančių varpų skambesys – tai konkurentai, su kuriais mokytojo sugebėjimas sudominti turi be perstojo kovoti. Vaikas visada kreips daugiau dėmesio į tai, ką mokytojas daro, negu į tai, ką jis sako. Atliekant bandymus ar mokytojui piešiant ant lentos, vaikai yra ramūs ir susikaupę. Aš mačiau, kaip pilna koledžo studentų auditorija staiga tapo visiškai rami stebėdama, kaip jų fizikos profesorius riša vielos gabalą prie lazdos, kurią jis ketino panaudoti eksperimento metu, bet tučtuojau tapo triukšminga, kai jis pradėjo aiškinti eksperimentą. Viena dama man pasakojo, kad kartą per vieną pamoką ji buvo patenkinta visiškai užvaldžiusi vieno savo mažųjų auklėtinių dėmesį. Jis tiesiog neatitraukė akių nuo jos veido, – tačiau, pamokai pasibaigus, jai pasakė: „Aš žiūrėjau į jus visą laiką ir jūsų viršutinis žandikaulis nė karto nesujudėjo!" Tai buvo vienintelis dalykas, kurį jis įsidėmėjo.

Gyvi daiktai, judantys daiktai, daiktai, kurie kvepia pavojum ar krauju, kurie turi dramatiškų savybių, – tai objektai, kurie vaikams įdomūs iš prigimties, tiek, kad kone išstumia visa kita; ir mažylių mokytojas, kol atsiras ne tokie natūralūs interesai, palaikys su savo mokiniais ryšį, nuolat kaip nors pasitelkdamas tokius dalykus. Mokyti reikia dalykiškai, atliekant bandymus, pasakojant linksmas istorijas. Turi būti nuolat paišoma ir braižoma

ant lentos, pasakojamos įvairios istorijos. Tačiau akivaizdu, kad šie metodai padės tik žengiant pirmuosius žingsnius ir su jais toli nenueisi.

Ar galime dabar suformuluoti kokį nors bendrą principą, kuriuo remiantis vėlesni ir dirbtinesni interesai susisietų su tais ankstyvaisiais, su kuriais vaikas jau ateina į mokyklą?

Laimė, galime: yra vienas labai paprastas dėsnis, kuris susieja įgytus ir įgimtus interesus.

Bet koks savaime neįdomus objektas gali pasidaryti įdomus, siedamasis su objektu, kuriuo jau yra domimasi. Šie du susieti objektai nelyg suauga į viena: įdomi dalis perduoda savo įdomumą visumai, o patys savaime neįdomūs daiktai perima įdomumą, kuris tampa toks pat tikras ir stiprus, kaip ir iš prigimties įdomaus daikto. Įdomi aplinkybė, kad perėmimas nenuskurdina šaltinio; objektai, suvokti drauge, įdomesni nei pradinė dalis.

Tai yra vienas labiausiai nuostabą keliančių idėjų asociacijos principo plataus taikymo psichologijoje įrodymų. Idėja užkrečia kitą idėją savo emociniu įdomumu, tuomet kai jos susisieja į kokią nors dvasinę ar intelektualinę visumą. O kadangi įvairioms sąsajoms, kurias gali sudaryti įdomi idėja, nėra ribų, matome, kaip įvairiai ir gausiai gali būti sukeltas susidomėjimas.

Šį abstraktų teiginį jūs lengvai suprasite, jei aš pateiksiu dažniausiai pasitaikantį konkretų pavyzdį, – įdomumą, kurį daiktai įgyja, susijusį su jūsų asmenine gerove. Iš prigimties įdomiausias dalykas žmogui yra jo paties asmuo ir jo sėkmė. Tad ir matome, kad tą akimirką, kai daiktas susiejamas su asmens sėkme, jis jau ir tampa įdomus. Paskolinkite vaikui knygas, pieštukus ir kitus reikmenis, po to juos jam atiduokite, ir pastebėsite, kokia

nauja šviesa jie išsyk nušvis jo akyse. Jis ims jais visai kitaip rūpintis. Subrendusio žmogaus gyvenime visa savaime nepakeliama jo veiklos ar profesijos nuobodybė persmelkiama vis didėjančio reikšmingumo, kadangi žmogus žino, kad tai yra susiję su jo asmenine laime. Kas gali būti neįdomiau už geležinkelio tvarkaraštį? Tačiau kur jūs rasite įdomesnį dalyką, jeigu jūs keliaujate, ir jame galite surasti reikiamą traukinį? Tokiu atveju geležinkelio tvarkaraštis pasiglemš visą žmogaus dėmesį, įdomiu jis taps vien dėl savo ryšio su jo asmeniniu gyvenimu. *Iš visų šių faktų išryškėja labai paprasta abstrakti programa, kuria turi vadovautis mokytojas, išlaikydamas sutelktą vaiko dėmesį: Pradėk nuo jo įgimtų interesų ir pateik jam dalykus,* kurie turi tiesioginį ryšį su jais. Vaikų darželio metodai, dalykinio mokymo rutina, darbas ant lentos ir darbinis mokymas – visi jie pripažįsta šią savybę. Mokyklos, kuriose šie metodai vyrauja, kur mokytis ir palaikyti drausmę yra lengva ir kur mokytojui niekada nereikia kelti balso, grasinamai reikalaujant laikytis tvarkos ir atidžiai klausytis.

Toliau, žingsnis po žingsnio, susiekite vėlesnius objektus ir idėjas, kuriuos jūs norite jam įdiegti, su pirmaisiais objektais ir patyrimais. Susiekite nauja su sena natūraliai ir įspūdingai, kad įdomumas, sklindantis nuo vieno dalyko prie kito, galiausiai nutviekstų visą minties objektų sistemą.

Tai – abstraktus teiginys; abstrakčiai jį suvokti labai lengva. Sunkumai iškyla įgyvendinant taisyklę, nes skirtumas tarp įdomaus ir nuobodaus mokytojo yra ne kas kita kaip išradingumas, su kuriuo pirmasis sugeba perduoti šias asociacijas ir sąsajas, o antrajam būdingas nuobodus šių perėjimų pateikimas. Pirmojo mokytojo protas gražiai spindės sąsajomis, atskleidžiamomis tarp naujos

pamokos ir vaiko patyrimų aplinkybių. Jo kalba bus kupina anekdotų bei prisiminimų, ir įdomumo šaudyklė siuvinės pirmyn ir atgal, gyvai ir įdomiai suausdama nauja ir sena. Kitas mokytojas nėra toks išradingas, ir jo pamoka visuomet bus negyva ir sunki. Tai psichologinė Herbarto „ruošimosi" kiekvienai pamokai ir naujo susiejimo su senu prasmė. Tai – viso koncentracijos metodo mokantis, apie kurį jūs dabar tiek daug girdite, psichologinė reikšmė. Kai geografija, anglų kalba, istorija ir aritmetika vienu metu nurodo vienai kitą, tuomet jūs turėsite visais atžvilgiais įdomią procesų seriją šia kryptimi.

Taigi jei jūs norite užsitikrinti savo mokinių dėmesį, yra tik vienas būdas tai padaryti: įsitikinti, kad jie savo protuose turi kažką, kuo jie klauso jūsų kalbos. Tas kažkas – tai ne būtent savaime įdomių ankstesnė idėjų daugybė – tokio pobūdžio, kad jūsų pateikiami nauji objektai gali derintis su jomis ir sudaryti tam tikrą logiškai asocijuotą arba sistemingą visumą. Laimei, kone visų susidomėjimui pakanka išlaikyti bet kokio pobūdžio sąsajų. Kokia nauda gali būti iš mūsų Filipinų karo, mokant geografijos? Bet prieš imdami kalbėti apie karą, jūs galite vaikų paklausti, ar jie valgė pipirų su kiaušiniais, iš kur, jų nuomone, atkeliavo pipirai. Arba paklauskite jų, ar stiklas yra akmuo, ir, jeigu ne, kodėl ne; ir paaiškinkite jiems, kaip yra perdirbami akmenys ir gaminamas stiklas. Išoriniai ryšiai padės jums taip pat kaip ir gilesni, ir logiškesni ryšiai. Tačiau kartą sudominus kokiu nors dalyku, jis linkęs išlikti įdomus visada. Mūsų įgytos žinios tam tikru mastu tampa mūsų asmeninės savasties dalimis ir pamažu, daugėjant įgūdžiams ir praktikai, atsiranda visa mūsų mąstymo objektų sistema, ir dauguma tų objektų kai kuriais atvejais ir tam tikru mastu tampa įdomūs.

Suaugusio žmogaus interesai beveik visi yra labai dirbtini: jie buvo įdiegti iš lėto. Profesinio intereso objektų dauguma savo prigimtimi yra atstumiantys, bet dėl jų ryšio su tokiais įgimtai įdomiais ir jaudinančiais dalykais kaip žmogaus asmeninė laimė, jo socialinėmis pareigomis, ir ypač su įsišaknijusio įpročio galia, jie tampa vieninteliais dalykais, kuriais vidutinio amžiaus žmogus labiausiai rūpinasi. Tačiau jų sklaida ir konsolidavimasis vyko tik pagal pradžioje išdėstytus principus. Jeigu mes galėtume šiuo metu prisiminti visą mūsų asmeninio gyvenimo istoriją, pamatytume, kad mūsų profesiniai idealai ir entuziazmas, kurį jie mums sukelia, atsiranda vien tik dėl lėto vieno dvasinio objekto suaugimo su kitu, kurį nuosekliai eidami atgal galime atsekti ligi tos akimirkos, kai vaikų kambary ar mokyklos suole išgirsta kokia nors nedidelė istorija, parodytas koks nors mažas objektas, išvystas koks nors mažas eksperimentas sukūrė mūsų akiratyje pirmą naują objektą ar naują interesą, susiedamas jį su vienu iš pat pradžių ten esančiu interesu. Interesas, dabar „užliejantis" visą sistemą, atsirado iš šio mažo įvykio, dabar tokio nereikšmingo, kad mes jį visai pamiršome. Kaip bitės spiečiuje sluoksniais glaudžiasi viena prie kitos, kol pasiekia kelias, kojomis įsikibusios į šaką, ant kurios laikosi spiečius, taip ir mūsų mąstymo objektai, – jie kabinasi vienas prie kito asociacijų ryšiais, tačiau pirminis visų jų intereso šaltinis yra anksčiausiai turėtas įgimtas interesas.

Dėmesys

Tas, kas nagrinėja interesą, tas būtinai nagrinėja ir dėmesį, nes pasakę, kad objektas yra įdomus, mes tik kitais žodžiais pasakome, kad jis kelia susidomėjimą. Tačiau be dėmesio, kurio reikalauja bet koks įdomus ar tik tampantis įdomiu objektas – pasyvaus arba spontaniško dėmesio, kaip jį galėtume pavadinti, – dar yra ir sąmoningesnis dėmesys – valingas dėmesys arba, kaip jis vadinamas, dėmesys, reikalaujantis pastangų, – kurį mes galime skirti savaime mažiau įdomiems ar ir visai neįdomiems objektams. Skirtumas tarp aktyvaus ir pasyvaus dėmesio daromas visuose psichologijos veikaluose ir siejasi su gilesniais dalyko aspektais. Tačiau mūsų dabartiniu, grynai praktiniu požiūriu nebūtina viso to komplikuoti ir toliau aiškinti, pasyvaus dėmesio iš prigimties įdomiai medžiagai. Mums čia svarbu vien aiškiai pareikšti, kad kuo daugiau remiamasi pasyviu dėmesiu tam, kad medžiaga būtų įdomi, ir kuo mažiau reikalaujama dėmesio, kuriam reikia pastangų, tuo ramiau ir maloniau vyksta darbas klasėje. Tačiau aš turiu tarti dar keletą žodžių apie šį valingo ir sąmoningo dėmesio procesą.

Dažnai girdime sakant, kad genijus yra vien sutelkto dėmesio galia, ir vyrauja populiarus įsitikinimas, kad genijai pasižymi savo dėmesio valingumu. *Tačiau mažiausias introspektyvus stebėjimas parodys kiekvienam, kad valingas dėmesys negali būti nuolatos išlaikomas, – kad jis yra pulsuojantis.* Kai mes mokomės neįdomaus dalyko, ir kai mūsų protas ima nuo jo nuklysti, kiekvieną sykį mes turime sugrąžinti dėmesį atskirais pastangų pulsais. Tai akimirkai

atgaivina dalyką, protas kelias sekundes ar minutes būna spontaniškai susidomėjęs, kol kokia nors įsiterpusi idėja vėl jį užvaldo ir nusineša. Tada valingo priminimo procesai dar kartą turi būti pakartoti. Žodžiu, valingas dėmesys yra vien akimirkos dalykas. Šis procesas, kad ir koks jis būtų, baigiasi vienu aktu, ir, jeigu tada nesuvokiama medžiaga, protas visai nesugeba ja domėtis. Sutelktas genijaus dėmesys, prikaustantis jį prie jo dalyko ištisas valandas, dažniausiai yra pasyvus. Genijų protai kupini produktyvių ir originalių asociacijų. Minties objektas, kurio kartą imamasi, išplėtoja visokiausias stulbinančias pasekmes. Dėmesys tuomet slenka nuo vienos įdomios pasekmės prie kitos ir niekad nenukrypsta.

Kita vertus, paprastam protui koks nors dalykas sukelia daug mažiau asociacijų: taigi jis greitai išblėsta ir, jeigu žmogus turi iš viso apie jį galvoti, jis turi sugrąžinti savo dėmesį stipriu „trūktelėjimu". Todėl jis įgyja begalę galimybių kasdieniniame gyvenime ugdyti valingo dėmesio sugebėjimą. Būtent jūsų niekinamo biznieriaus, paprasto verslininko, į kurį išgarsėję literatai žiūri taip iš aukšto, sugebėjimai šiuo požiūriu yra labiausiai išplėtoti: jis turi klausyti tokios daugybės neįdomių žmonių rūpesčių ir padaryti tiek daug nuobodžių smulkių darbų, kad šis valingo dėmesio sugebėjimas visada yra lavinamas.

Priešingai, genijus – tai žmogus, iš kurio jūs mažiausiai galite tikėtis turėti galią klausytis ko nors nuobodaus ar nemalonaus. Jis sulaužo savo įsipareigojimus, neatsako į laiškus, visiškai nepaiso savo šeimos pareigų, nes yra bejėgis nukreipti savo dėmesį šen ir ten nuo daug įdomesnių jo vaizduotės ir mąstymo sekų, kuriomis jo genijus nuolat užvaldo jo protą.

Taigi valingas dėmesys iš esmės yra akimirksnio reikalas. Jūs galite reikalauti jo mokykloje, įsakinėdami garsiom ir valdingom intonacijom, ir taip lengvai galite jį iškovoti. Tačiau jeigu dalykas, į kurį jūs taip atkreipėte mokinių dėmesį, neturi jame pačiame slypinčios galios juos sudominti, jūs įgijote jų dėmesį vien trumpai akimirkai, ir jų protai netrukus vėl nuklys. Kad išlaikytumėte juos ten, prie ko juos pakvietėte, jūs turite padaryti dalyką tokį įdomų jiems, kad jie negalėtų vėl nuo jo nuklysti. O tam yra tik viena taisyklė; bet ši taisyklė, kaip ir visos taisyklės, yra abstrakti, ir norėdami pasiekti praktinių rezultatų, jūs turite derinti ją su įgimta išmintimi.

O taisyklė yra ta: *dalykas privalo atskleisti naujus aspektus; kelti naujus klausimus, žodžiu, keistis.* Dėmesys neišvengiamai nukrypsta nuo nesikeičiančio dalyko. Jūs galite išbandyti tai paprasčiausiu sensoriniu dėmesio pavyzdžiu. Pamėginkite įdėmiai žiūrėti į tašką popieriuje ar sienoje. Jūs tuojau pastebėsite, kad atsitinka viena iš dviejų: arba jūsų regėjimo laukas pasidarė toks neryškus, kad jūs dabar visai nieko ryškiai nematote, arba jūs nevalingai nustojote žiūrėti į šį tašką ir žiūrite į ką nors kita. Tačiau jeigu jūs imsite savęs klausti apie tą tašką, – kokio jis dydžio, ar toli nuo jūsų, kokia jo forma, koks jo atspalvis, ir t.t., kitaip tariant, jei jūs jį sukinėsite ir vartaliosite, jei galvosite apie jį įvairiausiais būdais ir drauge su įvairiausiomis su juo susijusiomis asociacijomis, – jūs galėsite palyginti ilgai prie jo išlaikyti savo protą. Kaip tik tai ir daro genijus, kurio rankose dalykas spindi ir auga. Būtent tai su kiekviena tema privalo daryti mokytojas, jei jis nenori pernelyg dažnai reikalauti valingo priverstinio dėmesio. Visais atžvilgiais rėmimasis tokiu dėmesiu yra nuostolingas metodas, sukeliantis blogą nuotaiką ir

gadinantis nervus, taip pat duodantis ir nekokius rezultatus. Mokytojas, kuris sėkmingai sugeba išlaikyti spontanišką susidomėjimą, turėtų būti laikomas labiausiai įgudusiu mokytoju.

Tačiau visame klasės darbe yra didžiulė daugybė medžiagos, kuri yra nuobodi ir nejaudinanti ir kuriai niekaip neįmanoma nuolatos skirti asociatyviai sukelto dėmesio. Todėl yra tam tikri išoriniai metodai (juos žino kiekvienas mokytojas), kaip laikas nuo laiko valingai sužadinti dėmesį ir išlaikyti susidomėjimą dalyku. Ponas Fitchas savo paskaitoje moko dėmesio išlaikymo meno ir trumpai pakartoja šiuos metodus apžvalgoje; turi būti keičiama kūno laikysena; gali būti pakeistos vietos; klausimai, kai į juos atsakoma po vieną, gali kartais būti atsakinėjami bendrai. Gali būti užduoti eliptiniai klausimai, kuriuose mokinys turi užpildyti trūkstamą žodį. Mokytojas turi netikėtai užsipulti abejingą mokinį ir jį pabudinti. Turi būti palaikomas greito ir guvaus atsakinėjimo įprotis. Išvardijimai, iliustravimas pavyzdžiais, tvarkos naujumas ir rutinos nutraukimas, – visa tai priemonės išlaikyti gyvą dėmesį ir pažadinti mažą susidomėjimą nuobodžiu dalyku. Be to, pats mokytojas privalo būti gyvas ir guvus ir turi užkrėsti mokinius savo paties pavyzdžiu.

Tačiau po to, visa tai išdėsčius, faktas lieka faktu, kad kai kurie mokytojai natūraliai įkvepia savo buvimu ir gali padaryti savo pamokas įdomias, o kiti to paprasčiausiai negali. Psichologija ir bendroji pedagogika čia prisipažįsta esančios bejėgės ir perduoda užduotį gilesnėms žmogaus asmenybės versmėms.

Trumpa nuoroda į fiziologinę dėmesio procesų teoriją gali padėti dar labiau nušviesti šias praktines pastabas ir jas patvirtinti, parodydama truputėlį kitokiu aspektu.

Kas yra dėmesingumas psichologijos požiūriu? Dėmesys objektui yra tai, kas vyksta, kai tas objektas užvaldo protą. Paprastumo dėlei tarkime, kad objektas – tai pojūčių objektas, – iš toli keliu link mūsų artėjanti figūra. Ji yra toli, sunkiai matoma ir vos judanti: mes tikrai nežinome, ar tai žmogus, ar ne. Nerūpestingai žvilgtelėjus iš viso sunkiai gali patraukti mūsų dėmesį. Optinis įspūdis gali paveikti vien periferinę sąmonės dalį, o proto centras yra susidomėjęs kitais dėl dėmesio besivaržančiais dalykais. Mes iš tikrųjų galime „nematyti" jo tol, kol kas nors jį parodo. Tačiau jei taip, tai kaip jis parodomas? Savo pirštu ir nupasakojant jos išvaizdą, – sukuriant išankstinį įvaizdį, kur žiūrėti ir ką tikėtis išvysti. Šis išankstinis įvaizdis jau sujaudina tuos pačius nervų centrus, kurie susirūpins įspūdžiu. Įspūdis ateina ir juos sujaudina dar labiau, ir dabar sąmonę palaikant įspūdžiui ir išankstinei idėjai, objektas pakliūva į lauko centrą. Tačiau dėmesio maksimumas dar nepasiektas. Nors jį ir matome, mes galime juo nesirūpinti: jis nesugestijuoja mums nieko svarbaus; ir besivaržanti objektų ar minčių srovė gali greitai pasiglemžti mūsų dėmesį. Tačiau jeigu mūsų draugas jį nusako išraiškingai ir sukelia proto patyrimus, kuriuos reikia suvokti, – pavadina jį priešu ar pasiuntiniu, nešančiu svarbią žinią, – dabar kitos marginalinės idėjos, ne tik nebėra jo konkurentėmis, bet tampa jo draugėmis ir sąjungininkėmis. Jos suauga į vieną sistemą; jos susieina jame; jos nuolat išlaiko jį centru; protas domisi juo su didžiausia jėga.

Todėl dėmesingumo procesas, pasiekęs aukščiausią laipsnį, gali būti psichologiškai simbolizuojamas smegenų ląstelės, veikiamos ir iš išorės, ir iš vidaus. Iš periferijos įplaukiančios srovės ją sužadina, o papildomos srovės iš atminties ir vaizduotės centrų jas sustiprina.

Šiame procese atsirandantis įspūdis yra naujas elementas, o idėjos, kurios jį sustiprina ir palaiko, yra senasis proto turtas. Sakoma, kad dėmesys maksimalus tada, kai turime sisteminę naujo ir seno harmoniją arba vienovę. Savotiška aplinkybė čia yra ta, kad patys savaime nei sena, nei nauja nėra įdomūs: absoliučiai sena yra banalu ir lėkšta; absoliučiai nauja apskritai neatkreipia dėmesio. Sena naujame – sena šiek tiek nauju pavidalu – štai kas reikalauja dėmesio. Niekas nenori klausytis paskaitos apie dalyką, visai nesusijusį su ankstesnėmis jo žiniomis, tačiau mes visi mėgstame paskaitas apie mums truputį jau žinomus dalykus; kaip, pavyzdžiui, madose kiekvieni metai turi atnešti nežymią praeitų metų drabužių modifikaciją, o staigus šuolis nuo vieno dešimtmečio mados į kitą akiai būtų neskoningas.

Įdomaus mokytojo genijus – tai simpatizuojantis numatymas, kokia medžiaga mokinio protui gali būti spontaniškai įdomi, ir išradingumas, kuris pagauna sąryšio gijas, šią medžiagą jungiančias su išmoktinais dalykais. Šį principą suvokti lengva, o įgyvendinti nepaprastai sunku. Tokios psichologijos, apie kurią čia kalbu, žinojimas gali padaryti geru mokytoju ne labiau nei perspektyvos dėsnių žinojimas padaro meistrišku ir įgudusiu peizažistu.

Dabar kai kuriems iš jūsų gali kilti tam tikra abejonė. Neseniai, kalbėdamas apie kovos instinktą, aš sakiau, kad dabartinė pedagogika turbūt yra pernelyg „švelni". Jūs, ko gero, galite man nurodyti mano paties žodžius ir paklausti, ar ypatingos mokytojo pastangos išlaikyti spontanišką mokinio susidomėjimą ir išvengti įtemptesnio valingo dėmesio, dirbant nemalonų darbą, taip pat nedvelkia sentimentalizmu? Jūs sakėte, kad didesnė

mokyklinio darbo dalis iš esmės visuomet yra atstumianti. Susidūrimas su varginančiomis smulkmenomis sudaro nemažą gyvenimo kelio dalį. Tad kodėl reikėtų tai pašalinti iš mokyklos ar sušvelninti rūsčią realybę?

Vienas kitas žodis išgelbės nuo to, kas galėtų tapti rimtu nesusipratimu.

Tiesa, kad didžioji mokyklinio darbo dalis – kol ji netapo įprasta ir automatiška – yra atstumianti ir negali būti padaryta valingai nesugrąžinant dėmesio kas kartą, kai to prireikia. Tai yra neišvengiama, ir tegu mokytojas daro tai, ko jis nori. Tai išplaukia iš dalyko ir besimokančio proto prigimties. Atstumiantys žodžių įsiminimo, matematinės tapatybės radimo ir kiti panašūs procesai iš pradžių turi tapti įdomūs dėl grynai išorinių priežasčių, daugiausia dėl asmeninio suinteresuotumo, su kuriuo susijusi sėkmė juos įvaldžius: pavyzdžiui, pozicijos išsikovojimas, bausmės išvengimas, nepasidavimas sunkumui ir pan. Be tokio iš šalies įgyto įdomumo vaikas apskritai negalėtų skirti jiems dėmesio. Tačiau tai, kas šiuose procesuose tampa ganėtinai įdomus, tuo nėra domimasi be pastangų. Stengimosi sukeltas įdomumas dažniausiai nesužadina lengvo dėmesio, kad ir kokiu spontanišku jį dabar reikia pavadinti. Įdomumas, kurį mokytojas savo didžiausiu meistriškumu gali suteikti dalykui, nuolat patvirtina, kad tai yra tik įdomumas, kad būtų išlaisvinta pastanga. Todėl mokytojas niekad neturi sukti sau galvos, išradinėdamas progų, kad būtų parodytos pastangos. Tegu mokydamas jis sužadina bet kokius įdomumo akstinus: tai jis gali padaryti išjudindamas sąsajas tarp dalyko ir mokinio prigimties – teorinio smalsumo ar asmeninio intereso, ar kovos akstino link. Tada proto dėsniai suteiks daug impulsų pastangoms, kad mokinys ir

toliau mokytųsi to dalyko. Iš tikrųjų nėra didesnės pastangų mokyklos už nuolatinę kovą užsiimti išsyk atstumiančiais ar sunkiais minties objektais, kurie ėmė mus dominti kaip priemonės dėl savo asociacijų su kokiu nors tolimu idealiu tikslu.

Todėl Herbarto įdomumo teorijai neturėtų būti iš principo priekaištaujama, kad ji daro pedagogiką švelnia. Jeigu ji taip daro, tai todėl, kad ji neprotingai pritaikoma. Tad vien disciplinos dėlei nereikalaukite iš mokinių dėmesio griausmingu tonu. Per dažnai neprašykite jo kaip malonės, nereikalaukite kaip jūsų teisės, nebandykite nuolat jį sužadinti pamokslaudami apie dalyko svarbą. Kartais jūs iš tikrųjų turite tai daryti, bet kuo daugiau jums reikia tai daryti, juo mažiau įgudęs ir meistriškas mokytojas esate. Išlukštenkite interesą iš vidaus, su tokia šiluma, su kokia jūs pats rūpinatės tuo dalyku, ir dėsnius, kuriuos aš išdėsčiau.

Jei tema yra labai abstrakti, atskleiskite jos esmę konkrečiais pavyzdžiais. Jei ji visai nežinoma, suraskite kokį nors panašumą su tuo, kas yra žinoma. Jeigu ji yra nežmogiška, padarykite kokio nors pasakojimo dalimi. Jeigu ji sunki, susiekite jos išmokimą su kokios nors asmeninės naudos perspektyva. O visų pirma užtikrinkite, kad ši tema keisis iš vidaus, kadangi nekintantis jos objektas negali ilgam užimti proto lauko. Leiskite mokiniui klaidžioti nuo vieno jūsų dėstomo dalyko aspekto prie kito, jei nenorite, kad jis nuklystų prie visai ko nors kito, nes vienovės įvairovė yra visokio įdomaus pokalbio ir mąstymo paslaptis. Visų šių dalykų ryšys su įgimtu mokytojo genijum yra toks akivaizdus, jog apie tai nereikia daugiau kalbėti.

Dar vienas aspektas, ir aš baigsiu dėmesio temą. Be abejo, yra didžiulė įgimta individų dėmesio tipų įvairovė.

Kai kurie mūsų iš prigimties esame išsiblaškėliai, o kiti lengvai seka susietų minčių grandinę, nesusigundydami nukrypti į šoną prie kokių nors kitų dalykų. Tai, atrodo, priklauso nuo individų sąmonės lauko tipo skirtumų. Kai kurių asmenų sąmonės laukas yra smarkiai fokusuotas ir koncentruotas, ir centrinės idėjos vyrauja nulemdamos asociacijas. Reiktų manyti, kad kitų ryškesni yra pakraščiai, ir tuose pakraščiuose gausu to, kas primena meteorines vaizdinių krušas, ir tie vaizdiniai atsitiktinai „trenkia" į sąmonę, išstumdami centrines idėjas ir nukreipdami asociacijas savo kryptimi. Šio tipo asmenys nuolat pastebi, kad jų dėmesys kiekvieną akimirką klaidžioja ir jį sugrąžinti turi valingom pastangom. O kiti giliai nugrimzta į savo apmąstomą dalyką ir, kai jų mintis kas nors netikėtai nutraukia, jie akimirką „nesupranta, kas vyksta", kol sugrįžta į išorinį pasaulį.

Be abejonės, turėti tokį pastovų dėmesį yra didžiulė malonė. Tie, kurie jį turi, gali greičiau dirbti, mažiau ištampydami savo nervus. Esu linkęs manyti, kad tas, kuris neturi tokio dėmesio iš prigimties, kad ir kiek jį lavintų ir treniruotų, negali jo labai išugdyti. Dėmesio kiekis tikriausiai yra fiksuota individo savybė. Tačiau aš norėčiau čia padaryti pastabą, kurią dar turėsiu progos pakartoti ir kituose kontekstuose. Niekas neturi nepagrįstai apgailestauti dėl kurio nors elementaraus sugebėjimo prastumo. Sutelktas dėmesys yra elementarus sugebėjimas: jį galima nustatyti ir išmatuoti eksperimentiškai, laboratorijoje. Tačiau nustatę jį kokiam nors asmenų skaičiui, mes negalime jų rikiuoti pagal realų ir praktinį jų protinį pajėgumą, remdamiesi dėmesio laipsniais. Visuminis žmogaus proto pajėgumas ir efektyvumas yra visų jo sugebėjimų sąveikos atstojamoji. Žmogus yra pernelyg sudėtinga būtybė, kad kuris nors vienas iš tų sugebėjimų

turėtų lemiamą balsą. Jeigu kuris nors jų ir turi lemiamą balsą, labiau tikėtina, kad tai – jo noro ir aistros galia, jo susidomėjimo kuo nors galia. Koncentracija, atmintis, mąstymo galia, išradingumas, pojūčių tobulumas, – tam tik padėda. Kad ir koks išsiblaškęs būtų žmogaus gretimų sąmonės laukų tipas, jeigu jam dalykas iš tikrųjų rūpi, jis be perstojo sugrįš prie jo iš savo nenutrūkstančių klajonių, ir apskritai – padarys daugiau tokiu savo dėmesiu ir pasieks juo daugiau rezultatų, nei kitas asmuo, kurio dėmesys gali būti pastovesnis per kokią nors laiko atkarpą, tačiau kurio aistra dalykui yra blankesnė ir ne tokia pastovi. Kai kurie patys kvalifikuočiausi darbuotojai – aš tai žinau – neapsakomi išsiblaškėliai. Vienas draugas, kuris padaro milžiniškai daug darbų, iš tikrųjų man prisipažino, kad jeigu jis nori ką nors sugalvoti apie kurį nors dalyką, jis imasi dirbti ką nors kita, nes geriausi rezultatai ateina jo protui klaidžiojant. Jis turbūt perdeda, tačiau aš rimtai manau, kad nė vienas iš mūsų neturime jaustis pernelyg nuliūdę ir prislėgti dėl savo trūkumų šiuo atžvilgiu. Mūsų protas gali nepatirti patogumo, gali būti nekantrus ir jaustis sutrikęs, tačiau jis visvien gali būti nepaprastai efektyvus.

12 SKYRIUS

Atmintis

Mes laikomės kiek savavališkos tvarkos. Kadangi kiekvienas mūsų turimas sugebėjimas arba visas, arba iš dalies yra mūsų asociacijų žaismo padarinys, tai patyrinėjus asociaciją, būtų buvę natūralu tyrinėti atmintį,

susidomėjimą ir dėmesį. Kadangi tai mes padarėme pirmiau, dabar nebeatidėliodami turime imtis atminties, nes atminties fenomenas yra vienas paprasčiausių ir labiausiai tiesioginių padarinių to fakto, kad mūsų protas iš esmės yra asociacijas kurianti mašina. Nėra kito ryškesnio pavyzdžio, kuris pademonstruotų asociacijos dėsnių, kaip psichologinės analizės principų, vaisingumą. Negana to, atmintis yra toks svarbus sugebėjimas, kad jūs tikriausiai nekantriai norite sužinoti, ką naudingo apie ją gali pasakyti psichologija.

Senovėje, jei paprašydavo žmogų paaiškinti, kodėl jis šią akimirką atsiminė kokį nors konkretų savo ankstesnio gyvenimo įvykį, vienintelis atsakymas, kurį jis galėjo pateikti, buvo tas, jog jo sielai duotas sugebėjimas, vadinamas atmintimi: tai yra, kad neatskiriama jos funkcija yra sugebėjimas prisiminti ir kad šią akimirką tasai sugebėjimas būtinai turi pažinti šią praeities atkarpą. Šį aiškinimą „sugebėjimu" jau visiškai pakeitė aiškinimas asociacija. Sakydami, kad turite atminties sugebėjimą, jūs neturite omeny nieko kito, o tik faktą, kad mes galime atsiminti, nieko kito, nei abstraktų mūsų galios vidujai prisiminti praeitį pavadinimą, tai nepadarote jokios žalos: mes turime šį sugebėjimą, nes neabejotinai turime tokią galią. Tačiau jeigu sugebėjimą jūs suprantate kaip bendros galios prisiminti paaiškinimą, jūsų psichologija yra tuščia. Kita vertus, asociatyvinė psichologija paaiškina kiekvieną atskirą prisiminimo faktą; ir taip darydama ji taip pat paaiškina bendrą sugebėjimą. Vadinasi, atminties „sugebėjimas" nėra nei tikras, nei galutinis paaiškinimas, nes jis pats yra aiškinamas kaip idėjų asociacijos padarinys.

Nėra nieko lengviau, nei parodyti jums, ką turiu omeny šiuo pavyzdžiu. Įsivaizduokite, kad aš akimirksnį

tyliu ir po to įsakmiai sakau: „Prisiminkite! Atsiminkite!" Argi jūsų atminties sugebėjimas paklus įsakymui ir atgamins kokį nors apibrėžtą jūsų praeities vaizdą? Žinoma, ne. Jis spokso į tuštumą ir klausia: „Ką aš turėčiau prisiminti?" Trumpai tariant, jam reikia užuominos. Tačiau, jei aš sakau – prisiminkite savo gimimo datą arba prisiminkite, ką jūs valgėte per pusryčius, arba prisiminkite muzikinės gamos natų eilę, tada jūsų atminties sugebėjimas tuojau pat pateikia reikalaujamą rezultatą: „užuomina" nukreipia platų galimybių srautą atskiro taško link. Ir jeigu jūs norite pamatyti, kaip tai atsitinka, bematant suvokiate, kad užuomina yra kažkas, kas gretimai asocijuota su prisimintu daiktu. Žodžiai „mano gimimo diena" turi įsišaknijusią asociaciją su konkrečia diena, mėnesiu ir metais, žodžiai „pusryčiai šįryt" nukerta visas kitas prisiminimo gijas, palikdami vien tas, kurios veda prie kavos ir kiaušinienės su lašiniukais; žodžiai „muzikinė gama" yra do, re, mi, fa, sol, la, t.t., nuo seno sąmonėje esantys greta. Iš tikrųjų asociacijos dėsniai valdo visas mūsų mąstymo grandines, kurios nėra pertraukiamos pojūčių, įsibraunančių į mus iš išorės. Visa, kas pasirodo sąmonėje, turi būti įvesta: o įvedus asocijuotis su kokiu nors ten jau esančiu dalyku. Tai tinka viskam, ką jūs prisimenate, kaip ir viskam, apie ką jūs mąstote.

Refleksija jums parodys, kad jūsų atminty yra ypatumų, kurie būtų visiškai keisti ir nepaaiškinami, jei mes būtume priversti į juos žiūrėti kaip į grynai dvasinio sugebėjimo produktą. Jeigu atmintis būtų toks sugebėjimas, duotas mums vien praktiniam naudojimui, mes tada lengviausiai turėtume prisiminti tai, ką mums labiausiai reikia prisiminti: ir kartojimo dažnumas, naujumas bei panašūs dalykai čia nevaidintų jokio vaidmens. Laikantis

tokio požiūrio, tai, kad mes geriausiai prisimename dažniausiai pasikartojančius dalykus ir naujausius dalykus ir užmirštame senus arba tokius, kurie buvo patirti tik kartą, turėtų būti laikoma nesuprantama anomalija. Tačiau jei dėl savo asociacijų mes prisimename ir jeigu jos (kaip māno fiziologinės krypties psichologai) atsiranda dėl organizuotų smegenų takų, mes lengvai pastebime, kaip įsigali naujumo ir pasikartojimo dėsnis. Dažnai ir naujai ariami keliai yra tie, kurie labiausiai atviri, tie, iš kurių galima tikėtis, kad jie lengviausiai duos rezultatų. Todėl taip suvokiami atminties dėsniai yra būdingi mūsų asociatyvinei sandarai; galima įsivaizduoti, kad tada, kai mes būsime išlaisvinti iš savo kūno, jie nebegalios.

Taigi galime daryti prielaidą, kad prisiminimas yra mūsų asociatyvinių procesų padarinys, o labiausiai tikėtina, kad šie asociatyviniai procesai egzistuoja dėl mūsų smegenų veiklos.

Leisdamiesi į konkretesnę atminties sugebėjimo analizę, turime skirti jos potencialų aspektą, kaip sandėlį ar klėtį, ir jos aktualų aspektą, kaip dabar vykstantį konkretaus įvykio prisiminimą. Mūsų atmintyje yra visokiausių dalykų, kurių mes dabar neprisimename, tačiau kuriuos galime prisiminti, jei bus pasiūlyta pakankama užuomina. Tiek apskritai išlaikymas atmintyje, tiek konkretus prisiminimas yra paaiškinami asociacija. Išlavinta atmintis priklauso nuo organizuotos asociacijų sistemos; gerą atmintį lemia dvi asociacijų savybės: pirma, jų pastovumas ir, antra, jų skaičius.

Panagrinėkime šiuos dalykus iš eilės.

Pirma, asociacijų pastovumas. Jis suteikia tai, ką galima pavadinti individo įgimto išlaikymo atmintyje kokybe. Jeigu – o mano manymu, mes esame priversti

taip daryti, – smegenis laikysime organine sąlyga, kuria vienas su kitu susieja mūsų patyrimo pėdsakai, galime daryti prielaidą, kad kai kurie smegenys yra „vaškiniai", kai reikia priimti, ir marmuriniai, kai reikia išsaugoti". Menkiausi jiems padaryti įspūdžiai išlieka. Vardai, datos, kainos, anekdotai, citatos juose neišdildomai išsaugomi, įvairūs jų elementai tvirtai susiję drauge taip, kad žmogus greitai tampa vaikščiojančia enciklopedija. Visa tai gali atsitikti protui, neturinčiam jokių filosofinių polinkių, jokių paskatų visą įgytą ir sukauptą medžiagą susieti į kokią nors loginę sistemą. Anekdotų ir, kiek vėliau, psichologinėse knygose sutinkame aprašytus baisingus, kaip galėtume juos pavadinti, tokios netvarkingos atminties pavyzdžius: ir jie dažnai būna kitais atžvilgiais labai kvaili žmonės. Žinoma, tai jokiu būdu nėra nesuderinama su filosofiniu protu, nes proto savybės turi begalines galimybes įvairiausiai išsidėstyti ir jungtis. O kai atmintis ir filosofija susijungia viename asmenyje, tada iš tikrųjų atsiranda aukščiausios rūšies intelektualinis pajėgumas. Walteriai Skotai, Leibnitzai, Gladstonai ir Goethes, visos žmonijos „knygų kopijos", priklauso šiam tipui. Milžiniškas produktyvumas, regis to iš tikrųjų reikalauja. Nes nors jūsų filosofinis ar sistemiškas protas, neturėdamas geros nerišlios atminties, ir žinotų, kaip pasiekti rezultatą ir prisimintų, kur knygose jis gali surasti tai, ko jam reikia, laikas, prarastas beieškant, mąstytoją apsunkina ir suluošina, ir suteikia labiau parengtam individo tipui ekonominį pranašumą.

Priešingo tipo kraštutinumas – protinis tipas, turintis nepastovias asociacijas, pastebimas tarp tų žmonių, kurie beveik neturi nerišlios atminties. Jeigu sisteminimo ir loginiai jų sugebėjimai taip pat yra nekokie, tai juos

paprasčiausiai galime pavadinti silpnais protais ir nieko daugiau apie juos čia nereikia kalbėti. Galime įsivaizduoti, kad jų smegenų medžiaga yra nelyg skysti drebučiai, kuriuose lengvai įsispaudžia įspūdžiai, tačiau netrukus jie tuojau pat vėl išnyksta, ir smegenys sugrįžta į pirminę neapibrėžtą būklę.

Tačiau čia gali atsitikti taip, kaip ir kitose drebučių tipo substancijose, kad įspūdis vibruos per visus smegenis ir siųs bangas į kitas jų dalis. Tokiais atvejais, nors tiesioginiai įspūdžiai ir greitai išblėsta, jie modifikuoja smegenų masę, ir takai, kuriuos jie padaro, gali išlikti ir atsirasti tiek pat kelių, kuriais įspūdis gali būti atkurtas, jei smegenys vėl sujaudinami. Žinoma, jų polinkis atkurti priklausys nuo takų įvairovės ir nuo to, ar dažnai jie naudojami. Kiekvienas takas iš tikrųjų yra asocijuotas procesas, o asocijuotų elementų skaičius taip didele dalimi tampa pakaitalu pradiniam nepriklausomo stiprumo įspūdžiui. Kaip jau rašiau kitur: Kiekvienas iš asocijuotų elementų yra kabliukas, ant kurio kabo įspūdis, tad ir priemonė jį ištraukti, kai jis nugrimzta. Kartu jie sudaro tvirtinimų tinklą, kuriais įspūdis įaustas į visą mūsų minties audinį. Taigi „geros atminties paslaptis" yra skirtingų ir gausių asociacijų sudarymo kiekvienam faktui, kurį mums svarbu išsaugoti atmintyje, paslaptis. Tačiau argi šis fakto asocijavimas yra kas nors kita, o ne kiek įmanoma ilgesnis mąstymas apie faktą? Trumpai tariant, iš dviejų žmonių, turinčių tokius pat išorinius patyrimus, to, kuris daugiausiai galvoja apie savo patyrimus ir suaudžia juos į labiausiai susistemintus ryšius, atmintis bus geresnė.

Tačiau jeigu mūsų sugebėjimas prisiminti kokį nors dalyką taip priklauso nuo asociacijų su kitais dalykais,

tampančiais jo „užuominomis", iš to išplaukia svarbi pedagoginė išvada. *Negalima pagerinti bendro arba elementaraus atminties sugebėjimo: galima tik pagerinti mūsų atmintį specialioms asocijuotų dalykų sistemoms;* o šios atminties pagerinimas priklauso nuo būdo, kuriuo sąmonėje į asociacijas yra supinti rūpimi dalykai. Jie išsaugomi: sudėtingai ar smarkiai supinti, atsieti jie yra linkę iškristi proporcingai įgimto smegenų išsaugojimo atminty kokybei. Ir joks ilgas vienos objektų sistemos, pavyzdžiui, istorijos sistemos, mokymasis, kalimas, kartojimas, atsakinėjimas, lavinimasis ir treniravimasis šioje srityje nė kiek nepagerins visai skirtingos, kitos – pavyzdžiui, chemijos faktų sistemos – išsaugojimo atminty lengvumo ar trukmės. Ši sistema turi būti atskirai įdiegta į protą, – chemijos faktas, apie kurį mąstoma sąryšyje su kitais chemijos faktais, yra linkęs išlikti, antraip – jis lengvai užmirštamas.

Vadinasi, mes turime ne vieną atminties sugebėjimą, o daug atminties sugebėjimų. Mes turime jų tiek, kiek yra objektų, apie kuriuos nuolat mąstome, susiedami vieną su kitu. Koks nors objektas laikomas atmintyje vien tik asociacijų, kurias jis įgijo savo sistemoje, dėka. Kitos sistemos faktų mokymasis niekaip nepadės jam išlikti prote dėl tos paprastos priežasties, kad jis neturi „užuominų" kitoje sistemoje.

Tai patvirtinančių pavyzdžių mes matome kiekviename žingsnyje. Dauguma žmonių turi gerą atmintį faktams, susijusiems su jų tikslais. Kolega fizinio mokytojas, kuris lėtai mokosi iš knygų, gali apstulbinti jus įvairių laimėjimų ir žaidimų „rekordų" bei rezultatų žinojimu bei pasirodyti esąs vaikščiojančiu sportinės statistikos žinynu. Priežastis ta, kad jis nuolat apie šiuos dalykus

galvoja, juos lygina ir kuria jų serijas. Jie jam sudaro ne daugybę atskirų faktų, o konceptualią sistemą, tad ir įstringa atminty. Pirklys prisimena kainas, politikas – kitų politikų kalbas ir balsus taip puikiai, kad stebina pašalinius žmones, tačiau tai nesunkiai paaiškina faktas, kad jie apie šiuos dalykus labai daug mąsto.

Didžiulė faktinė atmintis, kurią Darvinas ar Spenceris demonstruoja savo veikaluose, nėra nesuderinama su tuo, kad jų protams buvo būdingas tik vidutinis fiziologinio išsaugojimo atminty laipsnis. Jei žmogus gyvenimo pradžioje iškelia sau tikslą patikrinti, pavyzdžiui, tokios teorijos, kokia buvo evoliucijos teorija, tikrumą, tad faktai netrukus ims burtis aplink ir apkibs jį kaip vynuogės apkimba stiebelį. Jų sąryšis su teorija laikys juos tvirtai ir kuo daugiau protas jų galės išskirti, tuo didesnė taps jo erudicija. Tuo tarpu nesisteminė teoretiko atmintis gali būti maža ar jos išvis nebūti. Nereikalingų faktų jis gali nepastebėti ir užmiršti, vos apie juos išgirdęs. Tiesiog enciklopedinis tamsumas gali koegzistuoti su enciklopedine erudicija ir slėptis jos tinklo plyšiuose. Tie iš jūsų, kurie yra dažnai susidūrę su mokslininkais ir mokslinčiais, lengvai prisimins šios klasės, kurią aš turiu omeny, pavyzdžių.

Geriausia įmanoma sistema, į kurią reikia intelektualiai įausti objektą, yra racionali sistema arba tai, kas vadinama „mokslu". Patalpinkite daiktą į jo klasifikacinį stalčiuką: paaiškinkite jį logiškai jo priežastimis ir išprotaukite jį iš būtinų jo padarinių: nustatykite, kokio gamtos dėsnio atvejis jis yra, – ir tada jūs jį žinosite geriausiu iš visų įmanomų būdų. Taigi „mokslas" yra didžiausias darbą sutaupantis išradimas. Jis išlaisvina atmintį nuo milžiniško smulkmenų skaičiaus, gretutines asociacijas

pakeisdamas logiškomis tapatumo, panašumo, arba analogijos, asociacijomis. Jei jūs žinote „dėsnį", jūs galite išlaisvinti savo atmintį nuo begalių begalės atskirų pavyzdžių, nes dėsnis juos atgamins, vos tik jums jų prireiks. Pavyzdžiui, refrakcijos dėsnis: jei jūs jį žinote, galite su pieštuku ir skiautele popieriaus akimirksniu nustatyti, kaip įvairiai gali pakeisti objekto išvaizdą išgaubtos linzės, įgaubtos linzės ar prizmė. Bet jei jūs nežinote bendro dėsnio trimis atskiromis spindulių lūžimo efekto rūšimis, jūs turite apkrauti savo atmintį.

„Filosofinė" sistema, kurioje visi dalykai yra racionaliai paaiškinami ir susieti vienas su kitu kaip priežastys ir padariniai – būtų tobula mnomoninė sistema, kurioje didžiausia priemonių ekonomija duotų geriausių rezultatų. Taigi jei mes turime blogas nesistemines atmintis, išsigelbėti galime puoselėdami filosofinius proto gabumus.

Yra daug dirbtinių atminties ugdymo sistemų: kai kurios jų viešos, o kitos perduodamos kaip paslaptys. Visos jos yra priemonės lavinti mus mąstyti apie faktus, kuriuos norime įsiminti, tam tikrais metodiškais ir stereotipiškais būdais. Net jeigu aš ir būčiau kompetentingas šioje srityje, aš nesileisčiau į šių sistemų detales. Tačiau vienas pavyzdys iš populiarios sistemos parodys, ką turiu omeny. Paimsiu skaičių abėcėlę, gerą mnomoninę priemonę įsiminti skaičiams ir datoms. Šioje sistemoje kiekvienas skaitmuo atstovaujamas priebalsės, tad 1 yra t arba d; 2 – n; 3 – m; 4 – r; 5 – l; 6 – š, j , ch arba g; 7 – c, k, g arba q; 8 – f arba v; 9 – b arba p; o – s, c arba z. Dabar įsivaizduokite, kad jūs norite prisiminti garso greitį – 1,142 pėdų per sekundę; jūs turite naudotis raidėmis: t, t, r, n. Jos yra priebalsės žodžiuose „tight run" ir tam, kad jūs išlaikytumėte atmintyje šį greitį, jūs naudotumėtės

„tight run". (Lietuviškai toks galėtų būti, pavyzdžiui, žodis „teatrinis" – *Vert. past.*) 1649 metai, Karolio I mirties bausmės įvykdymo data, gali būti įsidėmėta žodžiu „sharn", kuris primena budelio kirvį. (Lietuviškai tokiu žodžiu galėtų būti „šiurpu" – *Vert. past.*)

Jau nekalbant apie tai, kad nepaprastai sunku surasti tinkamus tokiems dalykams žodžius, akivaizdžiai tai yra nepaprastai varganas, banalus ir kvailas „mąstymo" apie datas būdas. Istoriko būdas daug geresnis. Jis savo galvoje jau turi gausybę gairinių datų. Jis žino istorinę įvykių sąsają ir paprastai gali įvykį „įdėti" į jo tikrąją chronologinės lentelės vietą, mąstydamas apie jį racionaliai, susiedamas jį su ankstesniais įvykiais, atsekdamas buvusius vienalaikius įvykius ir jo pasekmes, paskaičiuoti jo datą. Dirbtines atminties sistemas, rekomenduojančias tokius iracionalius mąstymo metodus, galima rekomenduoti tik kaip pirmąsias gaires sistemoje arba tokiems visai atsietiems faktams, kurie neturi jokio racionalaus ryšio su kitomis mūsų idėjomis. Taip fizikos studentas gali atsiminti spektro spalvų tvarką žodžiu vibgyor, kurį sudaro jų pirmosios raidės.*

Anatomijos studentas gali atsiminti (vožtuvo) padėtį kairėje širdies pusėje, pagalvojęs, kad L. M. taip pat žymi ir „long meter" (ilgą metrą) giesmyne.

Dabar jūs matote, kodėl „kalimas" yra toks blogas mokymosi metodas. Kalimas stengiasi įkalti į atmintį dalykus intensyviomis pastangomis tuoj pat prieš egzaminą. Tačiau taip išmoktas dalykas tegali sukurti nedaug asociacijų – gal vos vieną kitą. Kita vertus, pasikartojantis skirtingomis dienomis, skirtinguose kontekstuose,

---

* „blue" – mėlyna, „green" – žalia, „yellow" – geltona, „orange" – oranžinė, „red" – raudona. – *Vert. pastaba.*

skaitomas, kartojamas, nuolatos prisimenamas, susiejamas su kitais dalykais ir vis apžvelgiamas dalykas gerai įdiegiamas į proto struktūrą, į ją tiesiog įauga. Tai priežastis, dėl kurios jūs turėtumėte įtvirtinti jūsų mokinių įgūdžius nuolatinėmis pastangomis. Šiaip kalimas nėra moraliai žeminantis. Jis būtų geriausias mokymosi būdas, kadangi yra pats ekonomiškiausias, jei tik juo remiantis būtų galima pasiekti norimų rezultatų. Tačiau jų pasiekti negalima – ir jūsų vyresnieji mokiniai lengvai gali pamatyti priežastis, dėl kurių taip yra, jei jūs jiems tai paaiškinsite.

Iš to, kas buvo pasakyta, taip pat plaukia išvada, kad populiarus įsitikinimas, jog „Atmintis", kaip bendras pradinis sugebėjimas, gali būti pagerinta ją lavinant, yra didelė klaida. Jūsų sugebėjimas atsiminti kurios nors klasės faktus gali būti labai pagerintas mokantis šios klasės faktų, kadangi kiekvienas į ją įeinantis naujas faktas čia jau ras visokiausių analogijų ir asociacijų, kurios padės lengvai jį prisiminti. Bet kitos faktų rūšys neturės tokio pranašumo ir, jeigu jų klasėje asmuo nebus lygiai taip pat gerai išsilavinęs ir išmanantis, bus priklausomas vien nuo nelavinto individo sugebėjimo atsiminti, kuris, kaip matėme, yra praktiškai nekintamas dydis. Ir vis dėlto dažnai girdime žmones sakant: „Jaunystėje man buvo labai nusikalsta: mano mokytojai visai neišlavino mano atminties. Jeigu tik jie būtų privertę mane mokykloje mokytis daugelį dalykų atmintinai, aš dabar neužmirščiau visko, ką perskaitau ir išgirstu!" Tai yra didelė klaida: poezijos mokymasis atmintinai palengvintų kitos poezijos mokymąsi ir prisiminimą, bet nieko daugiau; taip pat ir datų mokymasis atmintinai, taip pat ir chemijos, ir geografijos mokymasis.

Po to, ką pasakiau, esu įsitikinęs, kad jums šiuo klausimu nebereikia daugiau argumentų ir todėl aš palieku šią temą.

Tačiau kadangi ji privertė mane kalbėti apie dalykų mokymąsi atmintinai, manau, kad bendra praktinė pastaba apie žodinį įsiminimą dabar gali būti visai ne pro šalį. Pasenusio išmokimo atmintinai perdėjimai ir milžiniški dalykinio mokymosi pranašumai ankstyvosiomis kultūros pakopomis turbūt vertė tuos, kurie filosofuoja apie mokymą nepagrįstai stipriai į jį reaguoti; ir dabar dalykų mokymasis atmintinai, ko gero, yra pernelyg niekinamas. Nes po viso to, kas pasakyta ir padaryta, vis dėlto faktas, kad apskritai imant žodinė medžiaga yra patogiausia ir naudingiausia medžiaga mąstymui, išlieka. Abstrakčios sąvokos neabejotinai yra ekonomiškiausi mąstymo instrumentai, o abstrakčios sąvokos užfiksuotos ir įkūnytos žodžiuose. Statistiniai tyrinėjimai lyg ir rodytų, kad žmonėms senstant, jie linkę vis mažiau naudotis įvaizdžiais ir vis dažniau vartoti žodžius. Vienas pirmųjų dalykų, kuriuos atskleidė p. Galtonas, buvo tas, kad tai pasitvirtino Karališkosios draugijos narių, kuriuos jis apklausė apie jų mentalinius įvaizdžius, atveju. Todėl aš sakyčiau, kad nuolatinis mokymasis atmintinai turi ir toliau išlikti būtinas viso gero ugdymo bruožas. Negali būti nieko labiau apgailėtino už tą neartikuliuotą, nebylų ir bejėgį protą, kuriam kas nors primena kokią nors citatą, atvejį ar anekdotą, kurio jis dabar negali tiksliai prisiminti. Kita vertus, nėra nieko patogesnio jo turėtojui ar malonesnio jo draugams už protą, kuris, pasakodamas istoriją, gali tiksliai pateikti dialogo žodžius arba visą citatą. Kiekvienoje tyrinėjimų srityje yra vykusiai suformuluotų, tikslių ir patogių formulių, nepaprastai gerai susumuojančių rezultatus.

Protas, kuris gali išlaikyti tokias formules, yra tobulesnis protas, ir šių formulių perteikimas mokiniui visada turėtų būti vienas mėgstamiausių mokytojo uždavinių.

Tačiau yra efektyvių ir neefektyvių mokymosi „atmintinai" metodų, tad darydamas mokinį meistriškai įvaldžiusį geriausią metodą, mokytojas gali jį ir sudominti, ir sutrumpinti užduotį. Žinoma, kad geriausias metodas yra ne „įsikalti" sakinius, vien juos kartojant, bet juos analizuoti ir apmąstyti. Pavyzdžiui, jei mokinys turi išmokti šį paskutinį sakinį, tegu jis pirmiausia apnuogina gramatinę jo šerdį ir išmoksta: „Geriausias metodas yra ne įsikalti į atmintį, bet analizuoti" ir po to tegu palaipsniui imasi išplėstinio ir patikslinančio šalutinių sakinių: „geriausias metodas yra ne įsikalti į atmintį sakinius, bet juos analizuoti ir apmąstyti". Galiausiai tegu įterpia žodžius: „vien juos kartojant", – ir sakinys baigtas, ir drauge geriau suprastas bei greičiau įsimintas nei mechaniškesniu metodu.

Baigdamas turiu tarti žodį apie įnašą į atminties pažinimą, kurį pastaraisiais metais padarė laboratorijose dirbantys psichologai. Daugybė mokslinio ar praktinio vaikų tyrinėjimo entuziastų tiksliai išmatuoja pradinius vaikų sugebėjimus, o tarp jų lengvai išmatuojamas tas sugebėjimas, kurį mes galime pavadinti netarpiška atmintimi. Mums reikia tik pademonstruoti vaikui raidžių, skiemenų, figūrų, piešinių ar visokiausių niekniekių serijas vienos, dviejų, trijų ar daugiau sekundžių intervalais arba pasakyti panašias vardų serijas tais pačiais intervalais, kad jis juos girdėtų, ir po to žiūrėti, ar išsamiai jis gali pakartoti jų sąrašą iš karto, po dešimties, dvidešimties ar šešiasdešimties sekundžių arba kokio nors ilgesnio laiko

tarpo. Pagal šio tyrimo rezultatus vaiko atmintis gali būti įvertinama tam tikroje skalėje; o kai kurie asmenys net ima manyti, jog priklausomai nuo tokiu būdu sužinoto šio sugebėjimo stiprumo ar silpnumo mokytojas turėtų kitaip elgtis su vaiku.

Čia galiu pakartoti tik tai, ką pasakiau jums kalbėdamas apie dėmesį: žmogus yra pernelyg sudėtinga būtybė, kad būtų galima ištirti jo realų pajėgumą, matuojant vieną kurį nors jo protinį sugebėjimą, atsietai nuo funkcionuojančios jo visumos darnos. Toks tyrimas kaip šis, turintis reikalo su nesusietais ir nuobodžiais objektais, kurie vienas su kitu logiškai nesusiję ir neturi jokios praktinės reikšmės už šio „testo" ribų, yra toks išbandymas, kurį realiame gyvenime mums vargu ar teks patirti. Realiame gyvenime mūsų atmintis visada tarnauja kokiam nors interesui: mes prisimename dalykus, kurie mums rūpi arba kurie yra susiję su rūpimais dalykais; ir vaikas, atsidūręs eksperimentiškai nustatytos skalės apačioje, savo aistros kokiam nors dalykui ir loginių asociacijų, į kurias jis suaudžia realią savojo patyrimo medžiagą, dėka gali iš tikrųjų labai gerai įsiminti ir apskritai atlikti savo mokyklines užduotis daug geriau nei tokia iš karto įsimenanti papūga, atsidūrusi „moksliškai tikslaus" sąrašo viršuje.

Šis susidomėjimo aistros pranašumas, nulemiantis veiklaus žmogaus gyvenimo rezultatus, egzistuoja visur. Joks elementarus išmatavimas, kurį galima atlikti laboratorijoje, negali išaiškinti ir ištirti realaus subjekto produktyvumo, nes gyvybiškai jam svarbūs dalykai, jo emocinė ir moralinė energija bei atkaklumas negali būti išmatuoti kokiu nors vienu eksperimentu – jie sužinomi tik po ilgesnio laiko, iš bendrų rezultatų. Aklas žmogus, pavyzdžiui,

Huberis, degantis aistra bitėms ir skruzdėlėms, gali stebėti jas kitų žmonių akimis geriau nei jie patys mato jas savo akimis. Žmogus, gimęs be kojų ir rankų, kaip Parlamento narys, velionis Kavanaghas, – ir kokią ledinę širdį turėjo tūrėti jo motina kūdikystėje, ir kokie „neigiami" būtų buvę laboratoriniai jo motorinių funkcijų rezultatai – gali būti avantiūristiškas keliautojas, raitelis ir atletas ir gyventi sportinį gyvenimą. Ponas Romanes tyrinėja elementaraus suvokimo greitį, daugybei asmenų duodamas skaityti pastraipą taip greit, kaip jie gali ir po to prašydamas tuoj pat užrašyti visa, ką jie prisimena. Jis nustatė stulbinančius greičio skirtumus: kai kuriems reikėjo keturis kartus daugiau laiko suvokti pastraipai nei kitiems, o greičiausi skaitytojai paprastai turėdavo ir geriausią tiesioginę atmintį. Bet, aš akcentuoju, ne intelektualiai gabiausi subjektai, kaip liudija to, ką p. Romanes teisėtai vadina „tikrai" intelektualiniu darbu, rezultatai, – jis bandė eksperimentuoti su keliais labai garsiais mokslo ir literatūros žmonėmis ir paaiškėjo, kad dauguma jų buvo lėti skaitytojai.

Atsižvelgiant į visus šiuos faktus, galima pagrįstai būti įsitikinusiam, kad bendras įspūdis, kurį pastabus mokytojas susidaro apie vaiko būklę (ją rodo jo būdas ir elgesys, vangumas ar neramumas, tai, ar mokyklinius darbus jis padaro lengvai ar nepaprastai sunkiai) bus daug vertingesnis nei netikroviški eksperimentiniai testai, pedantiškas ir elementarus nuovargio, atminties, asocijavimo, dėmesio ir t.t. matavimas, kuris mums atkakliai peršamas kaip vienintelis tikrai mokslinės pedagogikos pagrindas. Tokie matavimai gali suteikti mums naudingos informacijos tik tuomet, jei mes deriname juos su stebėjimais, „be varinių instrumentų", atliktais mokytojų,

turinčių galvą ir akis, sveiką protą ir tam tikrą sugebėjimą sieloje jausti konkrečius žmogaus prigimties faktus. Dėl to niekas neturi būti per daug nusiminęs, jei atrandamas koks nors elementarus proto sugebėjimo trūkumas. Gyvenime svarbu visas veikiantis drauge jo protas, o vieno kurio nors sugebėjimo trūkumai gali būti kompensuoti kitų pastangomis. Jūs galite būti menininku be regimųjų vaizdinių, skaitytoju be akių, didžiuliu eruditu su bloga elementaria atmintimi. Beveik visais atvejais jūsų aistra tam dalykui išgelbės jus. Jeigu jūs tik pakankamai rūpinsitės rezultatu, beveik tikra, kad jūs jį pasieksite. Jeigu norite tapti turtingas, jūs būsite turtingas, jeigu norite būti išsilavinęs, būsite išsilavinęs, jeigu norite būti geras, būsite geras. Taigi jūs turite tik tikrai norėti šių dalykų, norėti vien jų ir tuo pat metu lygiai taip stipriai nenorėti šimto kitų nesuderinamų dalykų.

Vienas svarbiausių „mokslinių" atradimų, neseniai padarytų psichologijoje, – P. Galtono ir kitų atradimas, kad yra nepaprastai daug individų vaizduotės tipų. Kiekvienas dabar žino tą faktą, kad žmonės nepaprastai skiriasi savo regimųjų vaizdinių ryškumu, vientisumu, apibrėžtumu ir apimtimi. Daugelio žmonių regimieji vaizdiniai yra nepaprastai tobuli, bet kai kurių jie yra tokie rudimentiški, kad apskritai vos egzistuoja. Tas pats galioja ir girdimiesiems bei motoriniams vaizdiniams, ir tikriausiai kiekvienos rūšies vaizdiniams. Naujausi atradimai, rodantys, kad atskiros smegenų sritys yra skirtos įvairiems pojūčiams, suteikia fizinį pagrindą atsirasti tokioms variacijoms ir neatitikimams. Kaip jau sakiau, šie faktai dabar yra taip visuotinai žinomi, kad man tereikia jums vien priminti apie jų egzistavimą. Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad mokytojui jie turi didžiulę praktinę

7.-690

reikšmę: ir iš tikrųjų mokytojams buvo rekomenduojama šiuo požiūriu skirstyti savo mokinius ir elgtis su jais pagal jų parodytus rezultatus. Sakoma, kad jūs turite klausinėti juos pagal jų vaizduotės tipą arba rodyti jiems parašytų žodžių sąrašus, o po to juos perskaityti garsiai ir žiūrėti, kuriuo būdu vaikas įsimena daugiausiai žodžių. O jau po to, mokydamas tą vaiką, kreipkitės į jį daugiausia šiuo kanalu. Jeigu klasės būtų labai mažos, uolus mokytojas, be abejo, galėtų taip pasiekti kiek skirtingesnių rezultatų. Tačiau juk akivaizdu, kad įprastoje mokyklos klasėje toks mokinių mokymo būdo diferencijavimas neįmanomas ir vienintelė iš tikrųjų naudinga šios analitinės psichologijos pamoka didelėms mokykloms yra ta, kuri jau gauta vien iš patyrimo, tai yra, kad mokytojas visada turėtų veikti klasę visais jam prieinamais jutiminiais kanalais. Kalbėti ir rašyti ant lentos, leisti mokiniams kalbėti ir liepti jiems rašyti ir piešti, rodyti piešinius, planus ir kreives, skirtingose vietose skirtingai nuspalvinti diagramas ir t.t.; iš visos tos įspūdžių įvairovės kiekvienas vaikas atsirinks tuos, kurie jam išliks ilgiausiai. Visame pradiniame mokykliniame darbe šis daugialypių įspūdžių principas seniai pripažintas, ir man nereikia daugiau apie tai kalbėti.

Šis kanalų gausinimo ir asociacijų bei kreipimosi būdų kaitaliojimas svarbus ne tik mokant mokinius įsiminti, bet ir mokant juos suprasti. Jis iš tikrųjų persmelkia visą mokymo meną.

Dar keletas žodžių apie nesąmoningąją ir neatgaminamą mūsų įgytų dalykų dalį, ir atminties tema bus baigta.

Profesorius Ebinghausas herojiškame mažame atminties dėsnių tyrinėjime, atliktame prieš dvylika ar daugiau

metų beprasmiškų skiemenų sąrašų mokymo metodu, pasiūlė mūsų užmaršumo matavimo metodą, kuris atskleidžia svarbų proto dėsnį.

Jo metodas – tai skaityti sąrašą tol, kol bus galima iš karto nedvejojant pakartoti jį atmintinai. Tam reikalingas pakartojimų skaičius yra išmokimo sunkumo kiekvienu atskiru atveju matas. Jei kartą taip išmokę skiemenų sąrašą, mes palauksime penkias minutes, pamatysime, kad jau negalime jo pakartoti nedvejodami. Mes turėsime jį skaityti vėl, kad atgaivintume atmintyje kai kuriuos skiemenis, kurie iš jos jau išsitrynė ar pasikeitė. Ebinghausas sistemingai tyrinėjo skaičių naujų perskaitymų, kurių reikia, kad vėl neabejodami prisimintume tą skiemenų porciją praėjus penkioms minutėms, pusvalandžiui, valandai, dienai, savaitei, mėnesiui. Reikiamą naujų perskaitymų skaičių jis padarė užmiršimo apimties per tą praėjusio laiko intervalą matu. Jis nustatė kai kuriuos labai svarbius faktus: būtent, kad užmiršimo procesas yra daug greitesnis iš pradžių nei vėliau. Pusė sąrašo užmirštama per pirmąjį pusvalandį, du trečdaliai užmirštami praėjus aštuonioms valandoms, tačiau keturi penktadaliai – tik baigiantis mėnesiui. Jis neatliko jokių užmiršimo eksperimentų ilgiau nei po mėnesio. Bet jeigu mes patys mintyse pratęsime tą atsiminimo kreivę, kurios pradžią nustato jo eksperimentai, bus natūralu manyti, kad nesvarbu kiek daug laiko praeitų, kreivė niekad nebenusileis taip žemai, kad priartėtų prie nulio. Kitaip sakant, nesvarbu kaip seniai mes išmokome atmintinai eilėraštį, ir nesvarbu, kad mes dabar visiškai jo nesugebėtume padeklamuoti, vis dėlto pirmojo mūsų išmokimo padariniai dar bus matomi iš to, kad sutrumpės laikas, kurio reikia tam, kad jį vėl išmoktume. Žodžiu, profesoriaus

Ebinghauso eksperimentai mums rodo, kad dalykai, kurių mes visiškai negalime prisiminti, vis dėlto yra tam tikru būdu įsispaudę į mūsų proto struktūrą. Kartą juos išmokę, mes jau esame kitokie. Mūsų smegenų takų pasipriešinimas ir atsparumas yra pasikeitęs. Mūsų suvokimas pagreitėjęs. Mūsų daromos išvados iš kokių nors prielaidų yra jau turbūt ne tokios pačios, kokios jos būtų, jei šių pakitimų nebūtų. Šie pokyčiai daro įtaką visiems mūsų sąmonės pakraščiams, net jei jų padariniai, nebūdami aiškiai atkuriami, tiesiogiai nefigūruoja sąmonės lauko centre.

Iš šių faktų mokytojas turėtų pasimokyti. Visi mes pernelyg esame linkę matuoti savo mokinių laimėjimus tuo, kaip gerai atsakinėdami ar egzamino metu jie tiesiogiai atgamina tuos dalykus, kuriuos jie galėjo išmokti, ir visi mes neįvertiname neišreiškiamos išmoktų dalykų galios. Berniuką, kuris mums sako: „Aš žinau atsakymą, bet negaliu jo pasakyti", mes vertiname praktiškai vienodai kaip ir tą, kuris nieko apie tai nieko nežino. Bet tai didelė klaida. Tik mažą mūsų gyvenimo patyrimo dalį mes iš viso galime artikuliuotai prisiminti. Tačiau visas jis vis dėlto daro įtaką suformuodamas mūsų charakterį ir nulemdamas mūsų sprendimo ir veikimo būdus. Nors gera atmintis yra didžiulė palaima ją turinčiam, blankesnė kokio nors dalyko, su kuriuo mes kartą turėjome reikalą, atsiminimas, artimų jam dalykų prisiminimas ir žinojimas, kur mes galime vėl jį atrasti, daugumai vyrų ir moterų yra didžiausias jų išsilavinimo vaisius. Tai galioja net ir profesiniam išsilavinimui. Gydytojas, teisininkas, retai tegali nuspręsti kokį nors atvejį ekspromtu. Nuo kitų žmonių jie skiriasi tik tuo, kad žino, kaip per penkias minutes ar pusę valandos surasti medžiagą sprendimui,

tuo tarpu „pasaulietis", nežinodamas, kokiose knygose ir indeksuose jos ieškoti ar nesuprasdamas techninių terminų, visai negali surasti tos medžiagos.

Tad būkite kantrūs ir palankūs tam proto tipui, kuris prastai pasirodo per egzaminus. Ilgame egzamine, kurį jam surengs gyvenimas, jis gali pasirodyti besąs geresnės formos nei energingas ir visuomet pasirengęs kartotojas; jo aistros ir jausmai gali būti gilesni, tikslai, kurių jis siekia, vertingesni, jo kombinavimo sugebėjimai ne tokie banalūs ir paviršutiniški, taigi ir jo proto produktas – svaresnis.

Štai tokie pagrindiniai klausimai, kurie, mano galva, buvo verti jūsų dėmesio, kai kalbėjome apie atmintį. Praktikos dėlei mes galime juos apibendrinti, sakydami, kad prisiminimo menas yra mąstymo menas; ir drauge su dr. Picku pridurkime – jei savo ar mokinio prote mes norime įtvirtinti kokį nors naują dalyką, turėtume sąmoningai stengtis ne tiek jį įspausti ir išlaikyti, kiek susieti su kuo nors, kas jau yra prote. Susiejimas – tai mąstymas; ir jeigu mes aiškiai rūpinsimės sąsaja, susietas dalykas tikrai išliks mūsų atmintyje.

Toliau aš paprašysiu jus pasvarstyti procesą, kuriuo mes įgyjame naujų žinių, – „Apercepcijos", kaip jis yra vadinamas, procesą, per kurį mes gauname naujus patyrimus, peržiūrime, patikriname ir pataisome turimų idėjų atsargas ir susidarome naujas ar patobulintas sąvokas.

Idėjų įgijimas

Mūsų praeities patyrimų vaizdiniai: regimieji ar žodiniai, blankūs ir neryškūs, gyvi ir aiškūs, abstraktūs ar konkretūs, nebūtinai privalo būti atminties vaizdiniais griežta to žodžio reikšme. Tai yra, jie neprivalo iškilti prieš protą pakraštyje ar susieinančių aplinkybių, kurios mums reiškia jų data, kontekste. Jie gali būti vien sąvokomis, miglotais objekto arba jo tipo ar klasės paveikslais. Kai jie tokios neapibrėžtos būsenos, mes juos vadiname „vaizduotės" ar „suvokimo" produktais. Vaizduotė – tai terminas, paprastai vartojamas tada, kai apie pavaizduotą objektą yra mąstoma kaip apie individualų daiktą. Sąvoka yra terminas, vartojamas, kai apie objektą mąstome kaip apie tipą arbą klasę. Dabartiniam mūsų tikslui ši perskyra nėra svarbi, ir aš leisiu sau kartais vartoti žodį „sąvoka" arba dar neaiškesnį žodį „idėja" pažymėti vidiniams žiūros objektams, nekreipiant dėmesio į tai, ar jie yra individualūs daiktai – kaip, pavyzdžiui, „saulė" ar „Julius Cezaris" – ar daiktų klasės, pavyzdžiui, „gyvulių karalystė" – ar, galiausiai, visai abstraktūs požymiai, – „racionalumas" ar „dorumas".

Mūsų lavinimo proceso rezultatas – tai bręstant patyrimams pamažu pripildyti mūsų protą tokių idėjų kapitalo. Pavyzdyje, kuriuo pirmajame mūsų susitikime aš iliustravau savo teiginius (apie vaiką, griebiantį žaislą ir susilaukiantį pliaukštelėjimo), pirmojo patyrimo palikti pėdsakai atitiko tiek daug idėjų, kurias jis taip įgijo, – idėjų, kurios išliko tam tikra tvarka asocijuotos su juo ir kurių paskutine remdamasis vaikas galiausiai ėmė veikti.

Gramatikos ar logikos mokslai yra ne kas kita, kaip mėginimai metodiškai suklasifikuoti visas tokias įgytas idėjas ir išvesti tam tikrus jų santykio dėsnius. Jų santykio formos, pačios vėlgi pastebimos proto, laikomos aukštesnėmis ir abstraktesnėmis sąvokomis, – pavyzdžiui, kai kalbame apie „silogistinį ryšį", egzistuojantį tarp teiginių, ar apie keturis kiekius, sudarančius „proporciją", ar apie dviejų sąvokų „nesuderinamumą", arba apie vienos jų „implikacijas" kitai.

Taigi jūs matote, kad mokymo procesas apskritai gali būti aprašytas vien kaip idėjų arba sąvokų įgijimo procesas, o labiausiai išsilavinęs protas yra protas, turintis didžiausią jų sankaupą ir pasirengęs pasitikti didžiausią kritiškų gyvenimo situacijų įvairovę. Išsilavinimo trūkumas reiškia vien tai, kad nesugebama įgyti sąvokų ir todėl lengvai patenkama į aklavietes ir baiminamasi patyrimo staigmenų.

Įgyjant visas šias sąvokas laikomasi tam tikros instinktyvios tvarkos. Egzistuoja įgimtas polinkis viename amžiuje asimiliuoti vieno pobūdžio sąvokas, o vėlesniame amžiuje – kitokio pobūdžio sąvokas. Pirmaisiais septyneriais ar aštuoneriais vaikystės metais protas labiausiai domisi juntamomis materialių daiktų savybėmis. Konstruktyvumas yra aktyviausias instinktas; be perstojo kaldamas ir pjaudamas, aprengdamas ir nurengdamas lėles, sudėdamas daiktus į viena ir juos išskirstydamas, vaikas ne tik treniruoja raumenis koordinuotai veiklai, bet ir sukaupia fizinių sąvokų atsargą, kurios per visą jo gyvenimą yra materialaus pasaulio pažinimo pamatas. Dalykinis mokymas ir darbinis mokymas išmintingai išplečia tokio pobūdžio įgijimų sferą. Molis, medis, metalai ir įvairios įrankių rūšys naudojami šiai atsargai papildyti. Jaunuolis, turintis pakankamai didelį tokio pobūdžio

pagrindą, pasaulyje visuomet jaučiasi kaip savo namuose. Jis visuomet padorus. Jis pažįsta Gamtą ir Gamta tam tikra prasme pažįsta jį. Kai jaunuolis auklėjamas vienas namuose ir nepažįsta nieko, išskyrus knygas, jis visada yra nuskriaustas, nes nutolęs nuo gyvenimo faktų, ir iš to kylantis sąmonės nesaugumas daro jį svetimu žemėje, kurioje jis turėtų jaustis visai kaip namie.

Aš jau užsiminiau apie tai, kalbėdamas apie konstruktyvų impulsą, ir nenoriu kartotis. Negana to, esu įsitikinęs, kad jūs gerai suvokiate, kaip svarbu gyvenime, – pirmiausia moraliniam gyvenimo tonui, visai neimant domėn konkrečių praktinių tikslų, – yra šis pasirengimo kritiškoms situacijoms jausmas, kurį žmogus įgyja anksti susipažindamas su materialiųjų daiktų pasauliu. Išaugti fermoje, lankytis dailidės dirbtuvėje ir kalvėje, prižiūrėti arklius, karves, mokėti tvarkytis su valtimis ir šautuvais ir turėti minčių bei sugebėjimų, susijusių su šiais objektais – yra neįkainojama vaikystėje įgytų patirčių dalis. Subrendus retai galima suartėti su šiais primityviais dalykais. Instinktyvūs polinkiai jau išblėsę, o įgūdžius įgyti sunku.

Todėl vienas geriausių „vaiko tyrinėjimų" vaisių yra tas, kad visos šios veiklos rūšys sugrąžintos į protingą švietimo sistemą. Maitinkite augantį žmogų, maitinkite jį tuo patyrimu, kurio jis iš prigimties trokšta. Suaugęs jis išplėtos ir išaus geresnį protinį audinį, nors akimis tų, kuriems vieninteliai mokymosi keliai yra knygos ir žodžiais išsakomos žinios ir atrodytų, kad jis „švaisto" daug savo augimo laiko.

Kol vaikas dar netapo jaunuoliu, jo protas dar nepajėgus suvokti abstraktesnių patyrimo aspektų, paslėptų daiktų panašumų ir skirtumų, ir ypač jų priežastinių sekų. Jaunuolis gali racionaliai pažinti matematiką,

mechaniką, chemiją ir biologiją; o šio pobūdžio sąvokų įgijimas sudaro kitą mokymo fazę. Dar vėliau, jaunystei jau pažengus, protas ima sistemingai domėtis abstrakčiais žmonių santykiais – tiksliau vadinamais moraliniais santykiais, – sociologinėmis idėjomis ir metafizinėmis abstrakcijomis.

Žinoma, šios bendros sekos klasėje laikomasi tradiciškai. Mano tikslas čia vien tik nurodyti bendrą psichologinį principą: kaip paeiliui prabunda sugebėjimai, kuriais viskas pagrįsta. Aš apie jį, beje, jau kalbėjau, nagrinėdamas instinktų praeinamumą. Lygiai kaip daug jaunuolių turi nuolat gyventi be atitinkamos tam tikro pobūdžio sąvokų atsargos, kadangi šio pobūdžio patyrimai nebuvo įgyti tuo metu, kai susidomėjimas tuo dalyku buvo pats didžiausias, taip ir atvirkščiai – pasitaiko, kad daug jaunimo atkratoma nuo kokio nors mokymosi dalyko (nors jis jiems patiktų, jeigu būtų imtas mokyti vėlesniame amžiuje), verčiant jo mokytis pernelyg anksti, kol jis tam dar nesubrendęs, taip išugdant pasišlykštėjimą tuo dalyku, ir neleidžiant pastangoms išsiskleisti ateityje. Man regis, jog aš mačiau koledžo studentų jau visiškai netinkančių „filosofijai" dėl to, kad ėmė ją studijuoti metais per anksti.

Visose šiose vėlyvesnėse studijose žodinė medžiaga yra proto mąstymo priemonė. Tiesa, abstrakčios fizikos ir sociologijos sąvokos gali būti perteiktos vizualiais ar kitais reiškinių vaizdiniais, tačiau su jomis neturėtų būti taip daroma: tiesa čia yra ta, kad prasidėjus jaunystei, „žodžiai, žodžiai, žodžiai" turi sudaryti didelę, o gyvenimui žengiant į priekį – vis didesnę dalį to, ką žmogus turi išmokti. Taip yra net ir gamtos moksluose tiek, kiek jie yra priežastiniai ir racionalūs ir neapsiriboja aprašymu. Taigi aš grįžtu atgal prie to, ką, beje, neseniai sakiau apie

žodžių įsiminimą. Kuo tiksliau mokomasi žodžių, tuo yra geriau, jeigu tik mokytojas įsitikina, kad tai, ką jie reiškia, yra suprantama. Šios paskutinės sąlygos stoka tokioje daugybėje pasenusio atsakinėjimo sukėlė reakciją prieš „papūgišką kartojimą", kuri mums dabar taip gerai pažįstama. Mano draugė vizituodama mokyklą buvo paprašyta mažylių klasę paegzaminuoti iš geografijos. Žvelgdama į knygą, ji tarė: „Įsivaizduokite, jūs iškasate duobę žemėje, šimto pėdų gylio, kaipgi būtų jos dugne, – šilčiau ar šalčiau nei viršuje?" Kai niekas iš klasės neatsakė, mokytoja tarė: „Aš esu įsitikinusi, kad jie žino, bet aš manau, kad jūs ne visai teisingai užduodate klausimą. Leiskite, aš pabandysiu. Paėmusi knygą, ji paklausė: „Kokia yra žemės rutulio vidaus būklė?", ir jai iš karto vienu metu atsakė pusė klasės: „Žemės rutulio vidaus būklė yra igneous fusion." Geriau jau išimtinai materialiais daiktais paremtas mokymas nei tokios deklamacijos; ir vis dėlto žodžių kartojimas, protingai susietas su darbu, su daiktais, visada turi vaidinti lemiamą vaidmenį švietime. Savo knygose modernieji reformatoriai pernelyg daug rašo apie ankstyvuosius mokinio metus. Jie patys savaime yra tinkamesni aiškiam kalbėjimui: ir aš pats, tiek daug apsistodamas prie įgimtų impulsų ir daiktais pagrįsto mokymo, anekdotų ir viso kito, atidaviau duoklę mažiausio pasipriešinimo nupasakojant dalyką strategijai. Tačiau jau ankstyvoje vaikystėje mes matome grynai intelektualinio smalsumo ir susidomėjimo pradus ir abstrakčių žodžių supratimą. Daiktinis mokymas daugiausia skirtas tam, kad pastūmėtų mokinius, turinčius kai kurias konkrečias sąvokas apie dėstomus faktus, abstraktesnių idėjų link.

Tačiau paklaũsę kai kurių pedagogikos autoritetų, jūs pamatytumėte, kad geografija ne tik kad prasideda,

bet ir baigiasi mokyklos kiemu ir gretima kalva, kad fizika – tai nesibaigiantis tų pačių nuobodžių svėrimo ir matavimo operacijų kartojimas: kai paprastai užtenka labai nedaugelio pavyzdžių, kad vaizduotė išsilaisvintų tikrąja linkme ir kad protas imtų trokšti greitesnio, bendresnio ir abstraktesnio šių dalykų nagrinėjimo. Girdėjau vieną damą pasakojant, kad ji nuvedė savo vaiką į vaikų darželį, „bet jis yra toks protingas, kad iš karto permatė jį kiaurai". Pernelyg daug mokyklose besimokančių vaikų lygiai taip pat iš karto „kiaurai permato" sentimentalias švelnesnės pedagogikos pastangas sukramtyti jiems dalykus ir taip padaryti juos įdomius. Net ir jie gali mėgautis abstrakcijomis su ta sąlyga, kad jos yra atitinkamo lygmens, – ir manyti, kad anekdotai apie mažiuosius Tomius ir mažąsias Dženes yra vieninteliai dalykai, kuriuos gali suvirškinti jų protas, ne prastas komplimentas jų intelektualiniam apetitui.

Bet čia, kaip, beje, ir visur kitur, svarbu saikas ir galų gale paties mokytojo taktas ir nuojauta yra vienintelis dalykas, galintis pasiekti norimą efektą. Didelis sunkumas, susijęs su abstrakcijomis, yra tas, kad sunku žinoti, būtent kokią reikšmę mokinys suteikia terminams, kuriuos jis vartoja. Žodžiai gali skambėti gerai, bet jų reikšmė lieka paties vaiko paslaptimi. Tad reikia reikalauti įvairių tų žodžių formų, kad ta paslaptis būtų išryškinta. Dažnai paaiškėja, kad tai keista paslaptis. Mano giminaitis bandė paaiškinti mažai mergaitei, ką reiškia „neveikiamoji rūšis": „Įsivaizduok, kad tu nužudai mane: tu, kuri žudai, esi veikiamosios rūšies, o aš, kuris esu nužudytas, esu neveikiamosios rūšies".*

* Voice – angl. „balsas" ir „rūšis", tad, pažodžiui, „active voice" ir „passive voice" reikštų „pasyvų balsą" ir „aktyvų balsą", kaip juos ir supranta mažylė. – *Vert. past.*

„Bet kaip tu gali kalbėti, jeigu esi nužudytas?" – klausia vaikas. „Na, taip, tu gali, jei nori, įsivaizduoti, kad aš nesu dar visai negyvas!" Kitą kartą mergaitės paprašė paaiškinti neveikiamąją rūšį ir ši pasakė: „Tai toks balsas, kuriuo kalbi, kai dar nesi visai negyvas".

Šiuo atveju pavyzdžiai turėjo būti įvairesni. Kiekvienas tikriausiai prisimins pavyzdžių, kaip savo vaikystėje jis suteikdavo fantastinę reikšmę kokiems nors žodiniams teiginiams (dažnai poezijoje) ir kurios vyresnieji, neturėdami jokio pagrindo įtarti tokią esant, niekada nepataisydavo. Aš pamenu, kaip aštuonerių metų buvau smarkiai sujaudintas baladės apie Lordo Ulino Dukrą. Tačiau aš įsivaizdavau, kad viržių ištepimas krauju – didžiausias blogis, kurio labiausiai reikia bijoti, ir kad, kai valtininkas pasakė:

Aš perirsiu tave per perkėlą.
Ne už tavo sidabro spindesį,
O už tavo malonią ledi,

jis turėjo gauti ledi už užmokestį. Neseniai panašiai pastebėjau, kad vienas mano vaikas skaito (ir supranta) Tennysono eilėraštį „In Memoriam" taip:

Ring out the <u>food</u> of rich and poor,
Ring in <u>redness</u> to all mankind.

Palydėk turtuolių ir vargšų <u>maistą</u>,
Skambėk <u>raudonas</u> visai žmonijai.

ir nemato jokio vidinio sunkumo.

Vienintelis apsisaugojimas nuo tokio neteisingo supratimo – tai reikalauti įvairesnių teiginių ir ten, kur tai įmanoma, vienaip ar kitaip praktiškai patikrinti vaiko sąvokas.

Pereikime prie Apercepcijos temos.

Apercepcija

„Apercepcija" – tai žodis, kuris dažnai pasirodo šių dienų pedagogikoje. Pavyzdžiui, perskaitykite šią vieno vadovėlio reklamą, kurią paėmiau iš pedagoginio žurnalo:

KAS YRA APERCEPCIJA?

Apercepcijos paaiškinimo ieškok Blanko PSICHOLOGIJOJE, t.____ ką tik išspausdintoje ____ Švietimo serijoje. Skirtumas tarp suvokimo (percepcijos) ir apercepcijos mokytojui paaiškinamas Blanko PSICHOLOGIJOS pratarmėje.

Daugelis mokytojų klausia: „Kuo apercepcija reikšminga pedagoginei psichologijai?" Tai pirmą kartą aiškiai išdėstyta būtent Blanko PSICHOLOGIJOJE.

Pati svarbiausia pedagoginės psichologijos idėja – tai apercepcija. Mokytojui ji išdėstyta Blanko PSICHOLOGIJOJE. Apercepcijos idėja Vokietijoje sukėlė švietimo metodų revoliuciją. Tai paaiškinta Blanko PSICHOLOGIJOJE, ____ t. ką tik išspausdintoje ____ Švietimo serijoje.

Blanko PSICHOLOGIJA bus išsiųsta paštu bet kokiu adresu, atsiuntus 1 dolerio įmokos kvitą.

Tokia reklama iš tikro daro gėdą tam, apie ką kalbama. Tokias kalbas ir turėjau omeny per mūsų pirmąjį

susitikimą sakydamas, kad dabar mokytojai kenčia nuo išradingo leidėjų mistifikavimo. Turbūt žodis „apercepcija", kuris dabar dažnai aidi jų ausyse, pats savaime yra tokia pat šios mistifikacijos dalis, kaip ir bet kuris kitas dalykas. Sąžininga jauna mokytoja verčiama tikėti, kad jame slypi neaiški ir nepaprasta paslaptis, kurios tikrosios gelmės nesuprasdama ji gali sugriauti savo karjerą. Tačiau kai ji ima knygas ir skaito apie apercepciją, jai atrodo, kad tai toks banalus ir paprastas dalykas, – nereiškiantis daugiau nieko, išskyrus būdą, kuriuo į savo protą „priimame" daiktą, – kad ji baiminasi, jog kažko turbūt nesuprato dėl savo intelekto seklumo ir po to vaikšto prislėgta nepasitikėjimo ar savo bukumo pojūčio, ir vienu, ir kitu atveju jausdamasi pažeminta ir įžeista to, kad ji tokia netinkama savajam pašaukimui.

Tuo tarpu apercepcija yra nepaprastai naudingas pedagogikos žodis, tinkamas proceso, kuriuo kiekvienas mokytojas turi dažnai remtis, pavadinimas. Tačiau jis iš tikrųjų nereiškia nieko daugiau, o vien daikto „paėmimo" į protą veiksmą. Būdamas vienu iš nesuskaičiuojamos daugybės psichologinio idėjų asociacijos proceso rezultatų, jis neturi kokio nors savito ar elementaraus atitikmens psichologijoje, ir pati psichologija gali lengvai apsieiti be šio žodžio, galinčio būti naudingo pedagogikoje.

Dalyko esmė yra ta: kiekvienas iš išorės ateinantis įspūdis, girdimas sakinys, ar regimas objektas, ar mūsų nosį užplūstantis tvaikas, nepatenka į mūsų sąmonę tol, kol jis, traukiamas viena ar kita apibrėžta kryptimi, nesusisieja su kita ten jau esančia medžiaga ir galiausiai nesukelia to, ką vadiname mūsų reakcija. Atskiri ryšiai, į kuriuos jis patenka, yra nulemti mūsų praeities patyrimų ir dabartinio įspūdžio „asociacijų" su jais. Pavyzdžiui, jei

jūs išgirsite mane sakant A, B, C, tai lažinuosi dešimt prieš vieną, kad jūs reaguosite į įspūdį vidujai ar garsiai ištardami D, E, F. Įspūdis pažadina senąsias savo asociacijas, jos skuba jo pasitikti, jis yra jų priimamas ir atpažįstamas proto kaip „abėcėlės pradžia." Kiekvieno įspūdžio lemtis – taip pakliūti į protą, atsiminimų, idėjų ir interesų, ir būti priimtam. Būdami išsilavinę žmonės, mes niekad nepatirsime to, kas būtų mums visiškai nenusakoma: kiekviena patirtis visada primena mums ką nors kokybiškai panašaus: kokį nors kontekstą, aplinką, kuri ją prieš tai supo ir apie kurią ji dabar kaip nors užsimena. Ši intelektualinė palyda (escort), kurią suteikia protas, žinoma, gaunama iš paruoštų proto atsargų. Įspūdį mes suvokiame tam tikru būdu. Mes disponuojame juo pagal mūsų įgytas galimybes, nesvarbu, kiek iš jų yra „idėjos". Šis objekto priėmimo būdas yra apercepcijos procesas. Sąvokos, kurios jį pasitinka ir asimiliuoja, Herbarto vadinamos „aperceptuojančia mase". Aperceptuojamas įspūdis yra jos praryjamas, o to rezultatas yra naujas sąmonės laukas, kurio viena dalis (dažnai labai maža) ateina iš išorinio pasaulio, o kita dalis (kartais pati didžiausia) ateina iš ankstesnio proto turinio.

Manau, kad jūs dabar pakankamai aiškiai regite, jog apercepcijos procesas yra tai, ką aš pavadinau idėjų asociacijos pasekme. Jo produktas yra tam tikras naujo ir seno mišinys, kuriame dažnai neįmanoma atskirti kiekvieno iš jų dalies. Pavyzdžiui, kai mes klausomės kalbančio asmens ar skaitome spausdintą tekstą, daug to, ką mes manome matą ar girdį, pateikia mūsų atmintis. Mes nepastebime korektūros klaidų, įsivaizduodami teisingas raides, nors ten matome klaidingas; ir kaip mažai mes iš tikrųjų girdime, klausydamiesi kalbos, suvokiame nuėję į

teatrą užsienyje, – nes čia didžiausią sunkumą mums sukelia ne tai, kad negalime suprasti, ką aktoriai sako, o tai, kad negalime išgirsti jų žodžių. Faktas tas, kad mes girdime visiškai tiek pat mažai panašiomis aplinkybėmis ir namuose, tik mūsų protas, turėdamas daugiau angliškų žodinių asociacijų, parūpina reikalingą supratimui medžiagą, esant daug mažesnėms girdimosioms užuominoms.

Visuose apercepciniuose proto veiksmuose juntamas tam tikras bendras dėsnis – ekonomijos dėsnis. Priimdami naują patyrimą, instinktyviai siekiame kuo mažiau sutrikdyti jau egzistuojančią idėjų atsargą. Mes visada stengiamės įvardyti naują patyrimą kokiu nors būdu, kuris suvienodintų jį su tuo, ką mes jau žinome. Mes nemėgstame nieko visiškai naujo, nieko, kas neturi jokio pavadinimo ir kam reikia sukurti naują vardą. Todėl imame artimiausią pavadinimą, net jei jis būtų ir visai netinkamas. Vaikas, pirmą kartą pamatęs sniegą, pavadins jį cukrumi ar baltais drugeliais. Valties burę jis vadina užuolaida, pirmą kartą pamatęs kiaušinį su lukštu, jis pavadins jį gražia bulve; apelsiną – kamuoliu; sulankstomą kamščiatraukį – blogomis žirklėmis. Kasparas Hauzeris, pirmą kartą pamatęs žąsis, pavadino jas arkliais, o polineziečiai kapitono Kuko arklius pavadino kiaulėmis. Ponas Rooperis parašė nedidelę knygą apie apercepciją, kurią pavadino „Žalių plunksnų puodu", – taip vaikas pavadino puodą paparčių, kurių iki tol nebuvo niekad matęs.

Vyresniame amžiuje šis ekonomiškas polinkis neklindyti seno sukelia tai, ką mes vadiname „senamadiškumu", „senatviškomis pažiūromis". Nauja idėja ar naujas faktas, dėl kurių reikėtų smarkiai pertvarkyti ankstesnę pažiūrų ir įsitikinimų sistemą, yra ignoruojami

ar išstumiami iš sąmonės, jei jie negali būti sofistiškai taip iš naujo paaiškinti, kad harmoningai derintųsi su visa sistema. Mums visiems teko ginčytis su vidutinio amžiaus žmonėmis, nugalėti juos savo argumentais, priversti juos sutikti su mūsų požiūriu, o po savaitės pamatyti, kad jie ir vėl nepajudinamai ir pastoviai laikosi savo senosios nuomonės, tarsi iš viso nebūtų su mumis kalbėjęsi. Mes vadiname juos senais senamadiškais keistuoliais, bet yra ir jaunų senamadiškų keistuolių. Senatviškos pažiūros atsiranda jaunesniame amžiuje nei mes manome. Aš tiesiog bijau sakyti, bet esu įsitikinęs, kad daugumai žmonių jis prasideda apie dvidešimt penktuosius gyvenimo metus.

Kai kuriose knygose randame įvairių apercepcijos formų sistemas, sunumeruotus ir pavadintus jų poskyrius, surašytus į lenteles, tokias malonias pedagogo akiai. Vienoje knygoje, kurią skaičiau, išvardyta šešiolika skirtingų apercepcijos tipų. Ten buvo asociatyvinė apercepcija, subsumatyvinė apercepcija, asimiliatyvinė apercepcija ir kitos – iš viso šešiolika. Nereikia nė sakyti, kad taip tik demonstruojamas visiškas dirbtinumas, visada persekiojąs psichologiją ir imąs įsigalėti ypač tuose veikaluose, kurie yra reklamuojami kaip „parašyti mokytojams". Nenutrūkstama proto gyvenimo tėkmė yra suskirstoma į dalis, tinkamas dėstyti klasėje, ir suskaldoma į įsivaizduojamus „procesus" su ilgais graikiškais ir lotyniškais pavadinimais, kurios egzistencija nepastebima realiame gyvenime.

Jeigu jau mes klasifikuojame skirtingus apercepcijos tipus, nėra jokios priežasties, dėl kurios turėtume apsiriboti šešiolika, o ne tūkstančiu šešiais šimtais jos tipų. Apercepcijos tipų yra tiek, kiek būdų, kuriais į patyrimą gali reaguoti individualus protas. Neseniai lankydamasis

Buffalo pas vieną damą, kuri prieš porą savaičių savo septynmetį berniuką pirmą kartą nuvežė prie Niagaros krioklio. Vaikas tyliai spoksojo į šį fenomeną, kol jo motina, manydama, kad reginio didingumas jam tiesiog atėmė žadą, paklausė: „Na, mano sūnau, ką tu apie tai galvoji?" O jis – „Ar tai toks pat purkštuvas, kuriuo aš purškiu savo nosį?" Toks buvo berniuko šio reginio apercepcijos būdas. Jūs galite teigti, kad tai yra atskiras jos tipas ir, jei to pageidaujate, pavadinti jį graikiškai – rinoterapine apercepcija; jei taip padarysite, vargu ar būsite banalesni ar dirbtinesni už kai kuriuos veikalų autorius.

M. Perezas vienoje savo knygų apie vaikystę pateikia gerą skirtingų to paties reiškinio apercepcijos būdų, būdingų skirtingoms individualaus patyrimo pakopoms, pavyzdį. Užsidegė gyvenamasis namas; kūdikis ant auklės rankų stebėdamas didžiulį gaisrą, reiškė kuo didžiausią ir gyviausią pasitenkinimą jo liepsnų ryškumu. Tačiau kai pasigirdo artėjančios gaisrinės garsas, vaikui tas garsas sukėlė baimės paroksizmą, nes, kaip jūs žinote, nepažįstami garsai mažus vaikus labai gąsdina. O kaip skirtingai aperceptavo vaiko tėvai degantį namą ir gaisrinės pasirodymą!

Tas pats asmuo, priklausomai nuo savo mąstymo krypties ar savo emocinės nuotaikos, skirtingomis aplinkybėmis tą patį įspūdį aperceptuos skirtingai. Vienas iš bylos pusių medicinos ar inžinerijos ekspertas nesuvoks faktų taip pat, kaip jis juos suvoktų, jei jį būtų pasamdžiusi kita pusė. Kai žmonės susiginčija dėl kurio nors fakto interpretacijos, paprastai tai tik parodo, kad jie turi pernelyg daug klasifikacinių antraščių, kuriomis jie jį aperceptuoja. Nes apskritai tokio ginčo fakto jau pakanka parodyti, kad nė viena iš besivaržančių tarpusavyje

interpretacijų nėra visai tinkama. Abi pusės turi reikalo vien su kažkuo artimu tam faktui, sprausdami jį į patogiausiai ir mažiausiai trikdančią sampratą, kai devynis kartus iš dešimties būtų geriau padidinti jų idėjų atsargą arba sugalvoti kokį nors visai naują to reiškinio pavadinimą.

Biologijoje mes be galo diskutuodavome, ar kai kurie vienaląsčiai organizmai yra gyvūnai, ar augalai, kol Haeckelis nepradėjo vartoti naujo aperceptyvaus pavadinimo „protista", kuris užbaigė ginčus. Teismuose nepripažįstamas joks tertium quid tarp beprotybės ir psichinio sveikumo. Jeigu žmogus sveikas, jis baudžiamas, o jei nesveikas – išteisinamas, ir retai būna taip, kad neatsirastų dviejų psichiatrijos ekspertų, kurie kaltinamojo atveju nesilaikytų dviejų, vienas kitam priešingų požiūrių. Visą tą laiką gamta buvo daug subtilesnė negu mūsų gydytojai. Kaip kambarys nebūna nei absoliučiai tamsus, nei absoliučiai šviesus, o gali būti per tamsus, kad jame galėtų dirbti laikrodininkas, tačiau pakankamai šviesus, kad jame galima būtų valgyti ar žaisti, taip ir žmogus gali būti sveikas vienais atžvilgiais ir nesveikas – kitais, – pakankamai sveikas, kad būtų paliktas laisvėje, tačiau nepakankamai sveikas, kad galėtų rūpintis savo finansiniais reikalais. Žodis „keistuolis" („crank" – kilęs iš vokiečių k. žodžio „ligonis" – *Vert. past.*), kuris tapo žinomas Guiteau proceso metu, patenkino šio tertium quid reikmę. Svetimkalbiai terminai „desequilibre", „paveldėtas išsigimimas" ir „psichopatiška asmenybė" taip pat atsirado dėl šio poreikio.

Visa mūsų mokslų pažanga vyksta išrandant naujus techninius terminus, kuriais pažymimi naujai pastebėti reiškinių aspektai, – tuos reiškinius tik per prievartą būtų

galima įsprausti į ankstesnių sąvokų stalčiukus. Laikui bėgant, turėdamas išlaikyti vis didėjančių aperceptuojančių idėjų daugybės atsargas, mūsų žodynas tampa vis gausesnis ir platesnis.

Šiame laipsniškame naujo ir seno sąveikos procese, naują medžiagą ne tik modifikuoja ir apibrėžia tam tikros rūšies sena medžiaga, kuri tą naują aperceptuoja, bet ir pati aperceptuojanti, sena medžiaga modifikuojama konkrečios naujos medžiagos, kurią ji asimiliuoja. Imkime nuvalkiotą vokišką pavyzdį: vaikas išaugo namuose, kur stalai buvo vien stačiakampiai, tad „stalas" jam reiškia daiktą, kurio esminis bruožas yra statūs kampai. Bet jei jis nueina į namus, kur stalai yra apvalūs, ir vis vien juos vadina stalais, jo aperceptuojanti sąvoka „stalas" bematant įgyja platesnį vidinį turinį. Taip mūsų sąvokos nuolat praranda kokius nors buožus, kartą laikytus esminiais, ir įgyja naujus, kadaise laikytus neleistinais. Sąvokos „žvėris" pritaikymas delfinams ir banginiams, „organizmo" sąvokos pritaikymas visuomenei – yra gerai žinomi to, ką čia turiu omeny, pavyzdžiai.

Tačiau nepaisant to, ar mūsų sąvokos yra adekvačios, ar neadekvačios, ar jų atsarga yra didelė, ar maža, jos yra vieninteliai mums duoti darbo įrankiai. Jeigu išsilavinęs žmogus, kaip sakiau, yra grupė organizuotų polinkių veikti, tai, kas kiekvienu atveju paskatina elgesį, yra suvokimas būdo, kuriuo žmogus pavadina ir klasifikuoja aktualią kritinę situaciją. Kuo adekvatesnė yra idėjų atsarga, tuo labiau tikėtina, kad žmogus bus gabesnis, o jo elgesys – priimtinesnis daugeliui. Kai mes vėliau svarstysime valios temą, pamatysime, kad esminis pasirengimas kiekvienam sprendimui – tai teisingų pavadinimų, kuriais būtų galima sugrupuoti pasiūlytas elgesio alternatyvas,

pavadinimas. Tas, kuris turi tik nedaug pavadinimų, yra nekompetetingas svarstytojas. Pavadinimai – o kiekvienas pavadinimas atstovauja sąvoką ar idėją – yra mūsų įrankiai, kuriais nagrinėjame savo problemas ir sprendžiame dilemas. Kai mes apie tai galvojame, esame pernelyg linkę užmiršti tą svarbų faktą, kad daugumos žmonių pavadinimų ir sąvokų atsarga daugiausia įgyjama jaunystės ir ankstyvaisiais suaugusio gyvenimo metais. Tikriausiai aš jus neseniai pribloškiau sakydamas, kad dauguma žmonių ima darytis senamadiškais, būdami dvidešimt penkerių metų. Tiesa, kad suaugęs žmogus ir toliau, būdamas vidutinio amžiaus, vis dar pažįsta daug įvairių detalių ir individualių atvejų, susijusių su jo profesija ar verslu. Šiuo atžvilgiu, jo sąvokos didėja per labai ilgą laikotarpį, nes jo pažinimas darosi vis platesnis ir detalesnis. Tačiau didesnės sąvokų, daiktų rūšių kategorijos ir platesnės daiktų rūšių klasės, kurias mes pažįstame, prote atsiranda palyginti jauname amžiuje. Nedaugelis žmonių įsisavina kokio nors naujo mokslo principus jau net ir po dvidešimt penkerių metų. Jeigu jūs nestudijuojate politinės ekonomijos koledže, tai lažinuosi tūkstantis prieš vieną, kad pagrindinės jos sąvokos jums taip ir liks nežinomos per visą gyvenimą. Panašiai ir biologijos ar elektros teorijos atveju. Koks procentas asmenų, kuriems dabar yra penkiasdešimt metų, turi kokį aiškesnį supratimą apie dinamo mašiną ar apie tai, kaip sukonstruoti troleibusai? – vien nedidelė dalelytė, sudaranti vieną procentą. Tačiau koledže šias sąvokas įsisavina visi berniukai.

Kai esame jauni, mes visi jaučiame turį begalines galimybes; tas pojūtis verčia kai kuriuos iš mūsų sudarinėti knygų, kurias ketiname vėliau perskaityti, sąrašus ir verčia daugumą mūsų manyti, kad lengvai galime patys

perprasti įvairiausius dalykus, kuriuos dabar ignoruojame, studijuodami juos vėlesniais mūsų veiklaus gyvenimo laisvalaikio tarpsniais. Tokie geri ketinimai vargu ar kada realizuojami. Sąvokos, įgytos prieš trisdešimt, paprastai būna vienintelės, kurias iš viso kada nors įgijome. Tokie išimtiniai nuolatos atsinaujinančios jaunystės atvejai, kaip pono Gladstone'o, savo sukeliamu susižavėjimu vien įrodė šios taisyklės visuotinumą. Todėl tai tesuteikia mokytojui rimties ir sutvirtina sveiką savosios misijos reikšmingumo pojūtį, tepadeda pajusti, kaip smarkiai priklausomas nuo jo dabartinio tarnavimo diegiant sąvokas bus mokinio ateities gyvenimas.

15 SKYRIUS

Valia

Kadangi mąstymas natūraliai baigiasi elgesiu, paskutiniu psichologijos skyriumi turi būti skyrius apie valią. Tačiau žodis „valia" gali būti vartojamas platesne ir siauresne reikšme. Platesne prasme jis pažymi visą impulsyvaus ir aktyvaus gyvenimo sugebėjimą, apimdamas instinktyvias mūsų reakcijas ir tas elgesio formas, kurios, dažnai jas kartojant, tapo antraeilėmis, automatiškomis ir pusiau nesąmoningomis. Siauresne reikšme valios veiksmai yra tokie veiksmai, kurie negali būti atlikti neatidžiai. Prieš juos įvykdydamas turi turėti aiškią idėją, kas jie yra, ir sąmoningą apgalvotą proto įsakymą. Tokius veiksmus dažnai apibūdina svyravimas ir lydi visiškai savito ryžtingumo jausmas, kuris gali sukelti arba nesukelti tolesnį

pastangos jausmą. Mano ankstesniuose pokalbiuose aš tiek daug kalbėjau apie mūsų impulsyvius polinkius, kad apsiribosiu tuo, kas priklauso valingumui siauresne šio žodžio reikšme.

Ankstyvieji psichologai laikė visus mūsų veiksmus priklausomais nuo ypatingo sugebėjimo, vadinamo valia, be kurio niekada neįvyktų įsakymo veiksmas. Buvo manoma, kad iš esmės neveiklios mintys ir įspūdžiai sukelia elgesį tik tarpininkaujant šiam aukštesniam veiksniui. Kol jie, taip sakant, tampo jo švarko atlapus, negali įvykti joks išorinis poelgis. Ši teorija senokai sutriuškinta, atradus reflektyvaus veiksmo reiškinį, – kaip žinote, jusliniai įspūdžiai sukelia veiksmą bematant ir patys savaime. Ši teorija taip pat gali būti laikoma paneigta tiek, kiek siekia idėjų teorija.

Faktas tas, kad sąmonėje nėra nieko – pojūčio, jausmo ar idėjos, – kas tiesiogiai ir savaime nebūtų linkęs pereiti į kokį nors motorinį padarinį. Motorinis efektas ne visada privalo būti išorinė poelgio pastanga. Tai gali būti vien širdies plakimo ar kvėpavimo pokytis ar kraujo spaudimo pakitimas, pavyzdžiui, paraudonavimas ar išblyškimas, ar ašarų išsiskyrimas, ar dar kas nors. Tačiau šiaip ar taip, kokiu nors pavidalu jis yra, kai yra kokia nors sąmonė. Ir pats esminis modernios psichologijos įsitikinimas yra tai, kad pagaliau suvokta, jog bet kokie sąmoningi procesai patys savaime turi pereiti į atvirą ar paslėptą judėjimą.

Mažiausiai komplikuotas šios tendencijos atvejis yra proto, valdomo vienos idėjos, atvejis. Jeigu ta idėja yra objektas, susijęs su įgimtu impulsu, impulsas tuojau pat ims reikštis. Jei tai yra judėjimo idėja, judėjimas įvyks. Toks veiksmo, kylančio iš vienos idėjos, atvejis buvo atskirtas nuo sudėtingiausių atvejų, pavadinus jį „ideomotoriniu" veiksmu, turint omeny veiksmą be aiškaus

sprendimo ar pastangos. Tokio ideomotorinio pobūdžio yra dauguma nuolatinių įprastų veiksmų, kurių esame išmokę. Pavyzdžiui, mes regime, kad durys atviros, pakylame ir jas uždarome; mes matome kelias razinas valgyje, esančiame prieš mus, – ištiesiame ranką ir pakeliame vieną jų prie burnos, nepertraukdami pokalbio; arba gulėdami lovoje staiga pagalvojame, kad pavėluosime pusryčiauti ir akimirksniu atsikeliame be jokių atskirų pastangų ar sprendimo. Visos šios įsišaknijusios procedūros, ant kurių laikosi gyvenimas – manieros ir papročiai, apsirengimas ir nusirengimas, sveikinimosi veiksmai ir t.t. – yra atliekamos pusiau automatiškai, neabejojant ir veiksmingai jais rūpinasi vien patys sąmonės pakraščiai, tuo tarpu kai centras gali būti užsiėmęs visiškai skirtingais dalykais.

Bet dabar pereikime prie sudėtingesnio atvejo. Įsivaizduokite, kad prote yra dvi mintys, iš kurių viena, A, paimta atskirai, pasireikštų tam tikru veiksmu, tačiau kita, B, perša visai skirtingą veiksmą, arba pirmojo veiksmo pasekmę, numatytą priversti mus atsitraukti. Taigi psichologai sako, kad antroji idėja, B, tikriausiai sustabdys ar sutrukdys pirmosios idėjos, A, motorinius padarinius. Todėl keletas žodžių apie „trukdymą" apskritai, kad šis konkretus atvejis taptų aiškesnis.

Vienas įdomiausių fiziologijos atradimų buvo atradimas, prieš penkiasdešimt metų tuo pačiu laiku padarytas Prancūzijoje ir Vokietijoje: nervų srovės ne tik paleidžia raumenis veikti, bet gali sulėtinti ar sustabdyti jau vykstantį veiksmą ar neleisti jam įvykti. Sustabdymo nervai buvo išskirti greta motorinių nervų. Pavyzdžiui, jeigu stimuliuojamas plaučių ir skrandžio nervas, jis sustabdo širdies judesius; vidurių nervas sustabdo žarnyno judesius – jei jie jau yra prasidėję. Tačiau greitai paaiškėjo, kad

tai buvo per siauras požiūris į šį dalyką ir kad sustabdymas yra ne tiek specifinė tam tikrų nervų funkcija, kiek bendra funkcija, kurią, esant atitinkamoms sąlygoms kitų dalių atžvilgiu, gali atlikti bet kuri nervų sistemos dalis. Pavyzdžiui, aukštieji centrai, atrodo, slopina žemesniųjų centrų jaudulį. Visai ar iš dalies pašalinus gyvulio smegenų pusrutulius, jo refleksai tampa perdėti. Jūs visi žinote bendrą šunų refleksą: jei jūs kasote šuns šoną, atitinkama užpakalinė koja ima daryti – paprastai ore – kasymo judesius, o šunų su sužalotais pusrutuliais kasymo refleksas tampa tokiu nesiliaujančiu, kad, kaip teigė jį pirmą kartą aprašęs Goltzas, nuo jų šonų nutrinami visi plaukai. Idiotų, kurių smegenų pusrutulių funkcijos didele dalimi neveikia, neslopinami kaip normalių žmonių žemieji pusrutuliai dažnai pasireiškia pačiais šlykščiausiais būdais. Jūs taip pat žinote, kaip bet koks aukštesnis emocinis polinkis nuslopina žemesnį. Baimė nuslopina apetitą, motinos meilė paveikia baimę, pagarba sulaiko geidulingumą ir panašiai; ir esant subtilesnėms moralinio gyvenimo apraiškoms, kai idealus jaudinimas staiga sustiprėja ir suintensyvėja, atsitinka taip, nelyginant visos mūsų motyvų vertės skalės pusiausvyra būtų pakitusi. Senųjų pagundų galia išnyksta, ir tai, kas prieš akimirką buvo neįmanoma, dabar yra ne tik įmanoma, bet ir lengva – kadangi pagundos nuslopintos. Tatai buvo taikliai pavadinta „išvarančia (ekspulsyvia) aukštesniųjų emocijų galia".

Šią slopinimo sąvoką lengva pritaikyti mūsų ideacinių* procesų atvejui. Aš guliu lovoje ir galvoju, kad laikas keltis; bet greta šios minties mano protas suvokia nepaprastą ryto šaltumą ir lovos šilumos malonumą.

---

* ideacig: (idėjų kūrimo ir įsivaizdavimo)

Tokioje situacijoje pirmosios idėjos motorinės pasekmės blokuojamos; ir aš galiu būti pusvalandį ar daugiau su šiomis dviem idėjomis, vibruojančiomis prieš mane nelyg kokia aklavietė – tai vadiname svyravimo arba svarstymo būsena. Panašiu atveju svarstymas gali būti baigtas ir sprendimas prieitas vienu iš dviejų būdų:

(1) Aš akimirkai galiu pamiršti temperatūrines sąlygas ir atsikėlimo idėja gali tuojau pat pereiti į veiksmą: aš staiga pamatau, kad atsikėliau – arba

(2) Vis galvojant apie žemą temperatūrą, mintis apie pareigą keltis gali tapti tokia stipri, kad ji nulemia veiksmą, nepaisant slopinimo. Pastaruoju atveju aš patiriu energingos moralinės pastangos pojūtį ir manau, kad padariau dorą veiksmą.

Visi teisingai vadinamojo „tyčinio veiksmo", pasirinkto paabejojus ir pasvarsčius, atvejai gali būti suvokti pagal vieną iš šių dviejų modelių. Taigi jūs matote, kad valia siauresne prasme esti vien tada, kai yra tam tikras skaičius konfliktuojančių idėjų sistemų, ir galima tik todėl, kad mes turime sudėtingą sąmonės lauką. Įdomu pastebėti, kad slopinantys mechanizmai yra nepaprastai jautrūs ir subtilūs. Stipri ir neatidėliotina motorinė idėja, esanti centre, gali būti neutralizuota ir padaryta neveiklia silpniausios prieštaraujančios jai idėjos, esančios pakraštyje. Pavyzdžiui, aš ištiesiu smilių ir užmerktomis akimis mėginu kuo gyviau įsivaizduoti, kad savo rankoje laikau revolverį ir spaudžiu gaiduką. Aš netgi dabar galiu puikiai jausti virpantį ir norintį susilenkti savo pirštą ir, jeigu jis būtų pritvirtintas prie įrašančio aparato, šis neabejotinai išduotų jo įtampos būklę, fiksuodamas prasidedančius judesius. Tačiau iš tikrųjų jis nesulinksta ir gaidukas nenuspaudžiamas. Kodėl? Paprasčiausiai todėl, kad nors

ir visas esu susikoncentravęs į judesio idėją, vis dėlto suvokiu ir visas eksperimento sąlygas ir, taip sakant, mano proto užkulisiuose, jo pakraštyje, tuo pat metu turiu idėją, kad judesys neįvyks. Slopinimo padariniui užtenka vien marginalinės intencijos, be pastangų, būtinumo ar akcentavimo, ar kokio nors kito specialaus sustiprinimo, kylančio iš dėmesio.

Ir todėl tiek nedaug idėjų, kurios pralekia per mūsų protą, iš tikrųjų sukelia motorinius padarinius. Gyvenimas mums būtų prakeikimas ir amžinas rūpestis, jeigu kiekviena trumpalaikė fantazija ir kaprizas tuos padarinius sukeltų. Abstrakčiai žiūrint, ideomotorinio veiksmo dėsnis teisingas, tačiau konkrečiai – mūsų sąmonių laukai visada yra tokie sudėtingi, kad slopinantys pakraščiai centrą daro neveiklų didžiausią laiko dalį. Kaip matote, kalbėdamas apie visa tai, aš kalbu taip, tarsi idėjos vien savo buvimu ar nebuvimu nulemtų elgesį ir tarsi, viena vertus, tarp pačių idėjų ir, kita vertus, tarp elgesio nebūtų vietos jokiam trečiam tarpiniam veiklos principui, pavyzdžiui, tam, kuris vadinamas „valia".

Jei jūs esate nustebinti materialistinės ar fatalistinės teorijos, kurios, regis, laikosi tokios koncepcijos, aš prašau jūsų akimirkai atidėti savo sprendimą, nes netrukus turėsiu pasakyti apie šį dalyką kai ką daugiau. Tačiau tuo tarpu sutinkame su mechanistine psichofiziologinio organizmo koncepcija, nėra nieko lengvesnio nei pasiduoti fatalistinio žmogaus gyvenimo pobūdžio vaizdiniui. Atrodo, kad žmogaus elgesys yra vien įvairiausių impulsų ir slopinimų padarinys. Vienas objektas savo buvimu verčia mus veikti; kitas objektas stabdo mūsų veiksmą. Objektų sukelti jausmai ir įteigtos idėjos blaško mus į

vieną ir kitą pusę, emocijos komplikuoja visą šį žaidimą tarpusavio slopinimo padariniais, aukštosios nuslopina žemąsias, o galbūt pačios yra jų nušluojamos. Gyvenimas tampa protingas ir moralus; tačiau jūs matote, kad šios dramos veikėjai gali būti apibūdinti vien kaip „idėjos" – kadangi visa jų sistema, kurią mes vadiname asmens „siela", „charakteriu" ar „valia", yra kolektyvinis pavadinimas. Kaip sakė Hume'as, idėjos yra aktoriai, scena, teatras ir žiūrovai, ir pjesė. Tai radikali vadinamosios „asociacionistinės" psichologijos išraiška: nenaudinga ignoruoti jos koncepcijos galios. Kaip ir visos koncepcijos, kurios tapo ganėtinai aiškiomis ir gyvomis, ši koncepcija turi stiprią tendenciją tikėti; ir psichologai, mokyti laikantis biologinės pakraipos, paprastai priima ją kaip paskutinį mokslo žodį šiuo klausimu. Niekas negali adekvačiai suprasti modernios psichologinės teorijos, jeigu kuriuo nors metu jis nesuvokė šio požiūrio su visa jo paprastumo jėga.

Kuriam laikui prie jo prisitaikykime, nes jis suteikia tam tikrų pranašumų aiškinant.

Valingas veiksmas visada yra mūsų impulsų ir mūsų slopinimų sąveikos padarinys.

Iš to tiesiogiai plaukia išvada, kad yra du valios tipai, kurių viename vyrauja impulsai, o kitame – slopinimai. Jeigu norite, galime apie juos kalbėti kaip apie veržliąją ir trukdančiąją (precipitate and obstructed) valias. Kai jos aiškiai išreikštos, jas lengvai atpažįsta kiekvienas. Kraštutinis veržlios valios pavyzdys yra maniakas: jo idėjos pereina į veiksmą taip greitai, jo asociatyviniai procesai yra tokie beprotiškai greiti, kad nebelieka laiko atsirasti slopinimui ir jis sako ir daro viską, kas tik šauna jam į galvą, nė akimirkos nedvejodamas.

Kai kurie melancholikai yra kraštutinis pernelyg slopinamo tipo pavyzdys. Jų protai yra suspausti nejudrios baimės ar bejėgiškumo jausmo, jų idėjos apsiriboja viena mintimi, kad gyvenimas jiems yra neįmanomas. Taigi jie demonstruoja visiškos „abulijos" arba nesugebėjimo norėti ar veikti būseną. Jie negali pakeisti savo laikysenos ar kalbos arba įvykdyti paprasčiausio įsakymo.

Skirtingos žmonių rasės šiuo požiūriu pasižymi skirtingais temperamentais. Pietiečių rasės paprastai yra laikomos impulsyvesnėmis ir veržlesnėmis: manoma, kad angliškoji rasė, ypač mūsiškė Naujosios Anglijos atšaka, esanti susilpninta represyvių savimonės formų ir pasmerkta, norėdama save išreikšti, brautis per įvairiausių abejonių ir tikrinimų džiungles.

Tačiau abstrakčiai aukščiausia charakterio forma turi būti kupina abejonių ir slopinimų. Bet veiksmas tokiame charaktery anaiptol nėra paralyžiuotas ir energingai vyksta, kartais įveikdamas pasipriešinimą, kartais eidamas keliu, kur šie pasipriešinimai yra silpniausi.

Taip mūsų atlenkiantys raumenys veikia tiksliausiai, kai tuo pat metu vykstantis „lenkikų" susitraukimas jiems vadovauja ir juos sutvirtina. Taip ir protas žmogaus, kurio sąmonės laukai yra sudėtingi ir kuris su priežastimis ir pagrindais veikti drauge mato ir pagrindus neveikti, ir vis dėlto, užuot paralyžiuotas, veikia taip, kad atsižvelgia į visą lauką, – manau, kad toks protas yra ideali proto rūšis, kurią mes norime pakartoti savo mokiniuose. Kita vertus, grynai impulsyvus veiksmas arba veiksmas, nueinantis iki kraštutinumų ir nepaisantis pasekmių, yra lengviausias veiksmas pasaulyje ir žemiausias veiksmo tipas. Kiekvienas žmogus, kai nereikia paisyti taisyklių, gali pademonstruoti energiją. Rytų

despotui reikia nedaug sugebėjimų: tol, kol jis gyvena, jis laimi, nes jis daro viską absoliučiai savaip, kai pasaulis nebegali ilgiau pakelti šio siaubo, į jį yra pasikėsinama. Tačiau iš karto neiti į kraštutinumus, sugebėti energingai veikti ir apgaubtam slopinančio rūbo, – tai išties yra sunku ir pasitaiko retai. 1859 metais, raginamas paskelbti karinę padėtį Cavouras atsisakė tai padaryti, sakydamas: „Taip gali valdyti bet kas. Aš valdysiu konstituciškai". Parlamentiniai valdytojai, – Linkolnas ar Gladstone'as yra stipriausi žmogaus tipo, kadangi jie pasiekia rezultatą sudėtingiausiomis sąlygomis. Mes mąstome apie Napoleoną Bonapartą kaip apie milžinišką valios jėgos monstrą, ir iš tiesų toks jis ir buvo. Tačiau psichologinių mechanizmų požiūriu būtų sunku pasakyti, jis ar Gladstone'as turėjo daugiau valios, nes Napoleonas nepaisė visų įprastų kliūčių, o Gladstone'as, nors ir būdamas aistringas žmogus, savo valstybinėje veikloje skrupulingai į jas atsižvelgdavo.

Gerai žinomas pavyzdys, kokią paralyžiuojančią galią turi įvairūs skrupulai, yra slopinantis sąžiningumo poveikis pokalbiui. Niekur, regis, pašnekesys nebuvo taip nuostabiai suklestėjęs, kaip praėjusiame amžiuje Prancūzijoje. Tačiau jei mes skaitome prancūzų memuarus, matome, kiek daug skrupulų ir drovumo varžtų, kurie užriša mūsų liežuvius šiandien, tada buvo pašalinti. Ten, kur melagingumas, išdavystė, nepadorumas ir šmeižtas įgyja neslopinamą išraišką, pašnekesys gali iš tikrųjų suliepsnoti. Tačiau jo liepsna darosi blanki ten, kur protas yra varstomas sąžinės baimės nepažeisti moralinio ir socialinio padorumo normų.

Klasėje mokytojas dažnai susiduria su nenormaliu valios tipu, kurį galime pavadinti „užsispyrusia valia". Kai kurie vaikai, jeigu jiems nepavyksta ko nors iš karto

padaryti, lieka visai užslopinti to dalyko atžvilgiu: jie tiesiog nebegali suprasti to dalyko – jei tai intelektualinė problema, ar jį padaryti – jei tai išorinis veiksmas tol, kol tęsiasi ši slopinimo būklė. Paprastai tokie vaikai laikomi prasikaltusiais ir yra baudžiami; arba mokytojas susikauna su vaiko valia, manydamas, kad ją reikia „palaužti" savąja. „Palaužk vaiko valią tam, kad ji nežūtų", rašė Džonas Wesley. „Palaužk jo valią, vos jam aiškiai pradėjus kalbėti – arba iš viso dar prieš jam pradedant kalbėti. Jis bus priverstas daryti tai, kas jam pasakyta, net jei jums reikės ją dešimt kartų iš eilės raginti. Palaužk jo valią tam, kad gyventų jo siela". Toks valios laužymas visada yra scena su abipusiu nervų tąsymu, ašaromis, bloga savijauta; o pergalę ne visada pasiekia tas, kuris turėjo palaužti valią.

Kai tokia padėtis kartą jau aiškiai pasireiškė ir vaikas viduje yra įsitempęs ir susijaudinęs, devyniolika atvejų iš dvidešimt geriausia, kad mokytojas suvoktų šį atvejį kaip priklausantį neuropatologijos, o ne moralinės kaltės sričiai. Tol, kol stabdantis negalėjimo jausmas išliks vaiko prote, jis niekaip negalės įveikti kliūties. Mokytojas tada turėtų stengtis leisti tai paprasčiausiai pamiršti. Atsisakykite kuriam laikui to dalyko, nukreipkite jo protą kur nors kitur: tada, vesdami mokinį atgal kokiu nors aplinkinės asociacijos keliu, jį vėl jam pateikite greičiau, nei jis turės laiko atpažinti ir tikriausiai dabar įveiks jį be jokių sunkumų. Tai toks pat būdas, kaip ir įveikiant arklio užsispyrimą; mes nukreipiame jo dėmesį, darome ką nors jo šnervėms, vedame jį ratu ir galiausiai pervedame per tą vietą, tuo tarpu mušimas būtų jį padaręs tik dar labiau užsispyrusį. Taktiškas mokytojas apskritai niekad neleis tokiai įtemptai situacijai iškilti.

Taigi, mano bičiuliai, dabar jūs matote, kokia yra bendra ar abstrakti jūsų, kaip mokytojų, pareiga. Nors jūs turite generuoti savo mokiniams didžiulę idėjų atsargą, bet kuri iš jų gali būti slopinanti, tačiau jūs taip pat turite žiūrėti, kad iš jos neišplauktų joks pastovus neryžtingumas ar valios paralyžius ir kad mokinys išsaugotų galią energingai veikti. Šiais žodžiais psichologija gali tik suformuluoti jūsų problemą, bet matote, kokia ji bejėgė, kai reikia pateikti jos praktinio sprendimo pradmenis. Kai viską jau apsvarstėme ir padarėme ir jūs parodėte didžiausias pastangas, tikriausiai tiesa bus tai, kad rezultatas priklausys labiau nuo tam tikro įgimto psichologinės mokinio konstitucijos tono ar dermės negu nuo ko nors kita. Atrodo, kad kai kurių asmenų sąmonės laukas prastai sufokusuotas iš prigimties ir tokių asmenų veiksmai yra suglebę ir vangūs, o kliudymai, atrodo, jiems ypač lengvai daro įtaką.

Bet dabar dar kiek iš arčiau pažvelkime į valios auklėjimo dalyką. Jūsų uždavinys yra suformuoti jūsų mokinių charakterį, o charakteris, kaip aš dažnai sakiau, yra organizuotas reagavimo įpročių kompleksas. Taigi kas sudaro pačius reagavimo įpročius? Juos sudaro polinkiai (tam tikru būdu) veikti, kai mus užvaldo tam tikros idėjos, ir tam tikru būdu susilaikyti nuo veiksmo, kai mus valdo kitos idėjos.

Taigi mūsų valios įpročiai pirmiausia priklauso nuo to, kokia yra mūsų idėjų atsarga; ir, antra, nuo įprasto kai kurių idėjų ryšio su veiksmu-neveiksmu. O kaip būna tada, kai jūsų pasirinkimui pateikiama alternatyva ir jūs nežinote, ką daryti? Iš pradžių jūs abejojate, o po to svarstote. Ką jūs svarstote? Jūs bandote tą atvejį paeiliui suvokti įvairiomis skirtingomis idėjomis, kurios atrodo daugiau

ar mažiau jį atitinkančios, kol pagaliau pataikote ant vienos, kuri, atrodo, jį atitinka tiksliai. Jei ta idėja, kuri paprastai eina prieš veiksmą ir kuri priklauso vienai iš jūsų pozityvaus elgesio taisyklių, jūs liaunatės abejoti ir iš karto imate veikti. Kita vertus, jei ta idėja, kurios įprastas rezultatas yra neveiklumas, sudaro sąjungą su draudimu, tada jūs nedvejodamas susilaikote nuo veiksmo. Taigi, problemą čia sudaro teisingos idėjos ar koncepcijos suradimas tam atvejui. Šiam teisingos koncepcijos ieškojimui gali prireikti ne vienos dienos ar savaitės.

Pagal ligšiolinį mano aiškinimą išeitų, kad veiksmas yra lengvas tuomet, kai supratimas jau surastas. Taip būna dažnai, tačiau gali būti ir kitaip; tokiu atveju mes atsiduriame pačiame moralinės situacijos centre. Norėčiau, kad į tą situaciją pažvelgtumėme kiek iš arčiau.

Tinkamą koncepciją, teisingą klasifikacijos apibūdinimą gali būti sunku surasti; arba tai gali būti tokia koncepcija, su kuria mes „nesudarėme" jokių nusistovėjusių veiksmo įpročių. Arba vėl – veiksmas, kurį ji skatintų, yra pavojingas ir sunkus; arba vėl – neveiklumas gali pasirodyti labai šaltas ir neigiamas dalykas, o mūsų impulsyvus jausmas yra karštas. Kiekvienu iš šių atvejų sunku pakankamai tvirtai išlaikyti savo dėmesyje teisingą idėją, kad ji sukeltų adekvačius padarinius. Ar ji būtų skatinanti, ar stabdanti idėja, ji pernelyg protinga, ir tada instinktyvesnis jausminis polinkis siekia išstumti ją iš mūsų svarstymo. Mes vengiame apie ją galvoti. Ji švysteli ir išnyksta tą pačią akimirką, kai tik pasirodo mūsų sąmonės pakrašty ir kai mums reikia ryžtingų valingo dėmesio pastangų, kad įtrauktume ją į lauko centrą ir čia ją pakankamai ilgai išlaikytume, – kad būtų sukelti asociatyviniai ir motoriniai jos padariniais. Kiekvienas mūsų per daug gerai

žino, kad protas išsisukinėja nuo svarstymų, priešiškų vyraujančiai jausminei nuotaikai.

Tačiau kartą jau taip įtraukta į sąmonės lauko centrą ir čia išlaikoma protinga idėja būtinai sukels šiuos padarinius, – nes mūsų sąmonės ir mūsų nervų sistemos sąryšio dėsniai veiksmą užtikrina. Teisingai „moralinė pastanga" baigiasi tvirtu atitinkamos idėjos laikymusi.

Taigi jei jūsų paklaustų, iš ko susideda pati paprasčiausia ir elementariausia moralinio veiksmo forma?, jūs galite pateikti tik vieną atsakymą. Galite pasakyti, kad jis – tai dėmesio pastanga, tvirtai laikytis idėjos, kuri, nesant šios pastangos, būtų išstumta iš proto kitų psichologinių polinkių. Trumpai tariant, mąstyti yra valios paslaptis, kaip, beje, atminties paslaptis.

Tai labai aiškiai išryškėja prisiminus, kokio pobūdžio pasiaiškinimus mes dažniausiai girdime iš asmenų, kuriems yra prikišamas koks nors jų elgesio ydingumas ar žalingumas. „Aš niekad negalvojau, – sako jie, – aš niekad nepagalvojau, koks niekingas buvo poelgis, aš niekad nepagalvojau apie šias šlykščias pasekmes". Ką mes atsakome? Mes sakome: „Kodėl jūs nepagalvojote? Ką jūs darėte, jeigu negalvojote?" Ir mes skaitome jiems moralės paskaitą apie jų negalvojimą.

Nuvalkiotas moralinio svarstymo pavyzdys yra bevalis nepataisomas girtuoklis. Jis jau nusprendė pasikeisti, tačiau vėl prie jo kimbama su buteliu. Jo moralinė pergalė ar pralaimėjimas – tiesiog paraidžiui priklauso nuo to, ar jis suras teisingą pavadinimą savo atvejui. Jei jis sako, kad tai atvejis, kai jis nenori, kad būtų veltui eikvojamas ar nueitų niekais geras gėrimas, kuris jau įpiltas, arba, kad tai toks atvejis, kai jis nenori būti nemandagus ir nedraugiškas draugams, arba kad tai toks atvejis, kai

jis galiausiai sužinos, koks brendis ar viskis, kurio jis dar niekad nebuvo anksčiau ragavęs, arba kad dabar švenčiama valstybinė šventė, arba kad jis nori paskatinti save energingesniam pasiryžimui būti abstinentu, nei jis iki šiol dar buvo pasiryžęs, – tada jis pralaimėjo. Pasirinkdamas neteisingą pavadinimą, jis pasirašo sau mirties nuosprendį. Tačiau jeigu jis, nepaisydamas visų tikėtinų gerų pavadinimų, kuriuos jam taip gausiai pateikia ištroškusi vaizduotė, nesvyruodamas laikosi teisingesnio blogo pavadinimo ir sąmoningai suvokia šį atvejį taip, kad jis „yra girtuoklis, yra girtuoklis, yra girtuoklis", jo kojos žengia išsigelbėjimo vieškeliu. Jis išsigelbėja teisingai galvodamas.

Taip turi būti išganyti ir jūsų mokiniai: pirmiausia, idėjų, kurias jūs suteikiate, atsarga; antra, valingo dėmesio kiekiu, kurį jie gali mesti kovon, laikydamiesi teisingų, nors ir nemalonių, idėjų; ir trečia, įvairiais konkretaus veiksmo įpročiais, besiremiančiais tomis idėjomis, kurių jie buvo sėkmingai išmokyti.

Valingo dėmesingumo galia yra visos procedūros esmė. Kaip ant peilio ašmenų išlaikoma pusiausvyra, taip ant valingo dėmesio išsilaiko mūsų moralinė lemtis. Jūs pamenate, kai mes kalbėjome apie dėmesį, atskleidėme, kad yra daug trumpesni ir nepastovesni nei nevalingo mūsų valingo dėmesio aktai. Jei jie visi būtų susumuoti, laikas, kurį jie užima, sudarytų tiesiog neįtikėtinai mažą mūsų gyvenimo dalį. Tačiau prisiminkime, kad aš taip pat sakiau ir tai, jog jų trumpumas nėra proporcingas jų reikšmei, ir kad sugrįšiu prie to vėliau. Taigi dabar aš grįžtu prie šio klausimo. Dalyko svarbą sudaro ne vien didumas: jo svarbą sudaro padėtis organizme, kuriam jis priklauso. Mūsų valingo dėmesio aktai, nors ir trumpi ir

nereguliarūs, vis dėlto yra labai svarbūs ir lemtingi, suteikiantys aukštesnę ar žemesnę lemtį. Todėl valingo dėmesio lavinimas klasėje turi būti laikomas vienu svarbiausių mokymo dalykų, sustiprindamas silpnesnius; ir aukštos klasifikacijos mokytojas suteiks daug galimybių valingam dėmesiui atsirasti. Tikiuosi, kad dabar su tuo sutiksite be tolesnių paaiškinimų.

Aš buvau apkaltintas, kad šiuose pokalbiuose dėstau jums mechaninę ir netgi materialistinę proto koncepciją. Aš vadinau protą organizmu ir mašina. Aš kalbėjau apie jo reagavimą į aplinką kaip apie svarbiausią jo bruožą; ir aš susiejau jį, atvirai ar užuominomis, su nervų sistemos sandara. Dėl to aš gavau kelis jūsų raštelius, kuriuose manęs prašėte šiuo požiūriu būti tikslesniam ir atvirai pasakyti, ar aš esu visiškas materialistas, ar ne.

Taigi dabar šiose paskaitose noriu būti absoliučiai praktiškas ir naudingas ir susilaikyti nuo visokių spekuliatyvinių komplikacijų. Vis dėlto aš nenorėčiau, kad liktų kokių nors neaiškumų dėl mano paties požiūrio, ir todėl, siekdamas išvengti visokiausių nesusipratimų, pasakysiu, kad jokiu atžvilgiu nelaikau savęs materialistu. Aš neįžiūriu, kaip toks dalykas kaip mūsų sąmonė, galėtų būti <u>sukurtas</u> nervinių mechanizmų, tačiau jeigu „idėjos" lydi mechanizmo operacijas, aš galiu įžiūrėti, kaip idėjų <u>tvarka</u> gali tiksliai laikytis mechanizmo operacijų <u>tvarkos</u>. Vadinasi, įprastinės idėjų asociacijos, minčių grandinės ir veiksmų sekos galbūt yra mūsų nervų sistemos srovių sekos padariniai. Ir galima idėjų atsarga, iš kurių laisva žmogaus dvasia turi pasirinkti, galbūt priklauso vien nuo įgimtų ir įgytų smegenų galių. Jei tai ir būtų viskas, mes iš tikrųjų galėtume imti laikytis fatalistinės koncepcijos,

kurios metmenis aš neseniai nuškicavau. Mūsų idėjos tuomet būtų nulemtos smegenų srovių, o pastarosios – vien mechaninių dėsnių.

Tačiau po to, ką mes ką tik pamatėme, – būtent, valingo dėmesio vaidmenį valiai, – tikėjimas laisva valia ir vien dvasiniu priežastingumu vis dar mums tebėra atviras. Atrodo, kad šio dėmesio trukmė ir apimtis tam tikru mastu nedeterminuota. Mes jaučiame taip, lyg mes iš tikrųjų galėtume jį padidinti ar sumažinti ir lyg mūsų laisvas veikimas šiuo atžvilgiu iš tikrųjų būtų tikrai lemiamas dalykas gamtoje, – dalykas, nuo kurio gali priklausyti mūsų ir kitų žmonių likimas. Taigi visas laisvos valios klausimas susikoncentruoja šiame mažame taške. „Ar nedeterminuotumas šiuo klausimu yra iliuzija, ar ne?"

Akivaizdu, kad toks klausimas gali būti išspręstas remiantis vien bendromis analogijomis, o ne tiksliais stebėjimais. Laisvos valios šalininkas tiki, kad regimybė yra tikrovė, o deterministas tiki, kad ji yra iliuzija. Aš laikausi to paties požiūrio, kaip ir laisvos valios šalininkai, – ne todėl, kad aiškiai negaliu suvokti fatalistinės teorijos ar kad nepajėgiu suprasti jos įtikinamumo, bet paprasčiausiai, – kad jei laisva valia iš tikrųjų yra, būtų absurdas, jei tikėjimas ja mums būtų primestas jėga. Atsižvelgiant į vidinių dalykų dermę, greičiau jau reikėtų manyti, kad pats pirmas valios, turinčios laisvę, veiksmas būtų palaikyti tikėjimą pačia laisve. Dėl to aš laisvai tikiu savo laisve; tai aš darau su tyriausia savo kaip mokslininko sąžine, žinodamas, kad išankstinis mano dėmesio pastangų nulemtumas niekad negalės būti objektyviai įrodytas ir vildamasis, kad, nepaisant, ar šiuo požiūriu jūs seksite mano pavyzdžiu, ar ne, jis bent jau leis jums pamatyti, kad

mano pripažįstamos psichologinės ir psichofiziologinės teorijos nebūtinai žmogų verčia pasidaryti fatalistu ar materialistu.

Leiskit dabar man tarti vieną, paskutinį žodį apie valią bei juo užbaigti ir šį svarbų dalyką, tiek ir šias paskaitas.

Yra du valios tipai. Taip pat yra ir du slopinimo tipai. Juos mes galime pavadinti slopinimu prievarta ir slopinimu pakeičiant. Skirtumas tarp jų yra tas: stabdant slopinimu prievarta, – ir slopinama idėja, ir slopinanti idėja, ir impulsyvi idėja, ir ją neigianti idėja, – lieka sąmonėje viena šalia kitos, sukurdamos joje tam tikrą vidinę įtampą, o slopinant pakeitimu slopinanti idėja visiškai pakeičia tą idėją, kurią ji slopino ir ši visiškai išnyksta iš sąmonės lauko.

Pavyzdžiui, jūsų mokinių mintys klaidžioja, jie klausosi kažkokio garso už lango, kuris darosi pakankamai įdomus, kad užvaldytų visą jų dėmesį. Jūs galite jų dėmesį sugrąžinti šaukdami ant jų, neklausyti to garso, o skaityti, kas parašyta knygoje, ar klausyti, ką jūs jiems kalbate. Leisdami jiems suprasti, kad jūsų akys griežtai juos stebi, jūs galite gauti gerų rezultatų. Bet jis bus tuščias ir menkas rezultatas, nes tą pačią akimirką, kai jūsų stebėjimas susilpnės, juos jaudinantis dalykas, visą laiką juos dominęs, įveiks juos ir jie vėl elgsis kaip anksčiau; tačiau jei nieko nesakydami apie gatvės bruzdesį, jūs bandysite juos patraukti priešingu dalyku, patys ėmę ką nors labai įdomaus pasakoti ar ką nors įdomaus rodyti, jie visiškai užmirš blaškantį juos įvykį ir be jokių pastangų klausys jūsų. Yra daugybė interesų, kurie negali būti nuslopinti juos neigiant. Pavyzdžiui, įsimylėjusiam žmogui tiesiog absoliučiai neįmanoma – jokia valios pastanga – nuslopinti to jausmo. Tačiau „tegu kokia nors nauja planeta

įskrieja į jo akiratį", ankstesnis stabas bematant liausis valdyti jo protą.

Tad aišku, kad ten, kur galime, mes turėtume taikyti slopinimo pakeitimu metodą. Tasai, kurio gyvenimas grindžiamas žodžiu „ne", kuris sako tiesą dėl to, kad melas yra nedoras, ir kuris nuolat turi grumtis su savo pavydžiais, bailiais ir blogais polinkiais, yra visais atžvilgiais blogesnėj padėty už tą, kuriuo jis taptų, jei tiesos ir kilnumo meilė nuo pat pradžių visiškai jį valdytų ir jis nejaustų jokių žemų pagundų. Neabejotina, kad tikras džentelmenas šio pasaulio tikslams yra vertingesnė būtybė, nei „Rūškana niurzgėdama besipriešinanti įgimtiems velniams", nors Dievo žvilgsniu, jis ir gali būti, kaip sako katalikų teologai, surinkęs didelius „dorybių ir nuopelnų" kalnus.

Spinoza kadaise rašė savo „Etikoje", kad viso, ko žmogus vengia, suprasdamas, kad tai bloga, jis taip pat gali vengti ir suprasdamas, kad kažkas kita yra gera. Tą, kuris nuolatos veikia sub specie mali, remdamasis blogio sąvoka, Spinoza vadino vergu. Tą, kuris nuolatos veikia remdamasis gėrio sąvoka, jis pavadino laisvu žmogumi. Taigi prašau jus atkreipkite į tai dėmesį ir padarykite savo mokinius laisvais žmonėmis, kai tik įmanoma, įpratindami juos veikti, remiantis gėrio sąvoka. Įpratinkite juos sakyti tiesą, ne tiek parodydami jiems melavimo ydingumą ir žalą, kiek sužadindami jų susižavėjimą garbingumu ir teisingumu. Atpratinkite juos nuo jų įgimto žiaurumo, įdiegdami jiems kokią nors jūsų pačių simpatiją vidiniams gyvūnų džiaugsmo šaltiniams. Ir pamokose, kurių metu jūs teisėtai įstatymiškai privalote aiškinti žalingus alkoholio padarinius, – ne taip, kaip knygose, – akcentuokite ne padarinius girtuoklio skrandžiui, inkstams,

nervams ir socialines nelaimes, o palaimą turėti organizmą, kuris visą gyvenimą būtų visiškai lankstus ir šias jo savybes palaikytų šviežias, sveikas kraujas, kuris nepažįsta stimuliantų ir narkotikų ir kuriam yra pakankami stiprūs svaigalai kasdienė ryto saulė, oras ir rasos dvelksmas.

Štai ir baigiau šiuos pokalbius. Jei kai kuriems jūsų tai, ką aš pasakiau, atrodo akivaizdu ir trivialu, gali būti ir taip, kad taip nebeatrodys, kai po vienerių ar dvejų metų jūs pastebėsite, jog įvykius mokykloje jūs imate suvokti truputį kitaip dėl kai kurių koncepcijų, kurias aš stengiausi padaryti aiškesnes. Esu įsitikinęs, jeigu jūs suvoksite savo mokinį kaip mažą, impulsyvų, asociatyvų ir reaguojantį organizmą, iš dalies nulemtą, iš dalies laisvą, jūs suprasite jį žymiai geriau. Taigi, supraskite jį kaip subtilų mažą mechanizmą. Ir jeigu, be viso to, jūs dar galėsite jį pamatyti ir sub specie boni, ir lygiai taip pat jį mylėti, jūs turėsite geriausias galimybes tapti puikiais mokytojais.

1 SKYRIUS

Atsipalaidavimo energija

Šiandien aš norėčiau paliesti kai kurias psichologines teorijas ir parodyti, kaip jos praktiškai pritaikomos protinei higienai, – ypač mūsų amerikietiško gyvenimo higienai. Mūsų žmonės, ypač akademiniuose sluoksniuose, turėdami didelių vilčių, šiais laikais linksta į psichologiją ir, jeigu psichologija nori pateisinti tas viltis, ji turi tai padaryti, parodydama savo pedagoginius ir terapinius vaisius.

Skaitytojas galbūt girdėjo apie savitą emocijų teoriją, paprastai psichologijoje minimą kaip Lange'ės-James'o teoriją. Pasak šios teorijos, mūsų emocijos iš esmės priklauso nuo tų jaudulių, kuriuos mumyse reflekso būdu sukelia jaudinantis objektas ar situacijos stimulas. Pavyzdžiui, baimės ar nustebimo emocija nėra tiesioginis objekto poveikio protui padarinys, o dar ankstesnio padarinio padarinys, – būtent kūno, kurį staiga sudirgina objektas, sujaudinimo; tad jeigu šis kūno sujaudinimas būtų nuslopintas, mes ne tiek jaustume baimę, kiek vadintume šią situaciją baisia; mes nejaustume nuostabos, bet pripažintume, kad objektas iš tikrųjų buvo keliantis nuostabą. Vienas entuziastas nuėjo taip toli, jog pasakė, kad kai mes

jaučiamės nusiminę, taip yra todėl, jog mes verkiame, o kai jaučiamės biją, tai todėl, kad mes pabėgome – ne atvirkščiai. Kai kurie jūsų turbūt žinote šią paradoksalią formulę. Taigi kad ir koks perdėjimas gali slypėti šiame mūsų emocijų aiškinime (o aš pats abejoju, ar šis perdėjimas labai didelis), neabejotina, kad pagrindinis jo branduolys yra teisingas, ir kad, pavyzdžiui, vien apsiverkimas ar išorinė pykčio apimto žmogaus išraiška tuo momentu baigtųsi, jei jis aštriau pajustų vidinį liūdesį ar pyktį. Tad nėra geriau žinomos ar naudingesnės taisyklės moraliniam jaunuolio auklėjimui ar savo paties asmeninei saviauklai už tą, kuri liepia mums pirmiausia skirti dėmesį mūsų veiksmams ir išraiškoms ir per daug nesirūpinti mūsų jausmais. Pavyzdžiui, jei tik laiku sustabdome baikštų impulsą, arba jei mes vien tik <u>ne</u>trenkiame smūgio ar <u>ne</u>pratrūkstame įžeidžiamais žodžiais, kurių gailėsimės tol, kol gyvensime, patys mūsų jausmai tampa ramesni ar geresni, be jokio atskiro mūsų vadovavimo jiems. Atrodo, kad veiksmas eina po jausmo, bet iš tikrųjų veiksmas ir jausmas eina drauge; tad reguliuojant veiksmą, kuris labiau tiesiogiai valios valdomas, galime netiesiogiai reguliuoti jausmą, valios valdomą netiesiogiai.

Vadinasi, jeigu mūsų spontaniškas linksmumas prarastas, autonomiškas valingas būdas pasiekti linksmumą yra atsisėsti ir linksmai žvalgytis aplinkui, veikti bei kalbėti taip, nelyg džiaugsmas jau būtų jumyse. Jeigu toks elgesys greitai nepradžiugins jūsų, niekas šiuo atveju to nepadarys. Taigi jauskis drąsiai, elkis taip, tarytumei <u>būtum</u> drąsus, sutelk visą savo valią tam tikslui ir labai tikėtina, kad drąsios nuotaikos antplūdis pakeis užplūdusią baimę. Negana to: kad taptumėte draugiškai nusiteikę asmens, kuriam buvome priešiški, atžvilgiu, vienintelis

būdas tai padaryti yra sąmoningai nusistačius šypsotis jam, prijaučiamai jį klausinėti ir prisiversti pasakyti ką nors draugiško ir nuoširdaus. Bent vienas nuoširdus nusijuokimas drauge dvasiškai labiau suartins priešus nei ištisos valandos, abiejų praleistos viduje grumiantis su piktus jausmus viens kitam sukeliančiais sielos demonais. Kautynės su blogais jausmais tik prikausto mūsų dėmesį ir prote jį dar labiau įtvirtina, o kai mes elgiamės taip, lyg to asmens atžvilgiu būtumėte gerai nusiteikę, senasis blogas jausmas netrukus kaip arabas susivynioja savo palapinę ir tyliai pasišalina.

Geriausi religinio tikėjimo vadovėliai todėl vis dar kartoja maksimą, kad mes turime leisti savo jausmams išeiti ir nekreipti į juos jokio dėmesio. Nuostabioje ir paplitusioje mažoje ponios Hannah Whitell Smith knygelėje, pavadintoje „Krikščioniška laimingo gyvenimo paslaptis", kiekviename puslapy aš rasdavau šią pamoką. Elkis tikėdamas ir tu iš tikrųjų turėsi tikėjimą, nesvarbu koks abejingas ir net koks abejojantis tu gali jaustis. „Dievui svarbu jūsų tikslas", rašo p. Smith, „o ne tai, ką jūs jaučiate šio tikslo atžvilgiu; ir jūsų tikslas arba valia, todėl yra vieninteliai dalykai, kuriais jūs turite rūpintis... Leiskite savo emocijoms svyruoti, užeiti ir praeiti, reikštis kaip tik joms patinka ir kaip to Dievas nori, ir nekreipkite į jas dėmesio... Jos iš tiesų neturi nieko bendro su pačia esme. Jos nėra jūsų dvasinės būsenos rodikliai, o tik jūsų temperamento ar jūsų dabartinės fizinės būklės rodikliai".

Tačiau jūs jau žinote šiuos faktus, tad man nėra reikalo ilgiau kreipti į juos jūsų dėmesio. Iš mūsų veiksmų ir pažiūrų be perstojo srūva pojūčių srovės, nuolat padedančios nulemti, kokios bus mūsų vidinės būsenos: tai yra fundamentalus psichologijos dėsnis, kurio aš todėl ir toliau laikausi.

Garsus Vienos neurologas neseniai rašė apie Binnenleben, kaip jis jį vadina, – apie paslėptą žmonių gyvenimą. Joks gydytojas, rašo jis, negali užmegzti iš tikrųjų naudingų ryšių su nervų liga sergančiu pacientu, kol jis bent kiek nesupranta paciento Binnenleben, neišsakomos vidinės atmosferos, kurioje gyvena vien tik jo sąmonė su savojo kalėjimo paslaptimis. Ši vidinė asmeninė nuotaika yra tai, ko mes negalime išsakyti ar aiškiai aprašyti; tačiau jos šmėkla ir vaiduoklis dažnai yra tai, ką mūsų draugai ir artimieji suvokia kaip pačią būdingiausią mūsų savybę. Protiniam ligoniui, be visokiausių senų atgailavimų, ambicijų, sulaikomų gėdijimosi, ir troškimų, sunaikinamų drovumo, šią vidinę dvasinę nuotaiką daugiausia sudaro nemalonūs pojūčiai, nemalonūs kūno pojūčiai, kenčiančiojo aiškiai nelokalizuojami, tačiau palaikantys bendrą nepasitikėjimą savimi ir pojūtį, kad viskas yra ne taip, kaip turėtų būti. Pusė troškimo gerti, kuris egzistuoja pasaulyje, egzistuoja paprasčiausiai todėl, kad alkoholis veikia kaip laikinas nuskausmintojas visų tų nemalonių jausmų, kurių apskritai neturėtų turėti žmogus. Priešingai, visi dvasiškai sveiki neturi jokių baimių ar gėdingų dalykų, kuriuos jie bijotų atskleisti, ir pojūčiai, srūvantys iš organizmo, tik padeda sustiprinti bendrą gyvybinį saugumo jausmą ir pasirengimą viskam, kas tik gali atsitikti.

Pavyzdžiui, apsvarstykite gerai suderinto motorinio aparato, sudaryto iš nervų ir raumenų, poveikį bendrai asmeninei savijautai ir kylančiam iš to guvumo ir efektyvumo jausmui. Pasakojama, kad Norvegijoje moterų gyvenimas pastaruoju metu tiesiog apsivertė dėl naujų raumenų pojūčių, kuriuos moterys patyrė iš slidžių, abiejų lyčių praktikuojamo sporto rūšies. Prieš penkiolika metų daug labiau nei kitų šalių moterys norvegės ištikimai

laikėsi pasenusio moteriškumo idealo: moteris – tai „švelninantis ir tobulinantis" „namų angelas". Dabar gi šias namų židinį saugančias Norvegijos liežuvautojas slidės padarė lanksčiomis ir drąsiomis būtybėmis, kurioms jokia naktis ne per tamsi ir joks aukštis ne per aukštas ir kurios ne tik atsisveikina su tradiciniu moterišku blyškumu ir švelniu kūno sudėjimu, bet iš tikrųjų atlieka vadovaujantį vaidmenį kiekvienoje švietimo ir visuomenės reformoje. Aš manau, kad tenisas, keliavimas, slidinėjimas, dviračių manija, kurie taip greitai plinta tarp mūsų mielųjų seserų ir dukterų šioje šalyje taip pat sukurs sveikesnę ir nuoširdesnę moralinę dermę, kurios darnūs tonai persmelks visą Amerikos gyvenimą.

Aš tikiuosi, kad čia, Amerikoje, treniruoto ir energingo kūno idealas bus puoselėjamas beveik taip pat kaip treniruoto ir energingo proto įdealas, laikant juos dviejomis sudėtinėmis tiek vyrų, tiek moterų aukštesnio išsilavinimo dalimis. Britų Imperijos galia slypi anglo charakterio stiprume. O šį stiprumą, esu tuo įsitikinęs, nuolatos ugdo ir palaiko vien savotiška nacionalinė religija, kurią išpažįsta visos klasės – tai sportiškas gyvenimas ir sportas.

Pamenu, prieš daug metų skaičiau vieną amerikiečių gydytojo veikalą apie higieną ir gyvenimo dėsnius ir apie tai, kokia bus ateities žmonija. Užmiršau autoriaus pavardę ir knygos pavadinimą, tačiau gerai prisimenu baisią pranašystę apie mūsų raumenų sistemos ateitį. Žmogaus tobulėjimas, rašė autorius, tai sugebėjimas įveikti aplinką; bet aplinkai vis labiau reikės mūsų intelektualinės galios ir vis mažiau – grynos fizinės jėgos. Karai išnyks, mašinos atliks visą sunkų darbą, žmogus vis labiau taps paprastu gamtos jėgų valdytoju ir vis mažiau naudos savo paties jėgą. Taigi jei ateities homo sapiens galės vien virškinti

savo maistą ir mąstyti, kam jam išvis reikės gerai išugdytų raumenų? Ir kodėl, įtikinėja autorius, mes jau dabar neturėtume pasitenkinti švelnesniu ir intelektualesniu grožio tipu, nei tas, kuris patiko mūsų protėviams? Negana to, aš girdėjau, kad vienas svajoklis draugas dar toliau pažengė šio „naujojo žmogaus" kryptimi. Kam mums reikės dantų ar net pilvų, ateities maistui, sako jis, skysčiui, pagamintam iš cheminių atmosferos elementų, iš anksto jau pepsinuotam arba pusiau suvirškintam ir siurbiamam per stiklinį šiaudelį iš konservų dėžutės? Dantys ir skrandžiai gali išnykti drauge su mūsų raumenimis ir fizine drąsa, tačiau, keldami vis didesnį mūsų susižavėjimą, augs ir kils gigantiški mūsų kaukolių kupolai, padengti akiniuotų akių arkomis ir pagyvindami mūsų lanksčias mažas lūpas tiems potvyniams mokslingo ir išradingo kalbėjimo, kuris bus mums labiausiai tinkanti veikla.

Žinau, kad jūs tiesiog sudrebėjote nuo šios apokaliptinės vizijos. Aš taip pat; netikiu, kad mūsų raumenų jėga kada nors bus nereikalinga. Net jei kada nors ir išauš diena, kai nereikės kovoti senų sunkių karų su Gamta, raumenų galia bus reikalinga tam, kad gyvenimui sukurtų sveikumo, ramybės ir linksmumo foną, kad mūsų charakteriui suteiktų moralinio lankstumo ir suteiktų mums geros nuotaikos ir komunikabilumo. Silpnumas yra pernelyg linkęs būti tuo, ką gydytojai vadina irzliu silpnumu. O ta palaiminga vidinė ramybė ar pasitikėjimas, tas acquiescentia in seipso, kaip jį vadino Spinoza, kuris trykšta iš kiekvieno raumeningo žmogaus kūno dalies ir užlieja jo sielą pasitenkinimu, jau net ir visiškai nepaisant visų jo mechaninio naudingumo motyvų, yra itin svarbi dvasios higienos dalis.

O dabar leiskite man žengti dar vieną žingsnį dvasios

higienos link ir pabandyti užsitikrinti jūsų supratimą ir simpatiją, kalbant apie dalyką, kuris, mano įsitikinimu, mums, jankiams, patriotiniu požiūriu yra nepaprastai svarbus. Prieš daugelį metų škotų medikas dr. Cloustonas, bepročių daktaras, kaip jie jį vadina, arba psichiatrinės ligoninės gydytojas, kaip mes jį vadiname (vienas garsiausių Škotijoje), lankėsi mūsų šalyje ir pasakė tai, kas mano atminty išliko iki šiol. „Jūsų, amerikiečių", pasakė jis, „veiduose per daug išraiškos. Jūs gyvenate nelyg armija, visus savo rezervus įtraukusi į mūšį. Blankesnės britų išraiškos liudija geresnį gyvenimo projektą. Jos perša mintį apie atsargoje saugomą nervinę galią, kurios galima griebtis, jei iškiltų kokia nors to reikalaujanti proga. Aš gerbiu šį nesujaudinamumą, šį visą laiką esančios nepanaudotos jėgos buvimą", tęsė dr. Cloustonas, „kaip didžiulę britų tautos apsaugančią galią. Kitokia jūsų išraiška sukelia man nesaugumo jausmą. Jūs turėtumėte patys kaip nors save prislopinti. Jūs iš tikrųjų turite pernelyg daug išraiškos, jūs pernelyg smarkiai išgyvenate banaliausias gyvenimo akimirkas".

Dr. Cloustonas yra įgudęs sielos paslapčių, perteikiamų veido išraiškos, skaitytojas ir jo cituojami pastebėjimai man atrodo labai svarbūs. Visi amerikiečiai, kurie pakankamai ilgai išbuvo Europoje, kad pažintų ten vyraujančią ir pasireiškiančią dvasią, tokią nesujaudinamą palyginti su mūsiške, grįžę į savo gimtąjį kraštą, pastebi tą patį. Savo tėvynainių veiduose jie regi laukinę išraišką arba perdėm beviltišką įkarštį ir nerimą, arba perdėtai karštą reagavimą ir gerą valią. Sunku pasakyti, kas daugiausia tuo pasižymi – vyrai ar moterys. Tiesa, mums tas dalykas neatrodo esąs toks, koks jis atrodo dr. Cloustonui. Daugelis mūsų, anaiptol neapgailestaudami dėl to,

tokia išraiška žavimės. Sakome: „Koks inteligentiškumas atsispindi jo veido išraiškoje! Kaip tai skiriasi nuo bukų, flegmatiškų veidų, menkės akių, lėto, negyvo elgesio, kurį regėjome Britų salose!" Išvaizdos ir išraiškos intensyvumas, greitumas, gyvumas iš tiesų yra tarsi mūsų nacijos idealas; ir stebint mūsų išraiškas, medicininė sąvoka „irzlus silpnumas" anaiptol nėra pirmoji mums į galvą ateinanti mintis kaip dr. Cloustonui. Neseniai viename savaitraštyje skaičiau pasakojimą, kuriame, aprašęs herojės asmenybės grožį ir įdomumą, autorius visą jos žavesį apibendrino, sakydamas, kad visi, kurie ją matė, negalėjo atsispirti „švytinčio, švystelinčio žaibo" įspūdžiui.

Iš tiesų, švystelintis žaibas yra vienas iš mūsų amerikietiškų, net ir jaunos merginos, charakterio idealų! Ir argi nėra ypač nemandagu, o kai kuriems gali atrodyti ir nepatriotiška, viešai kritikuoti savo pačių tautos fizines savybes, taip sakant, savo šeimos ypatybes. Be to, kas nors gali teisingai sakyti, kad ir kitose šalyse yra gausybė blyksinčio žaibo temperamentų, o pas mus – gausybė flegmatiškų temperamentų; ir kad, viską paėmus, kiek daugiau ar mažiau įtampos, dėl kurios aš čia keliu tokį sąmyšį, yra labai maža visos nacijos gyvenimo bendros sumos dalis ir nevertas rimto nagrinėjimo tuo metu, kai reikėtų kalbėti greičiau jau apie priimtinus dalykus, o ne atvirkščiai – apie nepriimtinus. Taip, viena prasme daugiau ar mažiau įtampos mūsų veiduose ir mūsų nenaudojamuose raumenyse <u>yra</u> smulkmena: šie susitraukimai nedaug tepadaro mechaninio darbo. Tačiau ne visada materialus dalyko dydis nulemia jo svarbą: ją dažnai nulemia jo vieta ir funkcija. Viena iš labiausiai filosofiškų kada nors girdėtų pastebėjimų perdavė beraštis darbininkas, kuris mano namuose prieš daugelį metų kai ką remontavo. „Tarp vieno ir kito žmogaus yra tik labai mažas

skirtumas", sakė jis. „Tačiau tas mažas skirtumas, kai įsigilini į esmę, yra labai svarbus". Šis pastebėjimas neabejotinai tinka šiam atvejui. Bendras perdėtas įtempimas gali būti mažas, tačiau jo reikšmė yra milžiniška dėl padarinių pernelyg įsitempusio asmens dvasiniam gyvenimui. Tai neišvengiamai išplaukia iš mūsų emocijų teorijos, į kurią aš nurodžiau šio straipsnio pradžioje. Nes pojūčiai, be perstojo įsiliedami iš įsitempusio kūno, palaiko įsitempusio proto įprotį; ir tvanki, grėsminga, sekinanti, audringa vidinė atmosfera niekada visai neišsisklaido. Jeigu jūs niekada visiškai neatsisėdate kėdėje, o visuomet laikote kojų ir kūno raumenis pusiau įtemptus atsistoti, jeigu jūs įkvepiate aštuoniolika ar devyniolika kartų per minutę, užuot įkvėpę šešiolika, ir dar niekada visai iki galo neiškvepiate, – kokios dvasios nuotaikos jūs galite dar būti, jei ne vidinio smarkaus troškimo ar tikėjimosi, ir kaipgi gali nerimas dėl ateities apleisti jūsų protą? Kita vertus, kaip jis gali įsibrauti į jūsų protą, jei jūsų kakta lygi, jūsų kvėpavimas ramus ir gilus, visi jūsų raumenys atpalaiduoti?

Taigi kokia šios ramybės nebuvimo, šio švystelinčio žaibo, priežastis mumyse, amerikiečiuose? Dažniausiai pateikiamas paaiškinimas, kad tai kyla iš nepaprastai sauso mūsų klimato ir akrobatiškų mūsų temperatūros šuolių drauge su nepaprastu mūsų gyvenimo pažangumu, sunkiu darbu, geležinkelių greičiu, greitai pasiekiama sėkme ir visais kitais dalykais, kuriuos mes jau žinome atmintinai. Taip, mūsų klimatas iš tikrųjų yra jaudinantis, bet vargu ar daugiau, negu daugelyje Europos dalių, kuriose vis dėlto nerasime jokių švystelinčio žaibo merginų. Darbas ir gyvenimo tempas kiekvienoje didelėje Europos sostinėje yra tokie pat didžiuliai kaip ir čia.

Mano nuomone, abi šios tariamos priežastys yra visiškai nepakankamos paaiškinti šiems faktams.

Norėdami juos paaiškinti, mes turime griebtis ne fizinės geografijos, o psichologijos ir sociologijos. Paskiausias skyrius, kurį reikia adekvačiai išplėtoti ir sociologijoje, ir psichologijoje, tai skyrius, nagrinėjantis imituojantį impulsą. Iš pradžių Bagehotas, po to Tarde, o po to Royce'as ir Baldwinas parodė, kad išradingumas ir mėgdžiojimas, paimti kartu, tarsi nuaudžia visą žmogaus gyvenimo – kiek jis yra visuomeniškas, audinį. Perdėta įtampa trūkčiojanti, gniaužianti kvapą, nenuilstanti ir intensyvi bei kenčianti išraiška pirmiausia yra socialinis ir tik po to fiziologinis reiškinys. Tai yra blogas įprotis, ir daugiau nieko, palaikomas pripratimo ir pavyzdžio, atsiradęs mėgdžiojant blogus /elgesio/ modelius ir laikantis neteisingų asmeninių idealų. Kaip susiformuoja vietinės šnektos, kaip išryškėja posakių išraiškos ir tarsenos savitumai? Dėl kokio nors atsitiktinio pavyzdžio, kurį kas nors pateikia, priversdamas kitus suklusti; tas pavyzdys kartojamas ir mėgdžiojamas tol, kol galų gale kiekvienas tos vietovės žmogus ima jį vartoti. Lygiai taip pat atsiranda ir tautiniai garsų tarimo ir intonacijos savitumai, tautiniai papročiai, gestų manieros, įprastinės veido išraiškos. Čia, Amerikoje, mėgdžiodami daugybę pavyzdžių formuotojų, kurių dabar jau tiesiog neįmanoma ir nustatyti, ir darydami vienas kitam blogą įtaką, mes galiausiai kolektyviai susiformavome į tai, kas, laimė ar nelaimė, yra nacionalinis mūsų tipas, – tipas, kurio atsiradimui (tiek, kiek dabar mums rūpi) įpročiai, klimatas ir sąlygos praktiškai neturėjo jokios įtakos.

Šį tipą, kuris atsirado dėl mūsų mėgdžiojimo, mes dabar užfiksavome – laimei ar nelaimei. Joks tipas negali

būti visiškai neigiamas, tačiau tiek, kiek mūsiškis tipas laikosi švystelinčio žaibo modelio, jis negali būti ir visai geras. Dr. Cloustonas neabejotinai buvo teisus manydamas, kad nekantrumas, įkarštis, įsitempimas ir nerimas – tai ne jėgos, o silpnumo ir vidinės nesantaikos ir nedarnos požymiai. Lygi kakta, akmeninis veidas, menkės akys akimirką gali būti ir neįdomios, tačiau – tai daugiau žadantys nei įtempta intensyvi išraiška, ženklai, kad mes iš tokios išraiškos ilgainiui galime tikėtis ko nors gera. Lėtas, nuobodus darbininkas pajėgus įveikti daugybę sunkumų, nes jis niekados nesitraukia ir nepalūžta, o priešokiais įtemptai dirbantis darbininkas taip dažnai išsenka, ir vis ištiktas blogos nuotaikos, kai jums labiausiai reikia jo pagalbos, kad jūs net nežinote, kur jis, – tikriausiai vėl kokia nors jo „bloga diena". Mes sakome, kad taip daug mūsų tėvynainių išsenka ir turi būti išsiųsti į užsienį, kad pailsėtų jų nervai dėl to, jog jie sunkiai dirba. Aš įtariu, kad tai milžiniška klaida. Įtariu, kad dėl jų išsekimo ir pervargimo kaltas ne jų darbo pobūdis ir kiekis, kad priežastis – tai tas nuolatinio skubėjimo ir laiko neturėjimo jausmas ir atsikvėpti neduodanti įtampa, šis veido išraiškos nerimas ir šis susirūpinimas rezultatais, vidinės harmonijos ar atsipalaidavimo stoka, – žodžiu, tai, kas taip dažnai yra susiję su mūsų darbu ir ko devynis kartus iš dešimties nepatirtų europietis, kuriam reiktų padaryti tą patį darbą. Šios visiškai nepagrįstos ir nebūtinos vidinės mūsų nuostatos ir išorinio elgesio ypatybės, kuriomis užkrečia visa visuomenės atmosfera, kurias palaiko tradicija ir kurias daugelis idealizuoja kaip susižavėjimo vertą gyvenimo būdą, yra paskutiniai lašai, perpildantys mūsų nuovargio ir kantrybės taurę.

Pavyzdžiui, nepaprastos daugybės amerikiečių balsas yra pavargęs ir liūdnas. Kai kurie mūsų iš tikrųjų esame

pavargę (aš neketinu visiškai neigti, kad mūsų klimatas yra ganėtinai varginantis), tačiau kiti visai nesame pavargę ar nebūtume pavargę, jei nebūtume įgiję bjaurios savybės jaustis pavargusiais, mėgdžiodami vyraujančius artikuliacijos ir mimikos įpročius. Ir dar – jeigu kalbėjimas aukštu ir pavargusiu balsu ir jaudinantis bei greitas gyvenimas leistų mums daugiau padaryti, net galiausiai mus visiškai išsekindamas, tai dar būtų kas kita. Atsirastų bent jau kompensacija, paaiškinimas, kodėl taip darome. Tačiau juk yra visiškai atvirkščiai. Atsipalaidavęs, niekur neskubantis ir daugiausia visiškai negalvojantis apie padarinius darbuotojas yra efektyviausias darbuotojas; o įtampa ir nerimas, dabartis ir ateitis, visa tai mūsų prote sumišę vienu metu, yra tikriausi mūsų pažangos stabdžiai ir mūsų sėkmės kliūtys. Neseniai čia lankęsis mano kolega, profesorius Münsterbergas, nepaprastai pastabus žmogus, parašė kai kurių minčių apie Ameriką vokiečių spaudai. Jis sako, kad nepaprasto Amerikos energingumo regimybė yra paviršutiniška ir iliuzoriška, iš tikrųjų ją sukelia vien įprotis daryti staigius judesius ir bloga koordinacija, už ką mes turėtume dėkoti klaidingam mūsų tautos auklėjimui. Aš manau, kad dabar pats tinkamiausias laikas atsisakyti senų legendų ir pakeisti tradicines nuomones, ir jei kas nors imsis rašyti apie jankių silpnumą ir nesugebėjimą išnaudoti laiką, mokėjimą jį tik švaistyti, ši jo tezė skambėtų paradoksaliai ir jos įrodymui jis turėtų pateikti nepaprastai daug faktų ir pasiremti didžiuliu patyrimu.

Taigi, mano bičiuliai, jeigu mums brangus amerikietiškas charakteris yra silpninamas šios perdėtai didelės įtampos, – o aš manu, jog jūs sutiksite su svarbiausiais faktais, kad ir kokių išlygų šiuo klausimu turėtumėte, kur

galime surasti vaistų nuo to. Žinoma, ten pat, iš kur ši liga atsiranda. Jei jos priežastis yra klaidinga mada ir skonis, reikia pakeisti tą madą ir skonį. Ir nors tai ne kokia smulkmena – įskiepyti septyniasdešimčiai milijonų naujus pavyzdžius, – tačiau, jei norime bent kiek pailsėti, tai reikia padaryti: iš rasės besižavinčios staigiais judesiais, veržlumu ir laikančios į ramius balsus ir elgesį kvailais ir nuobodžiais, paversti rase, kurios idealas – ramybė ir kuri dėl jų pačių myli harmoniją, kilnumą ir atsipalaidavimą.

Taigi mes vėl grįžtame prie mėgdžiojimo psichologijos. Tėra vienas kelias tobulinti pačius save; tai – suformavimas pavyzdžio, kurį kiti gali pasigriebti ir mėgdžioti tol, kol naujas stilius nepasklis visoje šalyje. Kai kurių iš mūsų padėtis formuojant naują stilių yra geresnė nei kitų. Kai kurie labiau kreipia į save dėmesį ir patrauklesni. Tačiau joks žmogus nėra taip žemai smukęs, kad jo kas nors nemėgdžiotų. Thackeray'us apie airių tautą yra pasakęs, kad niekad nebuvo tokio neturtingo airio, kuris nebūtų turėjęs už jį dar neturtingesnio, gyvenančio jo sąskaita tautiečio, – ir juk iš tiesų nėra tokio žmogaus, kurio pavyzdys kuo nors nebūtų užkrečiamas. Didžiausi mūsų valstybės institucijų kvailiai mėgdžioja vienas kito bruožus. Ir jeigu jūs asmeniškai įgysite ramybę ir harmoniją, jūs galite būti tikri, kad nuo jūsų pasklis mėgdžiojimo banga lygiai taip pat, kaip akmenį įmetus į ežerą, nuo jo pasklinda ratilai.

Laimė, mes neturėsime būti visiškais pionieriais. Jau ir dabar Niujorke įkurta mūsų tarimo tobulinimo draugija ir jos veikimas jau matomas įvairiuose laikraščių straipsniuose, skirtuose sukelti nepasitenkinimui dabartiniu pasibaisėtinu garsų tarimu. O dar geresnė, – nes radikalesnė ir bendresnė, – šios draugijos veikla yra atsipalaidavimo evangelija, kaip ją galėtume pavadinti, skelbiama

ponios Annie Payson Call iš Bostono nuostabioje knygelėje, pavadintoje „Ilsintis įgyjama jėga“, kurią turėtų turėti kiekvienas Amerikos mokytojas ir studentas, mokytoja ir studentė. Taigi jums tereikia eiti jau kitų pramintu keliu. Tačiau dėl vieno dalyko būkite tikri: kiti eis paskui jus.

Tai mane priartina prie dar vieno psichologijos pritaikymo praktiniame gyvenime pavyzdžio, į kurį aš trumpai atkreipsiu jūsų dėmesį, o po to užbaigsiu skyrių. Jeigu koks nors žmogus nori, kad jo lengvo ir ramaus elgesio pavyzdys iš tikrųjų būtų užkrečiamas, jis instinktyviai jaučia, kad kuo mažiau valingai jis siekia būti mėgdžiojamas ir kuo mažiau sąmoningai taip elgiasi, tuo tikėtiniau, kad jam pavyks. Tapkite mėgdžiojimu ir tada galėsite atpalaiduoti savo protą nuo visokios atsakomybės dėl mėgdžiojimo. Socialinės prigimties dėsniai pasirūpins, kad rezultatas būtų pasiektas. O psichologinis principas, kuriuo grindžiama ši taisyklė, tai labai didelės ir toli siekiančios reikšmės mūsų elgesiui dėsnis ir drauge – dėsnis, kurį mes, amerikiečiai, tiesiog pasibaisėtinai ignoruojame. Techniškai suformuluotas šis dėsnis skamba taip: stiprus jaudinimasis ir rūpinimasis pačiais savimi sustabdo to žmogaus objektyvių idėjų ir motorinių procesų laisvą asocijavimą ir jungimąsi. Kraštutinis šio reiškinio pavyzdys – proto liga melancholija.

Melancholija sergantis pacientas yra visas apimtas skausmingo jaudinimosi dėl savęs. Jam kažkas kelia grėsmę, jis jaučiasi kaltas, pasmerktas, sunaikintas, pražuvęs. Jo protas yra nelyginant mėšlungio sutrauktas ties savo situacija, apie psichines ligas rašančiose visose knygose jūs galite perskaityti, kad įprastinė įvairi ir kintanti jo minčių tėkmė nutrūko. Jeigu vartosime techninį terminą, jo asociatyviniai procesai yra nuslopinti; o jo idėjos

sustingsta lyg stabo ištiktos, atlikdamos tik vieną monotonišką funkciją – nuolatos vidujai kartoti, jog žmogaus būklė yra beviltiška. Šis slopinantis poveikis atsiranda ne vien dėl to, kad jo jausmas yra skausmingas. Džiugūs susiję su Ego jausmai taip pat sustabdo mūsų idėjų asociacijas. Pagautas ekstazės yra toks pat nejudrus, nereaguojantis į aplinką ir užvaldytas vienos idėjos kaip ir melancholikas. O nereikia būti ir ekstazės apimtu šventuoju, – mes gerai žinome, kad didelis ir nelauktas malonumas gali paralyžiuoti kiekvieno mūsų minčių tėkmę. Jaunuolio, grįžtančio iš šokių ar spektaklio ir sujaudinto, paklauskite, koks buvo vakaras. „Ak, buvo nuostabu! buvo nuostabu! tai buvo nuostabu! – kol jų jaudulys neaprims, tai bus greičiausiai visa informacija, kokią jūs gausite. Tikriausiai kiekvienas mano klausytojas buvo paverstas puspročiu. „Puiku! PUIKU! PUIKU!" – tai visa, ką tokiais atvejais galime pasakyti sau, kol neimame šypsotis iš tokio savo pačių sukvailėjimo.

Taigi iš viso to dabar galime padaryti nepaprastai praktišką išvadą. Jeigu mes norime, kad mūsų idėjų formavimo ir valios grandinės būtų produktyvios, įvairios ir efektyvios, turime susiformuoti įprotį išlaisvinti jas nuo slopinančio apmąstymo įtakos, nuo egoistinio susirūpinimo rezultatu. Šį įprotį – kaip ir kitus – galima susiformuoti. Žinoma, apdairumas, pareigingumas, rūpinimasis savimi, ambicijos ir nerimas mūsų gyvenime yra labai reikalingi. Bet apribokite juos tiek, kiek įmanoma, tuomet, kai priimate bendrą sprendimą ir nusprendžiate, koks bus visos jūsų kampanijos planas, ir apsaugokite juos nuo smulkmenų. Kai sprendimas jau priimtas ir reikia tučtuojau jį vykdyti, taip sakant, visiškai nustokite galvoti apie atsakomybę ir rūpintis tuo, kas bus. Trumpai tariant,

atpalaiduokite savo intelektualinę ir praktinę mašiną ir leiskite jai važiuoti laisvai, ir jums tai atneš dvigubą naudą. Kurie mokiniai atsakinėdami susijaudina? Tie, kurie galvoja apie tai, kad jiems gali nepasisekti, ir jaučia didelę savo veiksmo svarbą. O kurie atsakinėja gerai? Dažnai tie, kurie yra abejingiausi. Jų mintys ritasi iš jų atminties „pačios". Kodėl mes taip dažnai girdime skundžiantis, kad Naujosios Anglijos draugijų gyvenimas yra arba ne toks turtingas ir ryškus, arba labiau varginantis nei kai kuriose kitose pasaulio šalyse? Jei taip yra iš tikrųjų, kas gi kaltas dėl šio fakto, jei ne pernelyg aktyvi žmonių sąžinė, – žmonės bijo, kad pasakys ką nors banalaus ir akivaizdaus ar ką nors nenuoširdaus, ar ką nors neverta jų pašnekovo, ar ką nors vienaip ar kitaip netinkančio tai progai? Kaipgi iš viso per tokią atsakomybių, pareigų ir kliūčių jūrą gali prasiirti pašnekesys? Kita vertus, pašnekesys suveši, buvimas draugijoje, kuri nėra, viena vertus, nuobodi ir, kita vertus, varginanti, atgaivina tuomet, kai žmonės pamiršta savo būgštavimus ir drovėjimąsi ir atleidžia stabdžius, leisdami sau plepėti ir malti liežuviais taip automatiškai ir neatsakingai, kaip jiems to norisi.

Šiandien pedagoginiuose sluoksniuose daug kalbama apie mokytojo pareigą iš anksto pasiruošti kiekvienai pamokai. Iš dalies tai naudinga. Tačiau mes, jankiai, tikrų tikriausiai esame ne tie, kuriems reiktų skelbti tokią bendrą teoriją. Mes ir šiaip esame pernelyg rūpestingi. Daugumai mokytojų aš duočiau patarimą, perteikdamas jį vienos puikios mokytojos žodžiais: Pasiruošk dėstomam dalykui taip gerai, kad jis visuomet būtų po ranka („paruoštas vartojimui" – ten pat)*, o klasėje pasikliauk savo spontaniškumu ir toliau juo nebesirūpink.

* Vertėjo pastaba

Mano patarimas studentams, o ypač studentėms, būtų panašus. Lygiai taip, kaip dviračio grandinė gali būti pernelyg įtempta, taip ir jūsų rūpestingumas ir sąžiningumas gali būti toks didelis ir „įtemptas", kad ima stabdyti jūsų proto tėkmę. Pavyzdžiui, pasitaiko laikotarpių, kai egzaminai seka vienas po kito. Uncija per egzaminą yra vertingesnė už daugelį svarų susirūpinusio, pasiruošimo jam. Jeigu jūs iš tikrųjų norite kuo geriausiai išlaikyti egzaminą, numeskite knygą į šalį dar dieną prieš jį ir pasakykite sau: „Aš nebegaišiu daugiau nė minutės laiko šiam apgailėtinam dalykui, man nė kiek neberūpi, pasiseks man ar ne". Pasakykite tai nuoširdžiai, tai pajuskite, – o tuomet eikite į lauką žaisti, arba miegoti, ir aš esu tuo tikras, kad kitos dienos pažymys paskatins jus naudotis šiuo metodu nuolatos. Aš girdėjau, kaip šį patarimą studentui davė p. Call, – jos knygą apie raumenų atpalaidavimą aš ką tik citavau. Vėlesnėje savo knygoje „Savaime suprantama", lygiai taip pat sėkmingai skelbiama dvasinio atsipalaidavimo evangelija, mokanti, kaip išmesti dalykus iš galvos ir „nesirūpinti". Ne tik mūsų pamokslininkai, bet ir mūsų draugai teosofai ir įvairių religinių sektų sielų gydytojai taip pat tvirtina tą patį. O jungiantis gydytojas, įvairioms sielas gydančioms sektoms, ir tokiems rašytojams kaip Dresseriui, Prentice Mulfordui, Horace Fletcheriui ir Triniui, bei visam būriui pritariančių mokytojų ir žurnalų skaitytojų – išties atrodo, kad gali būti padaryta gera pradžia keičiant mūsų amerikietiškus dvasinius įpročius abejingesniais ir stipresniais.

Nerimas ir baimė visada reiškia asociacijų trukdymą ir pajėgų praradimą. Žinoma, autonomiškas nerimo gydytojas yra religinis tikėjimas ir tai, savaime aišku, jūs taip pat žinote. Audringos sudrumsto paviršiaus bangos

nepaliečia vandenyno gelmių ir tam, kuris atsiremia į platesnę ir amžinesnę realybę, trumpalaikiai jo likimo vingiai tampa palyginti nereikšmingais. Todėl iš tikrųjų tikintis asmuo yra nepajudinamas, kupinas pusiausvyros, ir pasirengęs ramiai atlikti bet kokią pareigą, kurią jam gali atnešti ši diena. Tai nuostabiai pailiustruoja maža knygelė, kurią ką tik perskaičiau: „Dieve, geriausio švento gyvenimo valdove, būties patyrimas, ir tikėjimo mokymasis, praktikuotas brolio Lawrence'o," tai Nicholas Hermano iš Lorraine pokalbių ir laiškų forma. Versta iš prancūzų kalbos*.

Aš parinkau keletą fragmentų; pokalbiai pateikiami netiesiogine kalba. Brolis Lawrence buvo karmelitų vienuolis, davęs įžadus 1666 metais Paryžiuje. „Jis sakė, kad buvo iždininko M.Fieuberto liokajumi ir kad jis buvęs nepaprastai nerangus vaikinas, kuris viską laužydavo ir daužydavo. Kad jis užsinorėjęs stoti į vienuolyną manydamas, kad taip jis išpirktų savo nerangumą ir savo klaidas ir paaukotų savo gyvenimą Dievui ir jo malonėms, tačiau Dievas jį nuvylęs, ir jis patyręs vien pasitenkinimą tokia būkle."

„Kad jam ilgai kėlė vidinį nerimą įsitikinimas, jog būsiąs prakeiktas; ir kad nė vienas žmogus pasaulyje nebūtų privertęs suabejoti; kad jis apie tai mąstęs ir kalbėjęsis su savimi. Aš stojau į tikinčiojo gyvenimą tik iš Dievo meilės ir stengiausi viską daryti tik Jam. Kas beatsitiktų, būčiau pasmerktas ar išganytas, aš visados ir toliau veiksiu vien iš Dievo meilės. Bent jau žinosiu, kad atlikau vieną gerą darbą, iki pat mirties darydamas viską, ką galiu, kad Jį mylėčiau... Kad nuo tol jo gyvenimas buvęs visiškai laisvas ir nuolatos džiaugsmingas."

---

* Fleming H. Revell Company, New York.

„Kad pasitaikius progai mokytis kokios nors dorybės, jis kreipdavosi į Dievą, sakydamas: „Viešpatie, aš neįstengsiu to padaryti, jei tu nesuteiksi man galios; ir kad tada jis įgydavęs daugiau jėgų negu tam reikia. Kad vos tik jam nepavykus įvykdyti pareigos, jis tik išpažindavo savo kaltę, sakydamas Dievui: „Aš niekad nepadarysiu kitaip, jei tu mane paliksi vieną: tai Tu turi sustabdyti mano klaidas ir pataisyti tai, kas nedera". Kad po to jis toliau jau visai dėl to nebesijaudindavęs".

„Kad jis neseniai buvęs pasiųstas į Burgundiją nupirkti vyno atsargų vienuoliams, tai buvo jam labai nemaloni užduotis, kadangi jis neturėjo jokių gabumų prekybai ir buvo šlubas ir negalėjo vaikščioti po laivą, o tik atsiremdamas į statines. Tačiau kad jis dėl to visai nesijaudinęs, lygiai kaip ir dėl vyno pirkimo. Kad jis pasakęs Dievui: „Pirkinys yra jo reikalas", ir kad po to jis buvo gerai atliktas. Kad jis buvo pasiųstas į Auvergne prieš metus tuo pačiu reikalu, kad jis negalėjęs pasakyti, kaip viskas praėjo, bet paaiškėjo, kad viskas buvo labai gerai".

„Taip pat savo darbe, virtuvėje (kuriai jis iš prigimties jautė didžiulį pasišlykštėjimą), įpratinęs save joje viską daryti iš Dievo meilės ir melsdamasis kiekviena proga bei prašydamas iš Jo malonės padaryti savąjį darbą gerai, jam visada buvo lengva ir lengvai ėjosi penkiolika metų, kuriuos jis ten turėjo dirbti".

„Kad jam labai patiko pasninkavimas, kurio jis laikėsi, bet kad jis buvo pasiruošęs jį baigti, kaip ir ankstesnį, nes jis visada pasitenkindavo bet kokia būkle, iš Dievo meilės darydamas mažus dalykus".

„Kad Dievo gerumas jį įtikino, jog Dievas niekada jo neapleis ir suteiks jam jėgų pakelti bet kokį jam galintį pakenkti blogį, ir todėl jis nieko nesibaimino ir niekad

nematė reikalo su kuo nors tartis dėl savo būklės. Ir kad kai jis tik pabandydavo su kuo nors pasitarti, tai visada baigdavosi didesniu susipainiojimu".

Gerojo brolio Lawrence'o atvira širdis ir atsipalaidavimas nuo viso nereikalingo susirūpinimo ir nerimo, – koks stiprinantis sielą reginys!

Poreikio jaustis atsakingam už visą dieną buvo ganėtinai seniai mokoma Naujoje Anglijoje. Šiaip ar taip, ganėtinai seniai išimtinai mokoma vien tik jo, – ir ganėtinai seniai jo mokomos moterys. Dabartiniu metu mūsų studentėms ir mokytojoms labiausiai reikia ne dvasinės įtampos stiprinimo, o jos sumažinimo. Bijau, kad net ir dabar kuri nors iš mano gražiųjų klausytojų gali padaryti sprendimą bet kokia kaina energingai atsipalaiduoti visam likusiam gyvenimui. Nereikia nė sakyti, kad taip to daryti negalima. O reikia daryti, kad ir kaip tai atrodytų paradoksalu, nuoširdžiai nesirūpinant, ar jūs tai darote, ar ne. Tada galbūt per Dievo malonę jūs galėsite staiga pajusti, kad jūs tai darote, ir, supratę, kokia čia gudrybė, jūs (vėlgi iš Dievo malonės) galėsite tęsti toliau.

O kad panašią laimingą patirtį turėtų visi mano klausytojai, nuoširdžiausiai to trokštu baigdamas.

2 SKYRIUS

Apie tam tikrą žmonių aklumą

Mūsų sprendimai apie daiktų vertę, didelę ar mažą, priklauso nuo jausmų, kuriuos tie daiktai sukelia. Kai nusprendžiame, kad daiktas yra vertingas dėl susidarytos

apie jį idėjos, taip yra todėl, kad idėja pati jau yra susijusi su jausmu. Jeigu būtume absoliučiai bejausmiai ir idėjos būtų vienintelis dalykas, kuriuo galėtų džiaugtis mūsų protai, mes iš karto netektume visų savo simpatijų ir antipatijų ir negalėtume pasakyti, kad viena gyvenimo situacija ar patyrimas yra vertingesnė ar reikšmingesnė už kitą.

Taigi žmonių aklumas, kurį aptars šis pokalbis, yra aklumas skirtingų nuo mūsų būtybių ir žmonių jausmams, nuo kurio mes visi kenčiame.

Mes esame praktiškos būtybės, kiekvienas turime ribotas funkcijas ir pareigas. Kiekvienas privalo aiškiai jausti savo pareigų svarbą ir situacijų, kurios jas iškelia, reikšmę. Tačiau šis jausmas yra kiekvieno mūsų svarbiausia paslaptis, kurios veltui ieškome kituose. Kiti yra pernelyg įsigilinę į savo pačių gyvybines paslaptis, kad imtųsi domėtis mūsiškėmis. Iš čia ir kyla bukumas ir mūsų neteisingos nuomonės, kai imame svarstyti svetimų žmonių reikšmingumą. Iš čia ir mūsų klaidingi sprendimai, kai ryžtamės be atodairos vertinti kitų asmenų būklę ar idealus.

Pažvelkime į mūsų šunis ir į mus pačius, susietus glaudesniais nei dauguma šio pasaulio ryšių, ir vis dėlto, nepaisant šio draugiško švelnumo, kokie nejautrūs ir vieni, ir kiti esame tam, kas kitam daro gyvenimą reikšmingu! – mes – žavėjimuisi kaulais patvory, medžių ir žibintų stulpų kvapais, jie – literatūros ir menų teikiamiems džiaugsmams. Kai jūs sėdite ir skaitote labiausiai jaudinantį romaną, kokį tik kada nors teko skaityti, – kaip jūsų elgesį galėtų įvertinti jūsų foksterjeras? Kad ir koks jis geranoriškas būtų jūsų atžvilgiu, jūsų elgesio prigimtis yra absoliučiai neprieinama jo supratimui. Sėdite čia kaip

bejausmė statula, kai tuo metu galėtumėte išvesti jį pasivaikščioti ir mėtyti pagalius, kad jis galėtų juos gaudyti! Kokia keista liga apima jus kasdieną – laikyti daiktus ir spoksoti į juos, kaip dabar, ištisas valandas, praradus galią judėti ir be jokių sąmoningo gyvenimo apraiškų? Afrikos laukiniai labiau priartėjo prie tiesos, tačiau ir jiems ji liko neprieinama, kai jie stebėdamiesi susispietė aplink vieną iš mūsų amerikiečių keliautojų, kuris, jų rato vidury, ką tik atsitiktinai gavo Niujorko „Komercinės reklamos" egzempliorių ir rijo skiltį po skilties. Kai jis viską perskaitė, jie jam pasiūlė brangiai sumokėti už šį paslaptingą daiktą, o paklausti, kam jiems jo reikia, atsakė: „Akių gydymui"; tai buvo vienintelė jiems suvokiama priežastis, galinti paaiškinti šį užtrukusį akių maudymą laikraščio paviršiuje.

Stebėtojas, be abejo, neįžvelgs dalyko esmės ir neras tiesos. Vertinamas asmuo žino dalį tikrovės, kurios vertinantis asmuo nemato, jis žino daugiau, o stebėtojas žino mažiau, ir kai tik iškyla nuomonių konfliktas ar požiūrių skirtumas, mes linkę tikėti, kad teisesnė yra ta pusė, kuri jaučia daugiau, o ne ta pusė, kuri jaučia mažiau.

Leiskite pateikti jums asmeninį tokio pobūdžio pavyzdį:

Prieš keletą metų keliaudamas Šiaurės Karolinos kalnais, aš vykau pro daugelį „įlankėlių", kaip ten jas vadina, mažų slėnių, įsiterpusių tarp kalvų, iškyšulių, kurie buvo neseniai iškirsti ir užsodinti. Jie man paliko absoliutaus skurdo įspūdį. Naujakurys juose iškirto tinkamesnius naudojimui medžius ir paliko styroti jų apdegintus kelmus. Didesnius medžius jis apjuosė ir išžudė, kad jų lapija nemestų šešėlio. Jis pasistatė rąstų trobelę, jos plyšius užlipdęs moliu ir aptvėrė tą nusiaubtą vietą aukšta

zigzagine tvora, kad galėtų joje ganyti kiaules ir galvijus. Galiausiai jis netvarkingai užsodino tarpus tarp kelmų ir medžių kukurūzais, kurie augo tarp skiedrų, ir čia gyveno su žmona ir vaikais: kirvis, šautuvas, keletas indų, kelios kiaulės ir viščiukai, kurie maitinasi miške, tai ir visas jo turtas.

Miškas buvo sunaikintas, o tai, kas jį „pagerino", buvo pasišlykštėtina, nelyg kokia piktžaizdė, be jokios dirbtinio grožio detalės, galinčios atstoti Gamtos grožio netektį. Iš tikrųjų bjaurus atrodė naujakurio gyvenimas, plaukiančio, kaip jūreiviai sako, nuogais stiebais, vėl pradedančio nuo to, nuo ko pradėjo mūsų pirmieji protėviai ir vargu ar bent truputėlį pranašesnis už tarpinių kartų pasiekimus.

Kalbėkime apie sugrįžimą į gamtą! Pasakiau sau, prislėgtas nykumos, važiuodamas pro šalį. Kalbėkime apie kaimo gyvenimą seneliui ir vaikams! Tačiau ne apie tokį, kur vien tik plika žemė ir tavo nuogos rankos, skirtos kovai! Niekada nekalbėkime apie tokį, kuriame nebūtų įpintų geriausių kultūros pasiekimų! Grožis ir įranga, įgyti per amžius, yra šventi. Jie yra mūsų paveldas ir prigimtinė teisė. Joks modernus asmuo neturėtų norėti nė dienos gyventi tokiomis rudimentinėmis ir apnuogintomis sąlygomis.

Tada aš paklausiau vežusio mane kalniečio: „Kas per žmonės daro šias naujas proskynas?" „Mes visi", atsakė jis. „Na, mes tik tada laimingi, kai įdirbame vieną iš šių įlomėlių". Aš akimirksniu pajutau, kad nesuvokiau visos vidinės šios situacijos reikšmės. Kadangi man proskynos bylojo vien apie nuogą skurdą, aš maniau, kad tiems, kurių tvirtos rankos ir paklusnūs kirviai jas iškirto, jos negalėtų papasakoti nieko kita. Tačiau kai jie žiūrėjo į šiuos

šlykščius kelmus, jie galvojo apie savo pergalę. Nuolaužos, bigės, apjuosti medžiai ir bjauri suskilinėjusi tvora jiems kalbėjo apie dorą prakaitą, nuolatinį triūsą ir galutinį atlygį. Trobelė užtikrino saugumą jiems patiems ir jų žmonoms bei vaikams. Žodžiu, proskynos, kurios mano tinklainėje buvo vien bjaurus reginys, jiems buvo simbolis, dvelkiantis dvasiniais prisiminimais, ir giedojo jiems pareigos, kovos ir sėkmės himnus.

Aš buvau toks pat aklas jų sąlygų savitam idealui, kaip ir jie neabejotinai būtų akli manajam idealui, jei tik pažvelgtų į mano keistą uždarą akademinį gyvenimą Keimbridže.

Ten, kur gyvenimo procesas suteikia žmogui įkarštį, ten gyvenimas iš tikrųjų tampa reikšmingas. Kartais tas įkarštis yra labiau susijęs su fizine veikla, kartais su suvokimais, kartais su vaizduote, kartais su reflektuojančiu mąstymu. Tačiau kur yra jis, ten yra gyvybė, energija, tikrovės virpesys ir jaudulys, ir ten <u>yra</u> „reikšmė" vienintele tikrąja ir konkrečia prasme, kokia ji tegali būti.

Robertas Louisas Stevensonas tai pailiustravo pavyzdžiu iš vaizduotės viename savo esė, kuri, mano manymu, tikrai nusipelno tapti nemirtinga ir dėl teisingo turinio, ir dėl tobulos formos.

„Baigiantis rugsėjui," rašo Stevensonas, „kai jau artėdavo mokslo metai ir naktys jau būdavo visai tamsios, mes išvykdavome iš savo vilų, kiekvienam būdavo įduodamas alavinis kišeninis žibintas. Šis daiktas buvo taip gerai žinomas, kad tapo įprastu Didžiosios Britanijos prekyboje. Ir bakalėjininkai, artinantis reikiamam laikui, išpuošdavo savo langus mūsų ypatingais šviestuvais. Mes nešiodavome juos prisegtus prie juosmens ant kriketo diržo, o ant jų, tokios buvo žaidimo sąlygos, užsagstydavome paltą. Jie baisiai dvokdavo nuodingu alavu. Jie

niekad nedegdavo tinkamai, tačiau visada nudegindavo pirštus. Jie buvo nieko verti, malonumas vien įsivaizduojamas, ir vis dėlto berniukui su „buliaus akimi" po paltu nieko daugiau nereikėjo. Žvejai naudodavo žibintus savo valtyse ir, manau, kad tai jie mums pakišo šią mintį, – bet jų žibintai nebuvo „buliaus akimis", o mes niekad nežaidėm žvejų. Policija juos nešiodavosi prie diržų, ir mes greičiausiai tai nusižiūrėjome iš jų, tačiau neketinome atrodyti kaip policininkai. Iš tikrųjų dažnai pagalvodavome apie vagis ir neabejotinai žinojome apie praėjusius amžius, kai žibintai buvo labiau paplitę, ir buvome prisiskaitę tam tikrų romanų, kuriuose jų buvo labai gausu. Bet nepaisant viso šito, šio daikto teikiamas malonumas buvo didžiulis ir būti berniuku su „buliaus akimi" po paltu mums buvo pakankamai gerai.

Kai du tokie vaikinai susitinka, girdime nerimastingą: „Ar turi savo žibintą?" ir patenkintą „taip!" Tai buvo slaptažodis ir labai reikalingas, nes laikėmės taisyklės slėpti savo pasididžiavimą ir niekas negalėjo atpažinti žibinto nešiotojo kitaip nei (kaip šeško) iš kvapo. Keturiese ar penkiese kartais įkopdavome į dešimtį žmonių talpinančio liugerio vidų, kuriame nebuvo nieko, išskyrus suolelius, – nes kabina paprastai būdavo užrakinta, – ar išsirinkdavome kokią įdubą kopose, kur vėjas galėtų mums švilpti virš galvų. Tada paltai būdavo atsagstomi, ir atrandamos „buliaus akys"; ir permainingam spindesy, po didžiuliu, vėjuotu nakties skliautu, džiuginami gausių deginančių alavo garų, šie laimingi jauni džentelmenai kartu atsišliedavo į šaltą kopų smėlį ar į žvynuotą žvejų laivo dugną ir mėgaudavosi netinkamomis kalbomis. Vargas man, kad negaliu pateikti jokių pavyzdžių! ... Bet kalbos buvo vien prieskonis, o patys šie susibūrimai vien

atsitiktinumai žibinto nešiotojo karjeroje. Šios palaimos esmė buvo vaikščioti vienam tamsią naktį, stiklas nuleistas, paltas užsagstytas, nepraleidžia nė vieno spindulėlio, kad pašviestų jūsų žingsniams ar iškeltų viešumon jūsų pasididžiavimą; vien tamsos kolona tamsoje, ir visą tą laiką giliai pačioje slapčiausioje naivios širdies kertelėje žinoti, kad tu prie savo diržo turi „buliaus akį" ir džiūgauti, ir dainuoti iš to žinojimo".

„Sakoma, kad poetas mirė jaunas bejausmių krūtinėse. Bet galima tvirtinti, kad (kiek mažesnis) dainius beveik visada išgyvena ir yra gyvenimo prieskonis tam, kuriame jis gyvena. Netinkamai įvertinamas žmogaus vaizduotės įvairiapusiškumas ir atskleidžiamas vaikiškumas. Jo gyvenimas iš dalies gali atrodyti vien bjauri purvo sampyla: tačiau pačioje jos gelmėje yra vienas auksinis kambarys, kuriame jis gyvena laimingas bei patenkintas, ir kad ir koks tamsus atrodytų jo kelias pašaliniam stebėtojui, prie savo diržo jis turi vienokią ar kitokią „buliaus akį".

... „Yra viena pasaka, kuri paliečia patį gyvenimo gyvuonį, – pasaka apie vienuolį, kuris nuėjo į mišką, išgirdo paukštį užgiedant, pasiklausė vienos kitos trelės ir atgal sugrįžęs pasijuto svetimas prie savojo vienuolyno vartų, – nes jo nebūta penkiasdešimt metų ir ten likęs tik vienas iš jo draugų, galėjęs jį atpažinti. Ne vien miške šis kerėtojas gieda, nors turbūt miškas yra jo gimtinė. Jis gieda pačiose liūdniausiose vietose ir vargšas jį girdi ir juokiasi, ir jo dienos tampa akimirkomis. Neturėdamas jokių kitų prietaisų, vien tik smirdantį žibintą, aš iššaukiau jį nuogose kopose. Visas gyvenimas, jei jis ne vien mechaniškas, yra supintas iš dviejų gijų, – šio paukščio ieškojimo ir jo klausymosi. Ir tai yra kaip tik tai, dėl ko

gyvenimą taip sunku vertinti ir kiekvieno mūsų pasitenkinimą nelengva išsakyti. Ir kaip tik to žinojimas ir laimingų valandų, kai šis paukštis mums giedojo, prisiminimas pripildo mus tokios nuostabos, kai pažvelgiame į realisto romano puslapius. Čia, žinoma, mes rasime tokį gyvenimo paveikslą, kurį sudaro purvas ir sena geležis, pigūs norai ir pigios baimės, tai, ką gėdijamės prisiminti ir tai, dėl ko nesisielojame pamiršę, – bet apie šią laiką ryjančios lakštingalos gaidą čia neužsimenama".

... „Sakykime, artėjome mes / tokiame realistiniame romane / prie tokio užsiėmimo, kaip šių mano žibintininkų kopose ir aprašėme labai sušalusius berniukus, permerktus lietaus gūsių ir apsuptus nykumos, kokie jie ir buvo, o jų kvailą ir nepadorų pokalbį, koks jis iš tikrųjų buvo. Stebėtojo akiai jie yra šlapi, sušalę ir nykios aplinkos supami; bet paklauskite juos pačius, ir paaiškės, kad jie – nepaprasto džiaugsmo danguje, kurio pagrindas yra smirdantis žibintas".

„Kadangi, kartoju, žmogaus džiaugsmo pagrindą dažnai yra sunku surasti. Kartais jis priklauso nuo kokio antraeilio dalyko, kaip kad žibintas; jis taip pat gali gyventi paslaptingose psichologijos gelmėse. ... Jis taip mažai tesusiję̨s su išoriniais dalykais... kad net gali jų nepaliesti, ir žmogaus tikrasis gyvenimas, dėl kurio jis sutinka gyventi, slypi vaizduotės srity. ... Tokiu atveju poezija lieka pogrindy. Stebėtojas (nelaiminga siela!) yra visai sumišęs. Nes žiūrėti į žmogų – tai vien apsigauti. Mes matysime kamieną, kuris jį maitina; bet jis pats yra aukščiau ir plačiau žaliame lapijos kupole, kiaurai varstomas vėjų ir auginamas lakštingalų. Ir tikrasis realizmas – tai poetų realizmas, reikia laipioti paskui jį kaip voverei ir probėgomis pamatyti dangų, kuriame jis gyvena. Ir

tikrasis realizmas visada ir visur yra poetų realizmas: surasti, kur gyvena džiaugsmas, ir suteikti jam balsą, pranokstantį dainavimą.

„Nes nepastebėti džiaugsmo, – tai nepastebėti nieko. Veikėjų džiaugsme slypi bet kokio veiksmo prasmė. Tai yra paaiškinimas, tai ir pasiaiškinimas. Tam, kas nežino žibinto paslapties, reginys kopose yra beprasmis. Iš čia ir klaidinantis, ir vaiduokliškas realistinių knygų nerealumas. ... Jose mes nepastebime asmeninės poezijos, įkvėptos atmosferos, vaizduotės vaivorykštės, kuri pridengia tai, kas yra nuoga ir tarsi sukilnina tai, kas žema; jose gyvenimas krenta negyvas kaip tešla, užuot kilęs aukštyn kaip balionas į saulėlydžio spalvas; jos yra teisingos, jos – nesuvokiamos, kadangi joks žmogus negyvena išorinėje tiesoje tarp druskų ir rūgščių, o šiltame fantasmagoriškame savo smegenų kambary, su nupieštais langais ir išgalvotomis sienomis".*

Šie paragrafai – tai geriausia, ką aš žinau Stevensono kūryboje. „Nepastebėti džiaugsmo, tai nepastebėti nieko". Išties taip. Tačiau mes esame baigtiniai ir kiekvienas turime kokį vieną pašaukimą. Ir atrodo, tarsi energija, reikalinga atlikti konkrečioms pareigoms, gali būti įgyta tik kietaširdiškai nusisukant nuo viso kito. Mūsų nejautrumas viskam, išskyrus vieną konkrečią džiaugsmo rūšį, būtų kaina, kurią neišvengiamai turime sumokėti, kad būtume praktiškomis būtybėmis. Tik kokiam nors apgailėtinam svajotojui, filosofui, poetui ar romantikui, ar paprastam praktiškam žmogui, kuris įsimylėjo, sunki realybė pasitraukia, ir protą nušviečia įžvalga į išvarantį

---

* „žibinto nešėjai" tome, pavadintame „Per lygumas". Cituojant sutrumpinta.

pasaulį, kaip jį vadino Cliffordas, didžiulį vidinio gyvenimo pasaulį už mūsų, tokį skirtingą nuo išorinio tariamo pasaulio. Tada visa mūsų įprastinių vertybių skalė sugriaunama, mūsų Aš yra suskaldomas ir jo siauri interesai ištykšta į gabalus, tada reikia surasti naują centrą ir naują perspektyvą.

Šis pasikeitimas yra gerai aprašytas mano kolegos Josiaho Royce'o:

„Taigi, kas yra mūsų kaimynas? Tu laikei jo mintį, jo jausmą skirtingu nuo tavojo. Tu pasakei: „Jo skausmas ne toks kaip mano skausmas, o daug lengviau pakeliamas". Jis tau atrodo mažiau gyvas nei tu; jo gyvenimas yra blankus, šaltas, jis yra silpna, rusenanti ugnis palyginti su tavo liepsnojančiais troškimais... Taip, blankiai ir instinktyviai tu gyvenai su savo kaimynu ir jo nepažinojai, nes buvai aklas. Tu jį pavertei daiktu, o ne atskiru Aš. Atsikratyk šios iliuzijos ir paprasčiausiai pabandyk sužinoti tiesą. Skausmas yra skausmas, džiaugsmas yra džiaugsmas visur, taip kaip ir tavyje. Visose dainose apie miško paukščius, visuose sužeistųjų ir mirštančiųjų, kovojančių prieš grobiko priespaudą verksmuose, beribėje jūroje, kurioje kenčia ir miršta milijardai vandens būtybių, visuose nesuskaičiuojamuose laukinių žmonių būriuose, visose ligose ir liūdesy, visokiam džiūgavime ir vilty, visur kur, nuo žemiausio iki kilniausio, vyksta tas pats sąmoningas, liepsnojantis, valingas gyvenimas, be galo daugialypis, kaip gyvų būtybių formos, neužgesinamas kaip saulės liepsna, tikras kaip ir tie plakimai, kurie ir dabar tvinksi tavo mažoj savanaudiškoj širdelėj. Pakelk akis, žvelk į šį gyvenimą ir tada pamiršk jį, jei sugebėsi; bet jei tai žinosi, pradėsi suprasti savo pareigą".*

---

* The Religious Aspect of Philosophy, p. 157-162 (sutrumpinta).

Ši aukštesnė vizija, atskleidžianti vidinę viso to, ką iki tol mes suvokėme vien kaip negyva išorybė, reikšmę, dažnai žmogų aplanko netikėtai ir ją išvydus jo gyvenime įvyksta lūžis, prasideda nauja epocha. Kaip sako Emersonas, tose akimirkose yra gelmė, kuri priverčia mus priskirti joms daugiau tikrovės, nei visiems kitiems patyrimams. Meilės aistra sukrės žmogų kaip sprogimas ar koks nors veiksmas pažadins atgailaujančią sąžinę, kuri kabo virš jo kaip debesis per visą dieną.

Šį mistinį paslėptos reikšmės jausmą mums dažnai sukelia negyvi gamtos daiktai. Aš paėmiau šį fragmentą iš „Obermano", madingos anų laikų prancūziškos novelės; „Paryžius, kovo 7. – Buvo tamsu ir gana šalta. Aš buvau prislėgtas ir vaikščiojau, nes daugiau neturėjau ką veikti. Praėjau pro gėles, padėtas krūtinės aukšty ant sienos. Tarp jų buvo ir žydintis žonkilis. Jis stipriausiai išreiškia geismą: tai buvo pirmasis metų kvapas. Aš jaučiau visą laimę, kuri yra skirta žmogui. Ši neapsakoma sielų harmonija, šis idealaus pasaulio fantomas visiškai užvaldė mane. Aš niekad nebuvau pajutęs nieko tokio didingo ar taip žaibiškai paveikaus. Aš nežinau, kokia forma, kokia analogija, kokia santykio paslaptis leido man šioje gėlėje išvysti beribį grožį. ... Šios neišreiškiamos didybės niekad negalėsiu apibrėžti sąvokomis; kaip ir šios formos – kurios neaprėps niekas, šio geresnio pasaulio idealo, kurį jaučia žmogus, bet kurio, atrodė, gamta nesukūrė."*

Wordsworthas ir Shelley taip pat yra kupini šio beribio gamtos daiktų prasmės pojūčio. Wordswortho poezijoje – tai rūsti, asketiška, moralinė prasmė, – „vienužio džiaugsmas".

---

* De Senancour: Obermann, Lettre XXX.

„Kiekvienai gamtos formai, uolai, vaisiui, gėlei,
Net akmenėliams pabiriems kely,
Gyvybę suteikaiu ir dvasią: mačiau – jie jaučia
Ar siejau juos su kokiu nors jausmu: nepaprasta
gausybė
Jų įsiliejo į įkvepiančią gyvybę sielą, ir visa, ką
Regėjau – alsavo vidine prasme."*

„Neregimų daiktų tikra žinia!" O kas iš tiesų buvo ta užslėpta gamtos galia, kurią Wordsworthas, kupinas susižavėjimo ir ekstazės, jautė, ir kurios šviesos nutviekstas gyveno, diena po dienos klaidžiodamas kalvomis, jis niekad nebūtų galėjęs paaiškinti logiškai ar apibrėžti sąvokomis. Tačiau skaitytojui, kuris galbūt pats patyrė panašias nušvitimo akimirkas, Wordsworto eilės, kuriose jis paprasčiausiai skelbia jas buvus, džiugina širdį savo galia ir įtaiga: –

„Didingas
Rytas aušo, neužmirštamai žavus,
Tokio puikaus dar neregėjau. O priešais
Jūra juokės toly; šalimais
Aukšti kalnai lyg debesys švytėjo,
Grūdų gyslelėm, nuspalvinti ir nutvieksti
nežemiškos šviesos;
O pievose ir slėniuose
Visa saldybė rytmečio aušros, –
Rasos kvapai ir paukščių giesmės,
Kaimiečiai, dirbt einantys laukų.

* The Prelude, Book III. (Vertė K.Rastenis)

„Ak! ar dar bereikia tau sakyti, mano Drauge, kad iki
Pat kraštų man buvo kupina širdis; ir įžadų aš
nedaviau, –
Jie patys buvo man duoti, – ir priesaika, nežinoma
lig tol, man
Buvo duota, kad, nors ir baisiai nusidėdamas,
Būsiu tikinti Siela. Tolyn ėjau,
Kupinas dėkingos malonės ir palaimos, – ji tęsiasi
ir šiandien."*

Kai Wordsworthas taip ėjo tolyn, kupinas to keisto vidinio džiaugsmo, jausdamas slaptą jį supančios gamtos gyvenimą, jo kaimynai kaimiečiai, susirūpinę vien savo darbais, derliumi, ėriukais, tvoromis, tikriausiai laikė jį labai nereikšmingu ir kvailu žmogumi. Žinoma, nė vienas iš jų niekada nepagalvojo, kas vyksta jo viduje ir ko tai gali būti verta. Ir vis dėlto šis vidinis jo gyvenimas nešė tą reikšmingumo naštą, kuri teikė kitų sieloms peną ir iki šiol pripildo jas vidinio džiaugsmo.

Richardas Jefferies parašė nuostabų autobiografinį dokumentą, pavadintą „Mano širdies istorija". Daugelyje jos puslapių jis pasakoja apie nuostabą ir susižavėjimą, kuriais jį jaunystėje perpildė gamtos gyvenimo prasmė. Ant vienos kalvos viršūnės jis sako:

„Aš buvau vienui vienas su saule ir žeme. Gulėdamas ant žolės, savo sieloje kalbėjau žemei, saulei, orui, tolimai jūrai, esančiai toli už horizonto. ... Su visa jausmų galia, kuri apėmė mane, visa smarkiai pajausta bendrybe su žeme, saule ir dangum, šviesos paslėptomis žvaigždėmis, su vandenynu, – niekaip negalima aprašyti šitų

---

* The Prelude, Book IV. (Iš anglų k. vertė K.Rastenis)

jausmų iki virpulio jaudinančios gelmės, – jais aš meldžiausi, tarsi jie būtų buvę instrumento klavišai. ... Didžiulė saulė, liepsnojanti šviesa, stiprioji žemė, – mieloji žemė, – šiltas dangus, grynas oras, vandenyno mintis, neišreiškiamas viso to grožis pripildė mane susižavėjimo, ekstazės, nepaprasto pakilumo. Su šiuo pakilumu aš taip pat meldžiausi. ... Ši malda, šis sielos jausmas, nebuvo niekam skirta: tai buvo aistra. Aš įsikniaubiau į žolę. Buvau visiškai bejėgis, išsekintas ir praradęs save kovoje, aš buvau visiškai užvaldytas susižavėjimo. ... Jeigu koks nors piemuo atsitiktinai būtų mane pamatęs gulintį ant velėnos, jis būtų pamanęs, kad aš priguliau kelioms minutėms pailsėti. Išoriškai mano jausmai niekaip nepasireiškė. Kas būtų galėjęs įsivaizduoti, koks aistros viesulas siaučia many čia gulint!"*

Žinoma, bevertė gyvenimo valanda, matuojant ją įprastais komercinės vertės matais. Tačiau kaip gi kitaip galima išmatuoti valandos vertę, jei ne tokiais jos sukeltais jausmais?

Tačiau triukšmingi praktinių interesų reikalavimai daro mus tokius aklus ir kurčius visiems kitiems dalykams, kad ima kone atrodyti, kad būtinai taptų beverčiu kaip praktiškai būtybei, jei tikiesi įgyti kokį nors platesnį supratimą apie nesuinteresuotų vertybių pasaulį, suvokti gyvenimo prasmę stambiu objektyviu mastu. Tiktai mistikas, tik svajotojas, nevykėlis valkata ar dykūnas gali leisti sau tokį malonų užsiėmimą, kuris akimirksniu pakeis visus įprastus žmogaus vertės standartus, kvailumą paversdamas pranašesniu už galią ir bematant nuvertindamas pasižymėjimo ženklus, kuriuos užsitarnauti

---

* Cit. veik. Boston, Roberts, 1883, p. 5, 6.

paprastam dirbančiam žmogui prireikia viso gyvenimo. Už tokią kainą gali tapti pranašu, tačiau neįgysi pasisekimo visam pasauly.

Pavyzdžiui, Waltas Whitmanas daugelio mūsų yra laikomas dabartiniu pranašu. Jis panaikina įprastus žmogiškus skirtumus, visas konvencijas ir vargu ar myli bei dievina kokias nors žmogiškas savybes, išskyrus tas pradines, kurios yra bendros visiems žmonėms. Dėl to jis tampa savotišku idealiu valkata, besivažinėjančiu omnibusų viršuje ir keltais ir, praktiškai ar akademiškai, beverte, neproduktyvia būtybe. Jo eilėraščiai yra vien šūksniai – daugiausia be temos veiksmažodžių, o vien milžiniškos apimties jaustukų seka. Jis taip pat ekstatiškai jautė minią, kaip Wordsworthas kalnus, jautė ją kaip neįveikiamą reikšmingą esatį ir galią, tiesiog užvaldančią protą, kai rimtam žmogui pakaktų vertingos veiklos užpildyti jo dienoms. Kai jis plaukia per Bruklino perkėlą, štai ką jis jaučia:

Potvynio banga po manim! Aš žvelgiu į tave, veidas į veidą;

Vakarų debesys! saulė čia pusės valandos aukšty! Aš taip pat žiūriu į jus veidas į veidą.

Vyrų ir moterų minios, apsirengusios paprastais drabužiais! kokie jūs man įdomūs!

Ant keltų, šimtai ir šimtai, kurie perplaukia, grįždami namo, yra man įdomesni, nei jūs įsivaizduojate;

Ir tu, kuris plauksi iš kranto į krantą metus nuo šiol, daugiau man reiški, ir daugiau reiški mano apmąstymams, nei tai gali įsivaizduoti.

Kiti įeis per kelto vartus ir plauks iš kranto į krantą;

Kiti žiūrės į potvynio bangų tėkmę;

Kiti matys laivus nuo Manheteno į šiaurę ir į vakarus ir Bruklino aukštumas į pietus ir rytus;

Kiti regės dideles ir mažas salas;

Penkiasdešimt metų nuo šiol kiti regės jas, plaukdami keltu, saulė pusė pirmos aukšty.

Šimtą metų nuo šiol, ar dar tiek daug šimtą metų nuo šiol, kiti regės jas,

Džiaugsis saulėlydžiu, nugrimztančiu į potvynio bangą, atsitraukiančiu į atoslūgio bangos jūrą.

Tai neduoda naudos, nei laikas, nei vieta – atstumas neduoda naudos.

Taip kaip jūs jaučiatės, kai jūs žiūrite į upę ar į dangų, taip aš jaučiau:

Taip kaip ir bet kuris jūsų yra vienas iš gyvos minios, taip ir aš buvau vienas iš minios;

Taip kaip jus atgaivina upės džiugumas ir šviesi tėkmė, atgaivino ir mane;

Taip kaip jūs stovite, atsirėmę į turėklus, tačiau skubate su sraunia tėkme, taip ir aš stovėjau, tačiau skubėjau;

Taip kaip jūs žiūrite į nesuskaičiuojamus laivų stiebus ir į storakamienius garlaivių kaminus, aš žiūrėjau.

Aš taip pat daug daug kartų perskrodžiau upę, saulė pusė pirmos aukšty;

Aš stebėjau dvyliktojo mėnesio žuvėdras – aš mačiau jas aukštai ore, nejudriais sparnais, vibruojančiais kūnais,

Aš mačiau, kaip spindintis geltonis užliejo dalį jų kūnų, o kita jų dalis liko uždengta šešėlio,

Aš mačiau lėtai besisukančius ratus ir lėtą judėjimą į pietus:

Mačiau škunų ir vienstiebių laivų baltas bures, mačiau laivus, išmetusius inkarą,

Jūreivius, dirbančius laivavirvėse ar raitomis ant sijų:

Dantytais pakraščiais bangas saulėlydy, kaušines taures, žaismingas keteras ir spindesį;

Erdvę toli vis besiniaukiančią, pilkas granitinių sandėlių prie dokų sienas;

Gretimoj pakrantėj ugnys iš liejyklų kaminų kylančios aukštai... į naktį,

Metančios savo juodą blizgesį... į gatvių tarpeklius.

Tai ir visa kita buvo man tas pats, kaip ir jums.*

Ir taip toliau per visą likusią dieviško grožio poemą. Ir jeigu norite pamatyti, ką šis senas dykūnas laikė vertingiausiu būdu naudotis Dievo siųstomis galimybėmis, paskaitykite žavingą jo laiškų jaunam vairuotojui, tapusiam jo draugu, tomelį:

„New York, spalio 9, 1868.

„Brangus Piteri, – šį priešpietį čia nuostabu – šviesu ir šaltoka. Anksti ryte buvau išėjęs trumpai pasivaikščioti palei upę, esančią tik už dviejų kvartalų nuo ten, kur gyvenu. ... Ar papasakoti tau apie /mano gyvenimą/ vien tam, kad rašyčiau? Apskritai prieš pietus aš būnu savo kambary, kur rašau, etc., po to nusimaudau, susitvarkau ir apie dvyliktą išeinu ir kur nors bastausi ar skambinu kam nors į miesto centrą ar su reikalais, ar galbūt, jei oras puikus, ir aš to noriu, važiuoju su vienu draugu vairuotoju per Brodvėjų iš 23 gatvės į Bouling Gryną, trys mylios į kiekvieną pusę. (Kas dieną aš turiu labai daug darbų, kuriuos reikia padaryti, kiekviena valanda kuo nors užimta.) Žinai, niekada nenusibostantis malonumas, tyrinėjimas ir poilsis – taip pora valandų važinėtis Brodvėjumi gražią popietę. Pravažiuodamas viską matai, kažkokį gyvenimą, nesibaigiančią panoramą – parduotuves, nuostabius pastatus ir didžiules vitrinas: plačiais šaligatviais nuolatos eina minios turtingai apsirengusių moterų,

* (Iš anglų k. vertė K. Rastenis)

visiškai skirtingų, aukštesnio stiliaus ir išvaizdos nei pamatytum kur nors kitur – iš tikrųjų tobulas žmonių srautas. Vyrų apranga taip pat aukšto stiliaus ir daugybė užsieniečių – o gatvėse tiršta ekipažų, vežimų, viešbučių ir asmeninių karietų, iš tikrųjų visokiausių transporto priemonių ir daug pirmos klasės kinkinių, mylia po mylios, ir tokios didelės gatvės žavesys ir tokia daugybė aukštų, puošnių, didingų pastatų, daugelis jų iš balto marmuro, ir iš visų pusių linksmybė ir judėjimas: tu suprasi, kokia tai pramoga gražią dieną tokiam didžiuliui dykūnui kaip aš, kuriam taip smagu matyti pro jį prabėgantį gyvą ir judrų pasaulį, demonstruojantį save jo malonumui, kai šis tuo tarpu per daug nesijaudina, o tiesiog žiūri ir stebi".*

Iš tikrųjų tuščias laiko leidimas, gali pasakyti kai kurie iš jūsų, ne visai pagirtinas suaugusiam žmogui. Ir vis dėlto, žvelgiant giliausiu požiūriu, kas žino daugiau tiesos ir kas žino mažiau, – Witmanas ant omnibuso, kupinas vidinio džiaugsmo, kurio jį pripildo reginys, ar jūs, kupini paniekos jo tuščiam užsiėmimui.

Kai paprastas bruklinietis ar niujorkietis, gyvenantis pernelyg prabangiai ar pavargęs ir iškankintas rūpesčių dėl savo asmeninių reikalų, plaukia keltu ar eina Brodvėjumi, jo vaizduotė taip nenuskrieja „į saulėlydžio spalvas", kaip Whitmano, ir jis vidujai nesuvokia neginčytino fakto, kad šis pasaulis niekad neturėjo daugiau dieviškumo ar amžinos reikšmės, nei jų yra įkūnyta regėjimo laukuose, kuriuos taip nerūpestingai praleidžia jo akys. Čia yra gyvenimas ir čia, žingsnis į šalį – yra mirtis. Tai vienintelė grožio rūšis, kuri tik kada nors yra buvusi. Tai yra

* Calamus, Boston, 1897, p. 41, 42.

senoji žmogaus kova ir drauge jos vaisiai. Tai tuo pačiu yra ir pamokslas, tikrovė ir idealas. Tačiau išsekintam ir neaštriam žvilgsniui visa tai yra negyva ir banalu, vulgaru, nuvalkiota ir pasibjaurėtina. „Po velnių! juk tai liūdnas reginys!" sako Čarlyle'is, eidamas naktį su žmogumi, kuris nori atkreipti jo dėmesį į didingą žvaigždžių, spindinčių danguje, grožį. Ir kaip tik šis reginio kartojimasis naujoms žmonių kartoms, gyvenančioms secula seculorum, amžinas bendros tvarkos pasikartojimas, kuris Whitmaną pripildo mistinio pasitenkinimo, kokiam Schopenhaueriui su emociniu nuskausminimu, yra „pasibaisėtinos vidinės tuštumos" pojūtis, kurio persmelktas jis viską regi, tai svarbiausias šį pasaulio reginį užliejusio nuobodulio ingredientas. Kas yra gyvenimas, vertinant jį pačiu didžiausiu mastu, klausia jis, jei ne ta pati per amžius atsikartojanti beprasmybė, tas pats lojantis šuo, tos pačios zirziančios musės? Tačiau pluoštas, iš kurio sudaryta ši beprasmybė, tai audeklas, nuaustas iš visokiausių kada nors buvusių ar būsimų šiame pasaulyje jausmų, džiaugsmų ir prasmių.

Vienas ir pagrindinis būdas pajusti nesuvokiamą pasaulio svarbą ir reikšmę yra kaip Witmanui paprasčiausiai džiaugtis jo buvimu. Tačiau kaip žmogus gali pajusti gyvybinę patyrimo reikšmę, jei jis jos anksčiau nepažino? Nėra recepto, kuriuo būtų galima vadovautis. Kaip paslaptis ir slėpinys, ji dažnai ateina netikėtai. Kartais pražysta iš kapo, kuriame, kaip manėme, buvo palaidota mūsų laimė. Benvenuto Cellini po gyvenimo saulės šviesoje, kupino nuotykių ir meninių išgyvenimų, staiga uždaromas San Andželo pilies požemiuose. Vieta siaubinga. Žiurkių, drėgmės ir pelėsių viešpatija. Jo koja sulaužyta, iškrenta dantys, matyt, nuo skorbuto. Tačiau

dabar jo mintys, kaip niekad iki tol, nukrypsta į Dievą. Jis gauna Bibliją, kurią skaito tą vieną iš dvidešimt keturių valandą, kai silpnas saulės spindulys prasiskverbia į jo urvą. Jį aplanko religinės vizijos. Jis sau pačiam gieda religines giesmes ir kuria himnus. Ir paskutinę liepos dieną galvodamas apie įprastą rytdienos šventę Romoje, jis sako sau: „Visus tuos praėjusius metus aš švenčiau tą šventę su šio pasaulio tuštybėmis, nuo šių metų aš ją švęsiu su dieviškumu. Ir tada aš tariau sau: „Ak, aš esu daug laimingesnis dėl dabartinio mano gyvenimo, nei dėl visų tų dalykų, kuriuos prisimenu!"*

Tačiau geriausiai visus tuos paslaptingus potvynius ir atoslūgius suprato Tolstojus. Jie pulsuoja visuose jo romanuose. „Karo ir taikos" herojus Pjeras yra turtingiausias Rusijos imperijos žmogus. Įsiveržus prancūzams, jis paimamas į nelaisvę ir varomas, jiems traukiantis. Šaltis, parazitai, alkis ir visokiausios nelaimės jį persekioja ir jis staiga išvysta tikrąją gyvenimo vertybių skalę. Čia, dabar tiktai, pirmąsyk Pjeras pilnutinai įvertino tą malonumą, kurį suteikia valgis, kai norisi valgyti, gėrimas, kai norisi gerti, miegas, kai norisi miegoti, šiluma, kai esti šalta, pokalbis su žmogum, kai norisi kalbėtis ir išgirsti žmogaus balsą. Tačiau vėliau ir per visą savo gyvenimą Pjeras su entuziazmu galvojo ir kalbėjo apie tą nelaisvės mėnesį, apie tuos nesugrąžinamus, stiprius ir džiaugsmingus pojūčius ir, svarbiausia, apie tą pilnutinę sielos ramybę, apie visišką viduję laisvę, kurias jisai patyrė tik šiuo metu.

Kai jis pirmą dieną, atsikėlęs anksti rytą, išėjo auštant iš balagano ir pamatė kalnų kauburius ir bevingiuojantį virš upės ir dingstantį melsvame tolyje miškingą krantą,

---

* Vita, lib. 2, chap. 1 v.

kai pajuto gaivaus oro prisilietimą ir išgirdo kiauksint kuosas, skrendančias iš Maskvos per laukus, ir kai paskui staiga trykštelėjo šviesa iš rytų ir iškilmingai išplaukė iš po debesies kraštas saulės, ir bonios, ir kryžiai, ir šerkšnas, ir tolis, ir upė, viskas sutvisko džiaugsmingoje šviesoje, – Pjeras pajuto naują, dar nežinomą jam jausmą – gyvenimo džiaugsmą ir stiprybę.

Ir šis jausmas ne tik jo neapleido per visą nelaisvės metą, bet, priešingai, vis augo jame, didėjant jo paties sunkumams... Pjeras pažino ne protu, o visa savo būtybe, savo gyvenimu, kad laimė glūdi jame pačiame natūralių žmogiškų poreikių patenkinimu, ir kad visa nelaimė kyla ne iš trūkumo, o iš pertekliaus; (165-165)

„... Milžiniška, bekraštė stovykla, kur pirmiau smagiai traškėjo laužai ir ūžė, klegėjo žmonės, ėmė tilti; raudonos laužų ugnys geso ir blyško. Aukštai šviesiame danguje žėrėjo mėnulio pilnatis. Miškai ir laukai, pirmiau nematomi už stovyklos ribų, atsivėrė dabar tolumoje. Ir dar toliau už šių miškų ir laukų matėsi šviesus, siūbuojantis, viliojąs begalinis tolis. Pjeras pažvelgė į dangų, į gilyn grimztančias, mirgančias žvaigždes. „Ir visa tai mano, ir visa tai manyje, ir visa tai aš! – mąstė Pjeras. – Ir visa tai jie sugavo ir pasodino į balaganą, apkaltą lentomis!" Jis nusišypsojo ir nuėjo gulti pas savo draugus."*

Taigi aplinkybės ir patyrimas yra niekas. Svarbiausia, kad siela būtų suprasta, kad gyvybinės jos srovės užvaldytų tai, kas yra duota. „Eidamas per tuščią žemę," sako Emersonas, „brisdamas per sniego pusnis, sutemus, po debesuotu dangumi, nesitikėdamas kokio laimingo atsitiktinumo, aš patyriau tobulą džiaugsmą. Esu laimingas iki baimės ribos."

---

* L.Tolstojus. Karas ir taika, Vilnius, „Vaga", 1978, t. 4, p. 106, 107, 164-5, 115. Iš rusų kalbos vertė E. Viskanta.

Gyvenimas visada yra vertas gyventi, net jeigu ir esi toks jautrus. Tačiau dauguma mūsų iš vadinamųjų išsilavinusiųjų klasių labai nutolome nuo Gamtos. Mes išmokyti ieškoti rinktinio, reto ir nepastebėti to, kas paprasta. Mes prikimšti abstrakčių sąvokų ir mokame pernelyg sklandžiai kalbėti ir daugžodžiauti; ir šių aukštųjų funkcijų kultūroje ypatingi džiaugsmo šaltiniai, susiję su paprastesnėmis funkcijomis, dažnai yra išdžiūvę ir mes išaugame visiškai akli ir nejautrūs paprastesnėms, elementaresnėms gyvenimo gėrybėms ir džiaugsmams.

Tokiomis aplinkybėmis išsigelbėjimas – nusileisti į gilesnį ir primityvesnį lygmenį. Įkalinimas, laivo avarija ar priverstinis paėmimas į armiją nuolatos parodytų gyvenimo džiaugsmą daugumai pernelyg išsilavinusių pesimistų. Gyvenant atvirame ore ir ant žemės, nusvirusi svarstyklių svirtis pamažu kyla ir perdėtas jautrumas ir abejingumas patys išsilygina. Visų dirbtinių schemų ir jausmų reikšmė išblėsta ir išnyksta, o galia regėti, uosti, lytėti, ragauti, miegoti, išdrįsti ir daryti savo paties kūnu – didėja ir auga. Laukiniai ir gamtos vaikai, prieš kuriuos mes manome esantys pranašesni, tikrai yra gyvi ten, kur mes dažnai jau esame mirę, ir jeigu jie mokytų taip sklandžiai rašyti, kaip mes, jie skaitytų mums įspūdingas paskaitas apie mūsų nekantrumą tobulėti ir aklumą esminėms pastovioms gyvenimo gėrybėms. „Ak, mano broli", tarė genties vadas baltajam svečiui, „tu niekad nepažinsi laimės apie nieką negalvoti ir nieko nedaryti. Tai, be miego, yra patys nuostabiausi dalykai. Tokie mes buvome prieš gimimą, tokie būsime po mirties. Tavo žmonės, ... vos baigę nuimti vieno lauko derlių iškart ima arti kitą; ir, kai jiems neužtenka dienos, mačiau juos ariant mėnesienoje. Kas yra jų gyvenimas šalia mūsiškio, – gyvenimas,

kuris jiems nieko nereiškia? Būdami akli, jie visą jį praranda! Bet mes gyvename dabartyje".*

Koks nepaprastai įdomus gali tapti gyvenimas nemąstymo, grynai juslinio suvokimo lygmenyje, nuostabiai aprašė žmogus, mokantis rašyti, – ponas W. H. Hudsonas „Tingios dienos Patagonijoje".

„Didesnę vienos žiemos dalį praleidžiau", rašo šis puikus autorius, „vienoje Rio Negro vietovėje, esančioje septyniasdešimt ar aštuoniasdešimt mylių nuo jūros".

... „Buvau įpratęs kiekvieną rytą pasijodinėti su šautuvu ir, lydimas vieno šuns, išjoti iš slėnio; ir vos tik įkopdavau į terasą ir panirdavau į pilką, visa užgožiančią tankmę, pasijusdavau toks visiškai vienas, tarsi mane nuo slėnio būtų skyrusios ne penkios, o visi penki šimtai mylių. Tokia laukinė, vieniša ir nutolusi atrodė ši pilka dykynė, nusidriekusi į begalybę, tuštuma, į kurią nebuvo įžengusi žmogaus koja ir kurioje buvo tiek nedaug laukinių žvėrių, kad jie net nepaliko matomų takų dygliuotoje laukymėje... Ne vieną, ne du ir ne tris kartus, o diena po dienos aš grįždavau į šią vienišą, negyvenamą vietą, jodamas į ją rytais tarsi į šventę ir išjodamas iš jos tik tada, kai ją palikti mane priversdavo alkis, troškulys ir besileidžianti saulė. Iš tiesų juk neturėjau jokio tikslo ten vykti, – jokios racionalios priežasties, kurią galėčiau išreikšti žodžiais, – nes, nors ir pasiimdavau su savim šautuvą, ten nebuvo ką šaudyti, – medžioklė pasilikdavo slėny. ... Kartais praeidavo visa diena, neišvydus nė vieno žinduolio ir turbūt ne daugiau tuzino įvairaus dydžio paukščių. Oras tuo metu buvo rūškanas, daugiausia su pilka debesų, nusidriekusių danguje, migla, pūsdavo atšiaurus vėjas,

---

* Cituoju iš Lotze, Mierocosmus, angliškojo vertimo, p.240.

dažnai toks šaltas, kad sužvarbdavo mano pavadį laikanti ranka... Lėtu žingsniu, kuris būtų nepakeliamas kitomis aplinkybėmis, aš ištisas valandas jodavau nenulipdamas nuo arklio. Pasiekęs kalvą, aš lėtai jodavau į jos viršūnę ir čia stovėdavau, žvelgdamas į atsivėrusį vaizdą. Į kiekvieną pusę jis driekdavosi į tolį banguodamas didžiulėmis kalvų vilnimis, laukinis ir netaisyklingas. Koks jis buvo pilkas! toks visai po ranka, toks iki pat padūmavusio horizonto, kur kalvos jau buvo neryškios ir kontūro linijos toly darėsi neaiškios. Leisdamasis žemyn po šios apžvalgos aš pratęsdavau savo betiksles klajones ir aplankydavau kitas aukštumas, kad apžvelgčiau tą patį kraštovaizdį iš kito taško, – visa tai tęsdavosi ištisas valandas. O vidudienį nulipdavau nuo arklio ir sėdėdavau ar gulėdavau ant savo kelioninio neperšlampamo apsiausto valandą ar ilgiau. Vieną dieną šiaip klajodamas užtikau mažą šilelį, kuriame augo dvidešimt ar trisdešimt medžių, patogiai nutolusių vienas nuo kito, todėl jame akivaizdžiai lankėsi elnių ar kitų laukinių žvėrių bandos. Šis šilelis augo ant kalvos, savo forma besiskiriančios nuo kitų šalimais esančių, ir po kurio laiko jis man tapo savotišku atradimu ir poilsio vieta kiekvieną vidudienį. Aš neklausiau savęs, kodėl pasirinkau būtent šią vietą, kartais net nukrypdamas nuo savojo kelio, kad čia pasėdėčiau, užuot sėdėjęs po bet kuriuo iš milijonų medžių ir krūmų bet kurios kitos kalvos pašlaitėje. Aš apie tai negalvojau, elgiausi nesąmoningai. Tik vėliau man atrodė, kad kartą čia pailsėjęs, aš kiekvieną kartą vėl norėjau pailsėti ten, šis mano noras buvo susijęs su konkrečiu medžių grupės vaizdiniu, su spindinčiais lygiais kamienais ir švaraus smėlio ruožu apačioj ir netrukus tai tapo įpročiu sugrįžti, nelyg žvėriui, pailsėti į tą pačią vietą.

„Ko gera, neteisinga būtų sakyti, kad aš sėdėdavau ir ilsėdavausi, kadangi niekad nebūdavau pavargęs, – ir vis dėlto, nors ir nepavargus, ši vidudienio pauzė, kai aš valandą išsėdėdavau nejudėdamas, buvo keistai palaiminga. Visą dieną čia nepasigirsdavo joks garsas, nesušlamėdavo nė lapas. Vieną dieną, klausydamasis tylos, netikėtai pagalvojau, kas būtų, jei aš imčiau garsiai šaukti. Tuo metu tai man pasirodė siaubinga mintis, nuo kurios net krūptelėjau. Tačiau per šias vienatvėje praleistas dienas retai iš viso kokia nors mintis ateidavo man į galvą. Tokioje dvasios būsenoje, kokioje aš buvau, mąstymas tapo neįmanomas. Manoji būsena buvo nerimas ir budrumas; tačiau aš nesitikėjau patirti kokį nors nuotykį ir buvau toks pat laisvas nuo baimės kaip ir dabar, savo kambary Londone. Ši būsena man greičiau atrodė artima, nei keista, ir ją lydėjo stiprus pakilumo jausmas; ir aš nežinojau, kad kažkas įsiterpė tarp manęs ir mano intelekto, kol vėl nesugrįžau į savo ankstesnį Aš – į mąstymą, į senąją nuobodžią egzistenciją.

„Aš neabejotinai buvau nuėjęs atgal; ir ta stipria budrumo, ar greičiau nerimo būsena pamiršus aukštųjų proto galias, buvo tolygi laukinio proto būsenai. Jis mažai galvoja, mažai samprotauja, turėdamas tikresnį vadovą – savo /grynai juslinius suvokimus/. Jis yra visiškoje darnoje su gamta ir, protiniu požiūriu, beveik tokiame pat lygmeny, kaip ir laukiniai žvėrys, kuriuos jis žudo ir medžioja, ir kurie savo ruožtu kartais žudo jį".*

Skaitytojui tokios valandos, kokias aprašo p. Hudsonas, tai pasakojimas apie tuštumą, kurioje nieko neatsitinka, nieko nepasiekiama ir todėl joje nėra nieko, apie ką galima būtų rašyti. Tai beprasmiški ir tušti laiko tarpai.

---

* Cit. veik. p. 210-222 (sutr.).

Tam, kuris jaučia jų vidinę paslaptį, jie persmelkti tokios reikšmės, kuri neišsakomai laiduoja pati už save. Man gaila berniuko ar mergaitės, vyro ar moters, kurie niekad nepatyrė paslaptingo juslinio gyvenimo, galbūt iracionalaus, tačiau drauge, ir jo budrumo bei aukščiausios palaimos. Gyvenimo šventės yra reikšmingiausi jo momentai, nes jos būna, ar bent jau turėtų būti pripildytos kaip tik tokio magiškai neatsakingo žavesio.

Taigi koks visų šių svarstymų ir citavimų rezultatas? Vienu požiūriu, jis yra negatyvus, tačiau kitu – pozityvus. Jis visiškai uždraudžia mums iš anksto pasmerkti kitokias, nei mūsų pačių, egzistavimo formas ir jis liepia mums toleruoti, gerbti ir būti nuolaidžiais tiems, kurie be jokios žalos domisi ir yra laimingi savaip, kad ir kaip nesuprantama mums tai būtų. Šalin rankas!: nei visa tiesa, nei visas gėris nėra atskleistas kuriam nors vienam stebėtojui, nors kiekvienam stebėtojui jo savitas požiūris suteikia dalinį įžvalgos pranašumą. Net kalėjimuose ir palatose padaromi saviti atradimai. Užtenka tik paprašyti kiekvieno mūsų, kad būtume ištikimi savo pačių galimybėms ir išnaudotume savo sugebėjimus, nesiimdami valdyti didžiulio likusio ploto.

3 SKYRIUS

Kas daro gyvenimą reikšmingą

Mano ankstesniame pokalbyje „Apie tam tikrą aklumą" aš bandžiau išmokyti jus pajusti, kad gyvenimas yra kupinas vertybių ir reikšmių, kurių mes nesuvokiame,

nes žiūrime iš išorės ir nejautriai. Kiti čia gali įžvelgti prasmes, bet ne mes. Tai suprasti skatina ne vien noras paspėlioti. Čia slypi didžiausia praktinė reikšmė. Norėčiau jus įtikinti taip, kaip aš pats tai jaučiu. Tai yra mūsų socialinės, religinės ir politinės tolerancijos pagrindas. Tai užmiršę valdovai daro kvailas klaidas, dėl kurių liejasi jų valdomų tautų kraujas. Pirmas dalykas, kurį privalome išmokti bendraudami su kitais, – netrukdyti kitiems būti savitai laimingiems, jei tai nekliudo mūsų laimei. Niekas negali matyti visų idealų. Niekas neturi imtis jų vertinti ir teisti neįsigilinęs. Pretenzija autoritetingu tonu kalbėti apie kitų idealus yra daugumos neteisybių ir žiaurumų priežastis ir tas žmonių charakterio bruožas, prieš kurį nusvyra rankos.

Kiekvienas Jonas mato savosios Onutės žavesį ir tobulybes, kurių kerams mes, beaistriai pašaliečiai, esame abejingi. Kas geriau mato absoliučią tiesą, jis ar mes? Ir kas iš tikrųjų geriau supranta ir jaučia būties esmę? Ar jis perdeda šiuo atveju būdamas maniakas? O gal mes klystame, būdami patologinio nejautrumo aukos, negalėdami pajusti magiškosios svarbos? Be abejo, klystame mes; be abejo, Jonui yra apreikštos gilesnės tiesos; be abejo, mažyčiai vargšės O. gyvenimo tvinksniai yra kūrinijos stebuklas, yra verti šio simpatizuojančio dėmesio; ir savo gėdai turime pripažinti, kad mes negalime jausti taip, kaip Jonas. Nes Jonas suvokia neadekvačiai, o konkrečiai, o mes ne. Jis siekia vienybės su jos vidiniu gyvenimu, dievindamas jos jausmus, nujausdamas jos troškimus, suprasdamas jos ribas taip vyriškai, kaip tik gali, ir vis dėlto neadekvačiai, nes ir jis yra tam tikra prasme aklas. O mes, abejingi storžieviai, net nemėginame suprasti šių dalykų, bet pasitenkiname tuo, kad ši amžinosios tikrovės

dalis, vardu Ona, tarsi mums nebūtų. Onutė, kuri žino savo vidinį gyvenimą, žino, kad tai, kaip Jonas jį suvokia ir priima – taip reikšmingai – yra teisinga ir rimta; ir jis atsakė į tiesą jame, žiūrėdama į jį taip pat teisingai ir rimtai. Tegul pirmykštis aklumas niekados vėl neapgaubs jų savo migla, kad ir kur mes būtumėm, argi ten neatsirastų nė vieno žmogaus, norinčio pažinti mus tokius, kokie esame iš tikrųjų, ar pasirengusio atsakyti į mūsų supratingą įžvelgimą savuoju pripažinimu? Visi mes turėtume suvokti vienas kitą taip intensyviai, jaudinančiai ir reikšmingai.

Jei jūs sakote, kad tai absurdas, kad mes negalime mylėti visų tuo pačiu metu, aš tiesiog pasakysiu, kad iš tikrųjų egzistuoja asmenys, kurie turi nepaprastą sugebėjimą draugauti ir žavėtis kitų žmonių gyvenimu ir kad tokie asmenys žino daugiau tiesos, nei tuo atveju, jei jų širdys nebūtų tokios didelės. Paprasto vaikino ir merginos, Jono ir Onutės, meilei kenkia ne jos stiprumas, bet jos pauzės ir pavydas. Pašalinkite juos ir pamatysite, kad mano iškeltas idealas, – kad ir koks neįgyvendinamas jis būtų šiandien – iš esmės nėra absurdiškas.

Virš mūsų neabejotinai kabo didžiulė paveldėto aklumo sunešta debesų virtinė, tik trumpam tai šen, tai ten suplėšoma pavykusių tiesos atradimų. Tuščia būtų tikėtis, kad ši padėtis smarkiai pasikeis. Mūsų vidinės paslaptys didžiąja dalimi turi likti kitiems neįžvelgiamos, nes būdami iš esmės praktiškomis būtybėmis, mes visada esame trumparegiai. Tačiau jei negalime iš tikrųjų vienas kito suprasti, ar bent jau negalime pasinaudoti savo pačių aklumo pojūčiu ir tapti atsargesniais, eidami per tamsias vietas? Ar negalime išvengti kai kurių bjaurių iš protėvių paveldėtų nepakantumų ir žiaurumų ir neabejotinų tiesos iškraipymų?

Likusią šios valandos dalį kviečiu jus su manimi ieškoti principo, kuris mūsų toleranciją padarytų ne tokia chaotiška. Ir kadangi ankstesnę savo paskaitą pradėjau asmeniniu atsiminimu, prašau jus man atleisti dėl kiek panašaus egotizmo protrūkio ir dabar.

Prieš keletą vasarų aš maloniai praleidau savaitę garsiajame „Assembly Grounds" netoli Chautauqua ežero. Tą akimirką, kai įžengi į šią šventą aptvertą vietą, pasijunti supamas sėkmės atmosferos. Ore tvyro blaivumas ir darbštumas, protingumas ir gerumas, tvarkingumas ir idealizmas, turtingumas ir džiugi nuotaika. Tarsi tai būtų didžiulė ir darbinga iškyla. Prieš jus miestas miške, su daug tūkstančių gyventojų, gražiai suplanuotas ir nusausintas, galintis patenkinti visas būtinas žemesnes ir daugumą nebūtinų aukštesniųjų žmogaus reikmių. Čia yra pirmos klasės koledžas, veikiantis maksimaliu pajėgumu. Čia rasite nuostabios muzikos – septynių šimtų balsų chorą, turintį ko gero puikiausią pasaulyje auditoriją po atviru dangumi. Čia jūs galite užsiiminėti visokiausiomis sporto šakomis: pradedant buriavimu, irklavimu, plaukimu ir dviračių sportu, baigiant aikšte, skirta žaisti žaidimams su kamuoliu ir dirbtiniais dariniais, kuriuos įrengė gimnazija. Čia yra vaikų darželiai ir pavyzdinės vidurinės mokyklos. Čia – ir bendros religinės paslaugos ir specialūs klubai, kuriuose telkiasi įvairios sektos. Čia yra ir nuolat bėgančio gazuoto vandens fontanai ir kasdieninės paskaitos, skaitomos garsenybių. Čia be jokių pastangų rasite geriausią kompaniją. Nėra infekcinių ligų, skurdo, girtavimo, nusikaltimų, policijos. Čia – kultūra, gerumas, paslaugumas, viskas pigu, egzistuoja lygybė, čia – geriausi vaisiai to, dėl ko žmonija kovojo ir liejo kraują, ko siekė civilizacijos vardu ištisus amžius. Žodžiu, čia yra tai, kuo

žmonių visuomenė galėtų būti, jei ji visada būtų šviesi, be kančių ir tamsių kerčių.

Aš iš smalsumo atvykau čia vienai dienai. O pasilikau savaitei, užburtas viso ko žavesio ir patogumo, viduriniosios klasės rojaus be nuodėmės, be aukos, be dėmės, be ašarų.

Tačiau savo paties nuostabai, grįžęs į tamsų ir sugedusį pasaulį, pagavau save visiškai netikėtai ir nesąmoningai sakant: „Ai! koks palengvėjimas! Kad taip būtų ko nors pirmykščio ir laukinio, net jeigu tai ir būtų toks baisus dalykas, kaip armėnų išžudymas, būtų tik atstatyta pusiausvyra. Ši tvarka yra pernelyg nuobodi, ši kultūra yra antrarūšė, šis gerumas neįkvepiantis. Ši žmogiškoji drama – be piktadario ar skausmo, ši bendruomenė – tokia išvalyta ir išpuoselėta, kad gazuotas vanduo, į kurį įdėta ledų, yra daugiausia, ką ji gali pasiūlyti laukiniam žvėriui, slypinčiam žmoguje. Šis miestas, kaitinamas šiltokos paežerės saulės, šis pasibaisėtinas nekaltumas, – to aš negaliu pakelti. Leiskite man vėl išbandyti savo galimybes didelėje išorinio pasaulio laukymėje su visomis jos nuodėmėmis ir kančiomis. Čia yra aukštumos ir žemumos, prarajos ir statūs idealai, baimės ir begalybės blyksniai, – ir čia yra daugiau vilties ir pagalbos, nei tame negyvame vidutiniškame lygmeny ir jo kvintesencijoje."

Toks buvo staigus ir netikėtas mano žabotos vaizduotės posūkis! Man buvo pasiūlytas – kad ir savaime aišku, mažu pavyzdiniu mastu – visų mūsų civilizacijos siekiamų idealų: saugumo, protingumo, žmogiškumo ir tvarkos įgyvendinimas, – ir štai kokia buvo ne kokio nors gamtos žmogaus, o vadinamo kultūringu, išprususiu žmogaus instinktyvi priešiška reakcija į tokią Utopiją. Atrodė, kad čia slypi kažkoks vidinis prieštaravimas ir

paradoksas, kurį aš, etatinis profesorius, visą privalėjau išspręsti ir išaiškinti, – jei tik sugebėsiu.

Ir aš mąsčiau. Visų pirma, aš savęs paklausiau, kokio dalyko nebuvo šiame Akademiniame mieste ir dėl ko žmogui visada trūko aukštesnio pobūdžio pasitenkinimo. Ir greitai suvokiau, kad tai buvo dalykas, suteikiantis ydingam išoriniam pasauliui jo dvasios stilių, išraiškingumą, gyvybę, – tai nutrūktagalviškumas, jėga ir įtampa, intensyvumas ir pavojus. Tai, kas jaudina ir domina gyvenimo žiūrovą, tai, ką garsina ir šlovina romanai ir statulos ir apie ką mums primena niūrūs valstybiniai paminklai, – amžinai trunkanti šviesos ir tamsos jėgų kova, vykstanti su heroizmu, kuriam palikta mažiausia galimybė, tačiau kuris retkarčiais vis išplėšia pergalę iš mirties nasrų. Tačiau šiame neapsakomame Čotokvos mieste niekur nebuvo matyti mirties ar ko nors, kas galėtų sukelti pavojų. Šis idealas buvo toks absoliučiai pergalingas, kad nebeliko jokio ankstesnių mūšių ženklo, o vien besiilsinti vieta. Tačiau mūsų jausmams reikia regėti kovą. Kai vien valgomi vaisiai, viskas tampa žema. Prakaitas ir pastangos, įtempta iki kraštutinumo žmogaus prigimtis kankinasi, bet išlieka gyva, ir po to savo pergalei atsuka nugarą ir vėl siekia dar puikesnės ir sunkesnės pergalės. Štai kas mus įkvepia ir štai ką visos aukštosios literatūros ir meno formos turėtų mums įdiegti ir patarti. Čotokvoj nebuvo kančių, net istorijos muziejuje, nebuvo ir prakaito, nebent ant lengvai sudrėkusios kokio paskaitininko kaktos ar kokio sportininko, žaidžiančio aikštėje šonų.

Tad toks žmogaus prigimties in extremis nebuvimas ir atrodė esąs pakankamas Čotokvos banalybės ir negyvumo paaiškinimas.

Tačiau ar šis paradoksas nebuvo gerai apgalvotas, kad išgąsdintų žmogų? Iš tikrųjų atrodytų, mąsčiau aš,

kad romantiški idealistai, pesimistiškai žiūrintys į mūsų civilizaciją, galų gale buvo teisūs? Visą pasaulį užlieja nepataisoma vulgarybė. Buržuazija ir vidutinybė, bažnytiniai karai ir mokytojų susirinkimai keičia senąsias viršūnes ir gelmes bei romantišką šviesos ir šešėlių žaismą. Ir kad patirtume laukinę gyvenimo jėgą, ateityje vis labiau turėsime nusigręžti nuo vykstančio gyvenimo ir užmiršti jį, jei galime, romanisto ar poeto puslapiuose. Ir vis dėlto visas pasaulis, kuris gali akimirką pasirodyti malonus ir nuodėmingas pabėgusiam iš Čotokvos aptvaro, vis labiau paklūsta tiems idealams, kurie tikrai galiausiai pavers jį milžiniška Čotokvos Asambléja. Was im Gesang soll leben muss im Leben untergehn. Net ir dabar mūsų šalyje mandagumas, korektiškumas, padorumas ir kompromisai dėl kokios nors nežymios privilegijos išstumia visas kitas savybes. Aukštesnis heroizmas ir senieji reti, rinktiniai aromatai apleidžia gyvenimą.*

Tokioms mintims besisukant mano galvoje, traukinys mane vežė į Bufalą, ir, privažiavęs prie miesto, pamačiau žmogų, kažką dirbantį svaiginančiam aukšty ant dangų siekiančio plieninio pastato atbrailos, ir tai tučtuojau mane sugrąžino į realybę. Ir aš praregėjau, suvokiau, kad buvau nugrimzdęs į gryną ir pirmykštį aklumą ir žvelgiau į gyvenimą nutolusio stebėtojo žvilgsniu. Trokšdamas heroizmo ir iki kraštutinumo įtemptos žmogaus prigimties reginio, aš niekad nepastebėdavau didžiulių heroizmo plotų, slypinčių aplink mane, aš neįstengdavau pamatyti jo gyvo čia ir dabar. Aš tesugebėjau apie jį galvoti, kaip apie mirusį ir balzamuotą, su priklijuotom

---

* Šis pokalbis buvo rašytas prieš Kubos ir Filipinų karus. Tačiau tokie viešpatavimo aistros proveržiai yra vien nedideli epizodai socialinio proceso, kuris galų gale, regis, visur krypsta link Čotokvos idealų.

etiketėm ir aprengtą puošniais kostiumais, kaip romano puslapiuose. Tačiau juk jis buvo priešais mane, kasdieniniame darbo klasių gyvenime. Heroizmo reikia ieškoti ne tik žvangant ginklams ir griaudžiant maršams, ir ant kiekvieno geležinkelio tilto ir nedegančio pastato, statomo šiandien. Ant prekinių traukinių, ant laivų denių, galvijų ganyklose ir anglies kasyklose, ant medžius plukdančių sielių, tarp gaisrininkų ir policininkų, kur drąsos reikia visuomet ir jos niekada nepritrūksta. Štai čia, kiekvieną mielą dieną jūs regite žmogaus prigimtį in extremis – jos kraštutinume. Ir ar būtų dirbama su dalgiu, kirviu, kirtikliu ar kastuvu, jūs matote žmogų valandų valandomis prakaituojantį ir patiriantį skausmą, jo kantrios ištvermės galią, įtemptą iki kraštutinumo.

Kai išvydau visą šį neidealizuojamą herojišką gyvenimą, supantį mane, sakytum šydas nukrito nuo mano akių, ir didesnės, nei kada anksčiau, simpatijos paprastam paprastų žmonių gyvenimui banga užliejo mano širdį. Ėmė atrodyti, tartum pūslėtos rankos ir purvina oda yra vienintelė tikra ir pakankamai gyvybinga vertybė, į kurią verta kreipti dėmesį. Visos kitos vertybės tėra poza, nė viena jų nėra visiškai nesąmoninga ir paprasta, nesitikinti pripažinimo kaip ši. Jie mūsų kareiviai, mąsčiau aš, jie mūsų palaikytojai ir tikrieji mūsų gyvenimo tėvai.

Prieš daugelį metų Vienoje aš jaučiau panašią pagarbią baimę žiūrėdamas į valstietes, iš kaimo dienai atvykusias prekiauti į turgų. Daugelis jų buvo senos raganos, išdžiūvusios, pajuodusios ir susiraukšlėjusios, su skarelėmis ir trumpais sijonais, su storom vilnonėm kojinėm ant liesų blauzdų, sunkiai šlepsinčios per puošnias gatves nesižvalgydamos nei į kairę, nei į dešinę, galvojančios apie savo darbą, nieko nepavydinčios, nuolankios, nuo visko

nutolusios, – tačiau juk iš esmės, kai imi apie tai galvoti, ant savo pavargusių nugarų nešančios visą šio miesto didybę ir sugedimą. Nes kurgi būtų šio miesto gyventojai be jų nenuilstamo ir neatlyginto darbo laukuose? Ir mūsų atveju tas pats. Ne generolams ir poetams, mąsčiau, o italams ir vengrams, dirbanties metro, turėtume statyti paminklus kad ir Bostone, išreiškiančius miesto gyventojų dėkingumą ir pagarbą.

Jeigu kas nors iš jūsų skaitote Tolstojų, suprasite, kad mane apėmė jausmas, panašus į tą, kuris tvyro jo kūriniuose, – tai pasišlykštėjimas viskuo, kas konvencionaliai laikoma išskirtiniu, rinktiniu, garsiu, ir nepaprastas natūralių, „gamtos" žmonių drąsos, kantrybės, gerumo ir nedaugiažodžiavimo aukštinimas.

O kur dabar mūsų Tolstojus, paklausiau aš, kuris atvertų visą šią karčią tiesą mūsų amerikietiškoms širdims, kad jos taptų įžvalgesnės ir supratingesnės, kuris atpratintų mus nuo to dirbtinio literatūrinio romantizmo, kuriuo minta mūsų nelaiminga kultūra – kaip ji pati save vadina? Dieviškumas tvyro aplink mus, o kultūra yra pernelyg ribota, neišlendanti iš savo kailio, ir šito nė neįtaria. Ar galėtume šiai misijai priskirti Howellsą ar Kiplingą, ar vis dėlto jie dar pernelyg giliai nugrimzdę į pirmykštį aklumą ir dar nėra pakankamai žmogiški, kad iš tikrųjų atskleistų darbo žmogaus būties vidinį džiaugsmą ir prasmę? Ar turėsime laukti, kol kas nors gims, išaugs ir gyvens darbininko gyvenimą, tačiau per Dievo malonę taip pat turės ir literatūrinį balsą?

Ir apie tai aš galvojau tą dieną, jausdamas, kaip plečiasi mano regėjimas ir kaip – būtų galima pasakyti – gilėja religinis gyvenimo supratimas. Dievo akyse socialinės padėties, intelekto, kultūros, švaros, aprangos skirtumai,

kuriuos demonstruoja skirtingi žmonės ir visi kiti reti, išskirtiniai dalykai, kuriais jie taip neįtikėtinai didžiuojasi, yra tokie maži, kad praktiškai visai išnyksta. Turėtų likti vien pats faktas, kad čia esame mes, nesuskaičiuojama daugybė gyvenimo indų, kiekvienas „uždarytas" su savaisiais sunkumais, su kuriais kiekvienas atskirai turime kovoti, sutelkdami visą stiprybę ir gerumą. Drąsa, kantrybė ir gerumas turi būti reikšminga viso mūsų gyvenimo dalis, o padėties skirtumai tik padeda išskirti fenomenalų paviršių, kuriame turi pasirodyti šių požeminių dorybių padariniai. Tokiu atveju giliausias žmogaus gyvenimas yra visur, jis amžinas. Ir jeigu kokios nors žmogiškos savybės yra būdingos tik kai kuriems individams, jos turbūt priklauso vien regimojo paviršiaus išorinėms puošmenoms.

Taip žmonių gyvenimai lyginant juos vieną su kitu yra ir išaukštinami, ir pažeminami, – aukštinama bendra jų vidinė reikšmė, žeminamas išorinis jų šlovingumas ir paradiškumas. Tačiau turime prisipažinti, kad ši sulyginanti įžvalga yra linkusi vėl apsiblausti ir visada pirmykštis aklumas grįžta ir apgaubia mus, taigi galiausiai vėl manome, kad žmogus buvo sukurtas ne kam kitam, o kad siektų garbės ir konvencionaliai pripažintų nuopelnų ir išskyrimo. Ir tada turi iškilti koks nors naujas lygintojas religinio pranašo pavidalu – Buda, Kristus ar koks nors Šventas Pranciškus, koks nors Rousseau ar Tolstojus, – kad vėl išsklaidytų mūsų aklumą. Tačiau, kad ir pamažėle, vis dėlto pasiekiamas tam tikras pastovumas, nes pasaulis darosi žmogiškesnis, o demokratijos religija nuolatos plinta.

Tai, jau sakiau, tuo metu virto mano įsitikinimu ir suteikė man didžiulį pasitenkinimą. Aš pateikiau tai kaip

savo paties prisiminimus, kad galėčiau jums tai parodyti tiesiogiai ir tiksliai, taip sutaupydamas laiko. Bet dabar aptarsiu su jumis likusią jo dalį ne taip asmeniškai.

Tolstojaus sulyginamoji filosofija atsirado dar gerokai anksčiau prieš jo išgyventą melancholijos krizę, įamžintą nuostabiame paliudijime, pavadintame „Išpažintimi", kurį sekė religiškesnieji jo veikalai. Savo šedevre „Karas ir taika", neabejotinai geriausiame pasaulio romane, – dvasinio herojaus vaidmuo suteiktas mažam vargšui kareiviui Karatajevui, tokiam paslaugiam, tokiam linksmam ir tokiam ištikimam, kad, nors ir koks jis buvo tamsus ir nešvarus, jis atvėrė dangų, iki tol nepažįstamą svarbiausio knygos veikėjo sielai, ir jo pavyzdys, Tolstojaus manymu, turėjo vėl sugrąžinti Dievą į skaitytojo pasaulį. Vargšą mažąjį Karatajevą prancūzai paima į nelaisvę, ir kai dėl nuovargio ir karščiavimo jis nebegali toliau eiti, yra nušaunamas, kaip ir kiti belaisviai garsiajame prancūzų atsitraukime iš Maskvos. Paskutinį kartą skaitytojas išvysta jo mažą figūrėlę, atsišliejusią į beržą ir be skundo laukiančią baigties.

„Kuo daugiau", rašo Tolstojus savo kūriny „Išpažintis", „kuo daugiau aš pažinau šios darbo liaudies gyvenimą, tuo labiau įsitikinau, kad jie iš tikrųjų turi tikėjimą ir vien iš jo įgyja gyvenimo prasmę ir galimybę gyventi. ... Priešingai tiems iš mūsų klasės, kurie protestuoja prieš likimą ir piktinasi jo žiaurumu, šie žmonės sutinka ligas ir nelaimes nemaištaudami, nesipriešindami, o tvirtai ir ramiai tikėdami, kad viskas taip ir turėjo būti, negalėjo būti kitaip ir kad viskas yra gerai taip, kaip yra... Kuo daugiau mes gyvename savo protu, tuo mažiau suprantame gyvenimo prasmę. Mums kentėjimas ir mirtis atrodo vien žiaurus pasityčiojimas iš mūsų, o tie žmonės

gyvena, kenčia ir artėja prie mirties su vidine ramybe ir dažnai su džiaugsmu... Be galo daug jų jaučiasi tobulai laimingais, nors iš jų ir atimta tai, kas mums yra vienintelis gyvenimo gėris. Tuos, kurie supranta gyvenimo prasmę ir žino, kaip gyventi ir mirti, galima skaičiuoti ne poromis, trejetais, dešimtimis, o šimtais, tūkstančiais, milijonais. Jie tyliai dirba, pakelia netektis ir skausmus, gyvena ir miršta ir visame kame regi gėrį, nematydami tuštybės. Aš turėjau pamilti šiuos žmones. Kuo labiau aš gilinausi į jų gyvenimą, juo labiau juos mylėjau; ir man pačiam darėsi lengviau gyventi. Mūsų visuomenės, išsimokslinusių ir turtingųjų, gyvenimas ėmė man kelti pasišlykštėjimą – dar daugiau, mano akyse jis neteko bet kokios prasmės. Visi mūsų poelgiai, svarstymai, mokslai, menai, visa tai man įgijo naują reikšmę. Aš supratau, kad šie dalykai gali būti nuostabus laiko praleidimas, bet kad nereikia juose ieškoti gelmės, tuo tarpu kai sunkiai dirbančiųjų, šios žmonių daugybės, kurie iš tikrųjų padeda palaikyti egzistenciją, gyvenimas man pasirodė tikroje šviesoje. Aš supratau, kad tai iš tikrųjų yra gyvenimas, kad prasmė, kurią jis įgyja, yra tiesa, – ir aš ją priėmiau."*

Panašiai ir Stevensonas prašo mus būti pagarbiems pamatinei, savaiminei žmonių dorybei.

„Koks nuostabus dalykas, – rašo jis,** – yra Žmogus! Kokios keliančios nuostabą jo savybės! Vargšė siela, čia taip trumpai teužsibūnanti, įmesta tarp daugybės vargų, supama žiaurios aplinkos, žiauriai puolusi, beviltiškai pasmerkta kankinti ir niokoti kitas tokias pat gyvybes, – kas būtų galėjęs jam priekaištauti, jei jis sutiktų su savo likimu, ar būtų tikrų tikriausias barbaras?.. /Tačiau/

* Išpažintis, X. (adaptuota).

** Across the Plains: „Pulvis et Umbra" (sutrumpinta).

svarbu ne tai, kur mes žiūrime, kokiame klimate gyvenantį mes jį stebime, ant kokios visuomenės pakopos, kaip giliai neišmanantį, kokios klaidingos moralės slegiamą; laivuose jūroje, žmogų, pratinamą pakelti sunkumus ir šlykščius malonumus, kurio skaisčiausia viltis – smuikas smuklėje ir ryškiai išsipuošusi kekšė, parsiduodanti, kad jį apiplėštų, ir jis, viso to nepaisant, tiesus, doras, nekaltas, linksmas, mielas kaip vaikas, nuolatos pasiruošęs triūsti, narsiai aukotis už kitus; ... miestų lūšnynuose, einantis tarp abejingų milijonų į mechaniškus darbus, neturėdamas vilties, kad kas nors ateity pasikeis, retai tepatirdamas malonumą dabarty, bet ištikimas savo dorybėms, sąžiningas savajam supratimui, malonus kaimynams, turbūt veltui gundomas ryškių kavinių ar smuklių, ... dažnai atsimokantis pasaulio paniekai paslaugumu, dažnai tvirtai besilaikantis sąžinės principų; ... visur kur puoselėjama ar mylima kokia nors dorybė, visur kur tam tikras mąstymo padorumas ir drąsa, visur kur gerumo, neduodančio jokių vaisių ženklai, – ak! jeigu galėčiau jums tai parodyti! Jeigu aš galėčiau jums rodyti šiuos vyrus ir moteris visame pasaulyje, kiekviename istorijos tarpsnyje, klaidingai įžeidžiamus, pralaiminčius bet kokiomis aplinkybėmis, be vilties, be pagalbos, be padėkos, vis dar be tikslo kovojančius pralaimėtąją moralinę kovą, vis dar tvirtai įsikibusius kokios garbės skiautės, varganojo sielos brangakmenio."

Visa tai – teisinga ir nuostabu, ir kaip baisiai mums reikia savo Tolstojų ir Stevensonų, leidžiančių mums tuos dalykus pajausti. Tačiau juk pamenate airį, kuris paklaustas: „Ar vienas žmogus nėra toks pat geras kaip kitas?, atsakė: „Taip, ir, be to, daug geresnis!" Panašiai, man atrodo, Tolstojus perlenkia lazdą, taisydamas mūsų

socialinius prietarus, taip išskirdamas meilę valstiečiams ir taip kietaširdiškai žiūrėdamas į išsilavinusius žmones. Tarkime, kad Čotokvoje buvo mažai moralinių pastangų, mažai prakaito ir raumenų įtampos. Ir vis tik galime būti tikri, kad giliai jos dalyvių sielose kažkas tokio slypėjo, kažkokia vidinė įtampa, gyvybinga dorybė, kurios prireikus nepristigs. Ir galų gale vėl pasikartoja ir atkakliai mums peršasi klausimas: Nejaugi iš tikrųjų dorybės, aplinka ir aplinkybės visai nekeičia rezultato svarbos? Argi tam tikras apibrėžtumas drąsos, gerumo, kantrybės kiekis ne naudingesnis pasauliui, jei tas vertybes turi išsilavinęs, siekiantis didelių tikslų žmogus, nei beraštis niekas, kertantis mišką ir nešantis vandenį tik tam, kad išliktų gyvas? Tolstojaus filosofija, nors nepaprastai apšviečianti, vis dėlto tėra klaidinga abstrakcija. Ji pernelyg mėgaujasi tuo orientalistiniu pesimizmu ir nihilizmu, skelbiančiu, kad visas reiškinių pasaulis, jo faktai ir skirtumai tėra gudri apgaulė.

Mūsų vakarietiškas sveikas protas niekada nepatikės tuo, kad reiškinių pasaulis tėra gryna apgaulė! Jis visiškai pritaria, kad vidiniai džiaugsmai ir dorybės yra esminė mūsų gyvenimo dalis, bet jis įsitikinęs, kad tam tikrą pozityvų vaidmenį taip pat atlieka ir reginio priedai. Jeigu yra idiotiška, kad romantizmas pripažįsta herojišku tik tai, kas taip pavadinta ir puošniai pateikta knygose, tai lygiai taip pat idiotiška yra regėti heroizmą vien purvinuose batuose ir prakaituotuose valstiečio, dirbančio laukuose, marškiniuose. Heroizmas iš tikrųjų yra su mumis bet kokiu pavidalu: Čotokvoj, mūsų koledže, sandėliuose ir prekiniuose traukiniuose ir Rusijos caro rūmuose. Bet mes instinktyviai deriname du dalykus, spręsdami apie bendrą žmogaus vertę. Mes jaučiame, kad jis yra nelyg tam tikras produktas (jeigu tik tokio produkto vertę

apskritai galima apskaičiuoti), sudarytas iš jo vidinės vertės ir jo užimamos išorinės vietos, – ne skyrium, o abu bendrai sudėjus. Jeigu išoriniai skirtumai gyvenimui neturėtų jokios reikšmės, kodėl tokia didžiulė jų įvairovė turėtų egzistuoti? Jie taip pat turi būti reikšmingi pasaulio elementai.

Patikrinkime Tolstojaus fizinio darbo išaukštinimą, remdamiesi faktais. Štai ką p. Walteris Wyckoffas, padirbėjęs nekvalifikuotu darbininku, griaunant kai kuriuos pastatus Vest Pointe, rašo apie dvasinę žmonių klasės, kurios nariu jis laikinai buvo, būklę:

„Būdingi mūsų padėties bruožai yra gan aiškūs. Mes – suaugę žmonės ir esame be darbo. Stovime darbo rinkoje, pasirengę parduoti savo raumenų jėgą daugiausiai mokančiam pirkėjui daugeliui valandų kas dieną. Taigi mes esame žemiausia darbo jėga. Ir, parduodami savąją raumenų jėgą atviroje rinkoje už tiek, kiek ji pasiūlys, mes ją parduodame ypatingomis sąlygomis. Tai visas mūsų turimas kapitalas. Mes neturime jokių santaupų pragyvenimui ir todėl negalime neiti dirbti, jei mums siūlo mažesnį, nei mums priimtinas, užmokestį. Mes parsiduodame, nes mums būtina tuoj pat numalšinti alkį. Kalbant iš esmės, mes turime parduoti savo darbo jėgą, arba badauti, ir kadangi badas mūsų laukia už kelių valandų ir negalime kaip kitaip jo išvengti, turime parduoti ją iš karto už tiek, kiek rinka mums pasiūlo.

Mūsų darbdavys perka darbo jėgą brangioje rinkoje ir tikrai išreikalaus iš mūsų tiek darbo, kiek tik gali, už tą pačią kainą. Tam tikslui yra grupės bosas, kuris gerai žino savo darbą. Jis yra vienintelis mūsų viršininkas. Jis niekad mūsų nėra matęs anksčiau ir atleis mus visus, kai tik griuvėsiai bus išvalyti. O tuo tarpu jis turi iš mūsų išgauti tiek fizinio darbo, kiek mes, individualiai ar kolektyviai,

įstengsime padaryti. Jeigu jis kai kuriuos iš mūsų visiškai išsekins, ir negalėsime tęsti darbo, tai ir tuo atveju jis nieko nepraras, nes darbo rinka jam tuoj pat pasiūlys kitus, kurie užims mūsų darbo vietas".

„Mes nesame išsilavinę, bet aiškiai matome, kad pardavėme savo darbo jėgą ten, kur galėjome ją parduoti brangiausiai, o mūsų darbdavys nupirko ją ten, kur galėjo nusipirkti pigiausiai. Jis užmokėjo brangiai ir turi išgauti tiek darbo jėgos, kiek tik gali; o paklusdami stipriam mus valdančiam instinktui, mes jos atiduosime kuo įmanoma mažiau. Mums atrodo, kad mūsų darbe nėra nieko, kas garbinga. Mes asmeniškai nejaučiame jokio pasididžiavimo tuo, ką padarėme, ir mūsų interesai visai nesutampa su darbdavio interesais. Mums atrodo, kad mūsų darbe nieko, kas garbinga. Mes asmeniškai nejaučiame jokio pasididžiavimo tuo, ką padarome, ir mūsų interesai visai nesutampa su darbdavio interesais. Mūsų darbe nėra jokio atsakomybės teikiamo džiaugsmo, jokio pasiekimų pojūčio, tik buka varginanti monotonija, nekantriai laukiant signalo, pranešančio darbo pabaigą, ir jį atlikus – atlyginimo".

„Ir būdami tuo, kuo esame, – darbo rinkos atmatomis ir neturėdami jokių pastovaus darbo garantijų ir jokios mūsų pačių organizacijos, mes turime būti pasirengę dirbti, stebimi pastabios boso akies, ir kaip atlyginimo vergai, varu atlikti savo užduotis".

„Visa tai mums byloja, kad mūsų gyvenimas sunkus, bevaisis ir beviltiškas."

Ir savaime aišku, tokio sunkaus, bevaisio ir beviltiško gyvenimo, niekas nenorėtų gyventi amžinai. O kodėl? Todėl, kad jis purvinas? Bet juk Nansenas savo poliarinėje ekspedicijoje nepalyginamai labiau išsipurvino, ir dėl

to jo gyvenimas neatrodo blogesnis. Ar tai lemia jo bejausmingumas? Bet mūsų kareiviai turi būti daug didesni bejausmiai, o mes keliame juos į padanges. Ar tai jo skurdas? Buvo manoma, kad skurdas puošia ne vieną romantišką profesiją. Ar tai vergystė tikslui ir subtilesnių malonumų netekimas? Tokia vergystė ir netekimas sudaro pačią dvasios stiprybės esmę ir visada yra jai priskiriami, – paskaitykite misionierių pasišventusios veiklos visame pasaulyje aprašymus. Taigi nei vienas iš šių dalykų savaime, nei visi jie kartu, nedaro tokio gyvenimo nepageidautinu. Žmogus išties gali dirbti nekvalifikuotą darbą, tačiau laikyti save vienu iš gražiausių Dievo kūrinių. Visai įmanoma, kad buvo keletas tokių žmonių ir autoriaus aprašomoje grupėje, tačiau jų sielų srovė sruvo po žeme, o jis gi buvo pernelyg nugrimzdęs į aklumą, kad įstengtų ją pamatyti.

Jeigu šioje grupėje buvo tokių moraliai, dvasiškai išskirtinių individų, kas gi skyrė juos nuo kitų? Galbūt tai, kad jų sielos tarnavo ir buvo ištikimos kokiam nors vidiniam idealui, tuo tarpu kai jų draugai nebuvo skatinami nieko, kas būtų verta šio vardo. Šie kitų gyvenimų idealai yra paslaptys, kurių mes beveik niekada neįžvelgsime, nors dažnai kas nors ir gali išduoti juos esant. Mes gerai žinome, kokio idealo ponas Wyckoffas savanoriškai laikėsi. Iš dalies jis, kaip sako berniūkščiai, užsivedė, užsidegė padaryti ką nors, reikalaujantį įtemptų pastangų; bet labiausiai jis norėjo geriau perprasti savo kolegų darbininkų gyvenimus. Dėl to jo triūsas ir prakaitas įgijo tam tikrą herojišką reikšmę ir verčia mus žvelgti į jį su ypatinga pagarba. Bet juk nesunku įsivaizduoti, kad jo bičiuliai turėjo daugybę įvairių kitų idealų. Ką jau kalbėti apie jų žmonas ir vaikus, kuris nors pačių tų darbininkų galėjo

būti Gelbėjimo Armijos narys ir bedirbdamas girdėti jo širdyje giedant lakštingalą apie atpirkimą ir atleidimą. Čia galėjo būti ir toks apaštalas, kaip Tolstojus, ar jo tėvynainis Bondarevas, laisva valia dirbantis ir taip vykdydamas savo religinę misiją. Klasinis solidarumas neabejotinai buvo daugelio jų idealas. Ir kas dabar žino, kiek tokio aukštojo skurdo žmogiškumo, apie kurį taip įžvalgiai kalbėjo Phillips Brooksas, buvo šioje darbininkų grupėje?

„Kalvota, bevaisė žemė", sako Phillips Brooks, „kurioje gyvenant laukia skurdas, – žemė, kuriai aš dažnai būnu dėkingas, jei gaunu uogą ar šaknį pavalgyti. Bet gyvenant joje iš tikrųjų, leidžiant jai save man parodyti, nemenkinant jos visą laiką, vertinant ją kitų žemių masteliais, pamažu išryškėja jos gerosios savybės. Tik pažvelk! jokia kita žemė, kaip kad ši bevaisė ir plika skurdo žemė negalėtų parodyti moralinės pasaulio geologijos. Žiūrėk, kaip ... išsikiša kietos ir tvirtos sunkios atbrailos. Joks kitas gyvenimas negali taip kaip skurdas priartinti žmogaus prie pačios dalykų esmės ir atskleisti jų prasmės, leisti pajusti gyvenimą ir pasaulį, nuo kurių nuplėštos ir numestos visos minkštos pagalvės... Skurdas žmones labai suartina ir leidžia pažinti vienas kito sielą; ir skurdas, visų aukščiausias ir geriausias, reikalauja ir šaukiasi tikėjimo Dievu. ... Žinau, kokie paviršutiniški ir nejautrūs, nelyg koks pasityčiojimas, gali pasirodyti žodžiai, aukštinantys skurdą... Tačiau esu įsitikinęs, kad neturtingo žmogaus orumas ir laisvė, jo savigarba ir energija priklauso nuo esminio žinojimo, kad jo skurdas yra tikrasis jo gyvenimo būdas, tikroji karalija, su jai būdingomis galimybėmis, su jos laimės šaltiniais ir Dievo atradimais. Tegu jis priešinasi tam charakterio nebuvimui, kuris dažnai lydi neturtą. Tegu jis reikalauja gerbti būklę, kurioje

gyvena. Tegu išmoksta ją mylėti, kad pamažu, jei taps turtingas, jis išeis pro žemas savojo senojo taip pažįstamo skurdo duris su tikru gailesčio atodūsiu ir su tikra pagarba savo mažesniems namams, kuriuose jis taip ilgai gyveno".*

Labiau įprasto darbininko gyvenimo skurdą ir menkumą sudaro tai, kad jis yra skatinamas toli gražu ne tokių idealių vidinių priežasčių. Nugaros skausmas, ilgos valandos, pavojus yra kantriai pakeliami – ir dėl ko? Dėl žiupsnio kramtomojo tabako, alaus bokalo, kavos puodelio, valgio ir lovos ir, kad būtų pradėta nauja diena ir išsisukinėjama nuo darbo, kiek tik įmanoma. Štai kodėl mes nestatėme paminklų dirbantiems metro, net jei jie ir būtų mūsų šauktiniai, net jei ir tam tikru mastu mūsų miestą iš tikrųjų remtų jų kantrios širdys ir ištvermingos nugaros ir pečiai. Ir kaip tik todėl mes statome paminklus kareiviams, kurių išorinės sąlygos buvo netgi žiauresnės. Kareiviai, manoma, vadovavosi kažkokiu idealu, o darbininkai nesivadovavo jokiu.

Matote, mano draugai, kaip viskas komplikuojasi; ir kaip keistai mums atsiskleidžia šios nuostabios žmogaus prigimties sudėtingumai. Mes matėme aklumą ir nejautrumą vienas kitam, kurie yra mūsų prigimtyje; ir, nepaisant jų, buvome skatinami pripažinti vidinę reikšmę, kuri nepasirodo išorėje ir kuri gali būti kitų gyvenimuose ten, kur mes mažiausiai ją pastebime. Ir dabar mes esame verčiami pasakyti, kad tokia vidinė reikšmė ir mums gali būti pilna ir galiojanti tik tada, kai vidinis džiaugsmas, drąsa ir kantrybė yra sujungti su kokiu nors idealu.

Tačiau ką iš tiesų mes vadiname idealu? Ar mes niekaip negalime apibrėžti šio žodžio?

* Sermons, 5th Series, New York, 1893, p. 166, 167.

Iš dalies galime. Pavyzdžiui, idealas turi būti kažkas intelektualiai suvokiama, kažkas, ką mes sąmoningai suvokiame, jei tik turime: jis turi turėti tą vaizdą, dvasinį pakilimą ir ryškumą, kuris būdingas visiems intelektualiniams faktams. Antra, idealas turi būti naujas, – naujas bent jau tam, kuris jį supranta. Buka rutina yra nesuderinama su idealumu, nors kas vienam yra buka rutina, kitam gali būti idealus naujumas. Tai rodo, kad nėra nieko absoliučiai idealaus: idealai yra priklausomi nuo gyvenimo tų, kurie jų laikosi. Vengti lūšnynų mes čia nė nemanome, vis dėlto daugeliui mūsų brolių tai yra labiausiai teisėtas idealų monopolizavimas.

Taigi pažvelgę paprastai, abstrakčiai ir tiesiogiai, jūs matote, kad gryni idealai yra pigiausias dalykas pasaulyje. Kiekvienas turi juos vienokio ar kitokio pavidalo, asmeninius ar bendrus, teisingus ar klaidingus, žemus ar aukštus, ir beviltiškiausi sentimentalistai ir svajotojai, girtuokliai, slunkiai ir eiliakaliai, kurie niekad neparodo nė kruopelytės pastangų, drąsos ar ištvermės, galbūt kuo gausiausiai turėjo jų. Išsilavinimas, plėsdamas mūsų akiratį ir perspektyvą, pagausina mūsų idealus, atverdamas mūsų žvilgsniui naujus. O mūsų akiniuotas koledžo profesorius krakmolytais marškiniais, jei tik turimų idealų savaime pakaktų padaryti gyvenimą reikšmingu, būtų pats reikšmingiausias žmogus. Tolstojus būtų visiškai aklas, niekindamas jį už tai, kad jis yra formalistas, pedantas ir parodija, ir visas mūsų naujas požiūris į fizinio darbo palaimą būtų visiškas nuklydimas nuo tiesos kelio.

Tačiau jūs instinktyviai jaučiate, kad tokios išvados yra klaidingos. Kuo daugiau idealų turi žmogus, tuo labiau paniekos vertu jūs jį laikote, jei tais idealais viskas ir baigiasi ir jeigu jis savo poelgiais neparodo jokių dirbančio žmogaus gerųjų savybių ir dorybių, – neparodo

drąsos, nepatiria jokių netekčių, nėra apipilamas purvais, neįgyja randų, bandydamas juos įgyvendinti. Visiškai akivaizdu, jog reikia kažko daugiau, nei vien turėti idealų, kad gyvenimas būtų reikšmingas susižavėjusiose kokio žiūrovo akyse. Tiesa, jam pačiam jo idealai gali suteikti vidinį džiaugsmą, bet tai yra jo asmeniniai sentimentai. Kad išsireikalautų mūsų, pašaliečių, siekiančių savo pačių idealų, labai jau nenoriai duodamą pripažinimą, jis turi pagrįsti savo idealo viziją tvirtesniu vyrišku charakteriu, kurį turi darbininkai, jis turi savo jausmingą paviršių pagilinti veiklia valia, jei mes norime būti gilūs, jei norime turėti kampuotą, tvirtą charakterį.

Taigi žmogaus gyvenimo reikšmingumas komunikuojamiems ir viešai visuomenės pripažįstamiems tikslams, yra dviejų skirtingų tėvų, kurių kiekvienas atskirai yra nevaisingas, santuokos vaisius. Idealai patys savaime nepagimdo nieko tikra, o dorybės pačios savaime – nieko nauja. Ir tegu orientalistai ir pesimistai sako, ką tik nori, labiausiai, – ar bent jau palyginti labiausiai – reikšmingas dalykas gyvenime, atrodo, yra progresas arba ta keista tikrovės ir idealų naujumo vienovė, kurį ji nuolatos pateikia. Atpažinti idealo naujumą yra uždavinys to, ką mes vadiname intelektu, protu. Ne kiekvieno protas gali pasakyti, kurios naujovės yra idealios. Daugeliui idealus dalykas visada atrodys laikytis kokio senesnio gerai pažįstamo dalyko. Šiuo atveju charakteris, nors ir nėra visai reikšmingas, vis tik gali būti jaudinančiai reikšmingas. Taigi, jei mums reikia pasirinkti, kuris žmogaus charakterio veiksnys yra svarbesnis, kovojanti dorybė ar platus intelektas, turime pritarti Tolstojui ir pasirinkti tą paprastą ištikimybę jo šviesai ar tamsai, kurią gali parodyti kiekvienas paprastas neintelektualus žmogus.

Tačiau kad ir ką aš čia bandydamas jus įtikinti,

kartočiau, ar nerčiausi iš kailio, bijau, kad jums atrodo, jog aš prieinu painaus rezultato. Atrodo, tarsi aš vis ko nors imuosi ir tuoj pat vėl atmetu. Pirmiausia ėmiausi Čotokvos ir ją mečiau, po to Tolstojaus ir paprasto darbo heroizmo, ir atsisakiau jų, galiausiai griebiausi idealų, ir atrodo, kad jau beveik atsisakiau jų. Bet prašom atkreipti dėmesį, kodėl aš jų atsisakau: jie pretenduoja patys vieni išgelbėti gyvenimą nuo nereikšmingumo. Kultūra ir rafinuotumas patys vieni neįstengia to padaryti. Idealių siekimų nepakanka, jei jie nederinami su drąsa ir valia. Tačiau nepakanka ir vien tik drąsos ir valios, atkaklios ištvermės ir pavojaus nepaisymo. Turi būti tam tikras jų mišinys, cheminis šių pradų derinys, kad atsirastų objektyviai ir absoliučiai reikšmingas gyvenimas.

Žinoma, tai kiek neaiški, miglota išvada. Tačiau reikšmingumo, vertės klausimu išvados niekad negali būti visiškai tikslios. Vertinančio jausmo atsakymas visada yra daugiau ar mažiau, tai tam tikra pusiausvyra, pasiekta simpatijos, įžvalgos ir geros valios. Tačiau vis tiek tai atsakymas, reali išvada. Ir jo ieškant, man regis, jūsų akys atsivėrė daugeliui svarbių dalykų. Kai kurie iš jūsų galbūt daug gyviau suvokiate, nei prieš valandą, vertės gelmes, supančias jus, paslėptas svetimuose gyvenimuose. Ir kai klausiate, kiek simpatijos turėtumėte jiems parodyti, nors iš tiesų tai yra jūsų pačių idealo dalykas, šis idealų ir veiklos dorybių derinimas jums suteikia apytikrį kriterijų, kuriuo vadovaudamiesi galite priimti sprendimą. Šiaip ar taip, prasiplėtė jūsų vaizduotė. Pasaulyje, supančiame jus, atrandate daugiau nusižeminimo, tolerancijos, pagarbos ir meilės kitiems; ir jūs laimėsite kažkokį vidinį džiugesį, padidėjus mūsų kasdieninio gyvenimo svarbai. Toks džiugesys yra religinis įkvėpimas ir dvasinės sveikatos elementas, daug vertingesnis nei

daugybė tos tikslios techninės informacijos, kurią, kaip įsivaizduojama, gali suteikti profesoriai.

Kad parodyčiau, ką aš taip kalbėdamas turiu omeny, pateiksiu vieną trumpą praktinį pavyzdį ir po to baigsiu.

Mes šiandieninėje Amerikoje kenčiame nuo vadinamojo darbo klausimo: ir kai jūs išeisite į išorinį pasaulį, kiekvienas jūsų bus įveltas į jo painiavą. Aš vartoju šį trumpą terminą „darbo klausimas", norėdamas juo aprėpti visokiausius anarchistinius nepasitenkinimus, socialistinius projektus ir jų provokuojamą konservatyvų pasipriešinimą. Tiek, kiek šis konfliktas yra nesveikas ir pasigailėtinas – o aš manau, kad jis toks yra tik tam tikra prasme, – jo nesveikumą sudaro vien tas faktas, kad pusė mūsų tėvynainių yra visiškai akla vidinei kitos pusės gyvenimų reikšmei. Jie nepastebi džiaugsmo ir liūdesio, jie neįstengia pajusti moralinės doros ir net nenumano, kad egzistuoja intelektualiniai idealai. Jie kiekvienu klausimu kertasi, žiūrėdami vienas į kitą kaip į grupę pavojingai gestikuliuojančių automatų, o gal jie siekia suprasti vidinę motyvaciją, darydami kuo siaubingiausias klaidas. Dažnai viskas, ką neturtingas žmogus gali pagalvoti apie turtuolį, tai bailus, niekingas godumas saugumui, prabangai ir išlepimas, begalinis apsimetinėjimas. Jis mato jame ne žmogų, o piniginę, banko sąskaitą. Ir panašus godumas, nusivylimo paverstas pavydu, yra viskas, ką turtingi žmonės gali įžvelgti nepatenkinto skurdžiaus sieloje. O jeigu turtuolis daro ką nors malonaus neturtingam žmogui, kaip nesupratingai šiurkščiai jis klysta, užjausdamas jį kaip tik dėl tų pareigų ir to nejautrumo, kurie, teisingai suprasti, yra jo paties nuolatinių ir būdingiausių džiaugsmų sąlyga! Trumpai tariant, kiekvienas jų ignoruoja tą faktą, kad laimė, nelaimingumas ir reikšmingumas yra gyvenimo paslaptis, visi juos pritvirtina prie kokio nors

juokingo išorinės situacijos bruožo ir kiekvienas jų lieka neprieinamas kitų žvilgsniui.

Visuomenė, esant tokiai situacijai, neabejotinai privalo pereiti prie kokios nors naujesnės ir geresnės pusiausvyros, ir turto pasidalijimas privalo pamažu pasikeisti: tokie pokyčiai visuomet vykdavo ir vyks iki laikų pabaigos. Tačiau jei po viso to, ką aš jums pasakiau, kuris nors iš jūsų tikisi, kad tie pokyčiai turės kokią nors iš tikrųjų gyvybišką įtaką dideliu mastu mūsų palikuonių gyvenimams, tai jūs nesupratote visos šios paskaitos esmės. Tvirta gyvenimo prasmė visados yra tas pats amžinas dalykas, – būtent, kokio nors neįprasto, tačiau ypatingo idealo vedybos su ištikimybe, drąsa ir ištverme, su kokio nors vyro ar moters kančiomis ir skausmais. – Ir kad ir koks ir kad ir kur gyvenimas būtų, jame visada bus galimybė įvykti šioms vedyboms.

Fitz-James Stephenas prieš daugelį metų parašė žodžius, šia proga daug iškalbingesnius, nei aš galiu pasakyti: „Didžioji Rytietė" ar kokie nors jos įpėdiniai", sakė jis, „turbūt mes iššūkį Atlanto tėkmei ir jį skros, neleisdama keleiviams nė pajusti, kad jie paliko tvirtą krantą. Kelionė iš lopšio į kapą gali būti tokia pat lengva. Mokslas ir pažanga turbūt leis daugybei milijonų gyventi ir mirti be rūpesčių, be skausmo, be nerimo. Jie maloniai pereis per gyvenimą ir turės daugybę nuostabių pokalbių. Jie stebėsis, kad žmonės apskritai kada nors tikėjo smarkiais mūšiais, degančiais miestais, skęstančiais laivais ir prašančiomis rankomis, ir, kai jie prieis savo kelionės galą, nueis savuoju keliu ir jų vieta daugiau jau jų nebeprisimins. Tačiau mažai tikėtina, kad jie taip gerai pažins didįjį vandenyną, kuriuo plaukia, su jo audromis ir laivų katastrofomis, jo srovėmis ir ledkalniais, milžiniškomis bangomis ir galingais vėjais, kaip tie, kurie kovojo su juo metų

metus drauge mažame laivelyje, kuris, jei ir turėjo mažai kitų dorybių, atvežė tuos, kurie juo plaukė, sveikus į laiką ir amžinybę, jų kūrėją ir juos pačius, ir privertė juos įgyti tam tikrus apibrėžtus santykius su jais ir vienas su kitu".*

Šia tvirta, taip sakant, trimate prasme tie filosofai, kurie tvirtina, kad pasaulis yra nejudrus be jokio progreso ir be jokios realios istorijos, yra teisūs. Besikeičiančios istorijos sąlygos paliečia tik reginio paviršių. Pakitusios pusiausvyros ir nauji perdalijimai tik paįvairina mūsų galimybes ir atveria mums naujas idealų galimybes. Tačiau su kiekvienu nauju idealu, atėjusiu į gyvenimą, išnyksta gyvenimo, pagrįsto senu idealu, galimybė; ir labai jau drąsus turėtų būti tas skaičiuotojas, kuris su pasitikėjimu galėtų pasakyti, kad bendra kurios nors vienos epochos reikšmių suma yra absoliučiai didesnė nei kurios nors kitos pasaulio epochos.

Aš šneku bendriausia prasme ir čia nesiimu svarstyti tam tikrų išlygų, kuriomis aš pats tikiu. Tačiau per vieną paskaitą galima susitelkti tik prie vieno dalyko ir aš labai patenkintas, jei šį vakarą bent ką nors jums įrodžiau. Yra kompensacijos: ir jokie išoriniai gyvenimo sąlygų pokyčiai negali uždrausti amžinosios prasmės lakštingalai giedoti visokiausiose skirtingų žmonių širdyse. Tai svarbiausias dalykas, kurį reikia prisiminti. Jeigu jį mes ne tik pripažinsime lūpomis, o iš tikrųjų juo tikėsime, kaip sumažės ir nurims mūsų nervingas atkaklumas, mūsų antipatijos vienas kitam, vienas kitų baimė! Jei neturtingieji ir turtuoliai galėtų taip pažvelgti į vienas kitą, sub specie aeternatis, kokie švelnūs taptų jų ginčai, kokia tolerancija ir gera nuotaika, koks noras gyventi ir leisti kitam gyventi ateitų į pasaulį!

---

* Essays by a Barrister, London, 1862, p. 318.

TURINYS

William James
Pokalbiai su mokytojais apie psichologiją
ir su studentais apie kai kuriuos gyvenimo idealus

Redaktorius *L. Katkus*
Viršelio dailininkė *R. Žalytė*
Meninis redaktorius *L. Spurga*
Maketavo *A. Gaidamavičius*
Korektorė *L. Girevičienė*

SI 257. Užsakymas 690
Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius

James, William

Ja 289 Pokalbiai su mokytojais apie psichologiją ir su studentais apie kai kuriuos gyvenimo idealus / William James; Iš anglų k. vertė Kęstutis Rastenis. V.: Vaga, 1998. – 206 p. (Psichologija)

ISBN 5-415-01311-3

Žymaus JAV psichologo paskaitos mokytojams ir studentams.

UDK 159.9

APIE KNYGĄ

Knygos pagrindas - mokytojams skaitytos paskaitos apie mokymo meną, vaiko įgimtus ir įgytus įgūdžius. Autoriaus tikslas - išmokyti mokytojus suvokti mokinio intelektinį gyvenimą kaip tam tikrą aktyvią vienovę, kokia jis pats jaučiasi esąs.

APIE AUTORIŲ

Viljamas Džeimsas (W. James, 1842-1910) - JAV filosofas, psichologas. 1875 įkūrė pirmąją JAV eksperimentinės psichologijos laboratoriją. 1872-1902 Harvardo universiteto profesorius. Sukūrė emocijų teoriją. Rašytojo Henrio James'o brolis. Veikalai: „Psichologijos principai" (1890), „Religinio patyrimo įvairovė" (1902), „Pragmatizmai" (1907), „Tiesos reikšmė" (1909).

VAGA